

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

**ALEVİ VE BEKTAŞI DÜŞÜNCENİN KÜLTÜREL
KAYNAKLARINDA HZ. ALİ ALGISI
“NESİMİ ÖRNEĞİ”**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Adil KACIR

VAN-2014

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

**ALEVİ VE BEKTAŞİ DÜŞÜNCENİN KÜLTÜREL
KAYNAKLARINDA HZ. ALİ ALGISI**
“NESİMÎ ÖRNEĞİ”

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Adil KACIR

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Mehmet KESKİN

VAN-2014

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	VI
KISALTMALAR.....	VIII
1. GİRİŞ: ALEVİ BEKTAŞİ DÜŞÜNCENİN KÜLTÜREL KAYNAKLARINDAN SEYYİD NESİMÎ'NİN VE ARAŞTIRMA KONUSUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ	
1.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	01
1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI	10
1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	10
1.4. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI VE YÖNTEMİ	11
2. NESİMÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE FİKİRLERİ	14
2.1. NESİMÎ'NİN HAYATI.....	13
2.1.1 NESİMÎ'NİN ADI VE MAHLASI.....	14
2.1.2 MİLLİ MENSUBİYETİ VE DİLİ.....	16
2.1.3 DOĞUM(U) YERİ VE TARİHİ.....	18
2.1.4 ÖLÜMÜ VE ÖLÜM TARİHİ.....	19
2.1.5 KABRİ.....	20
2.1.6 YAŞAMI.....	21
2.1.7 “KENDİ DİLİNDEN” NESİMÎ.....	23
2.2. NESİMÎ'NİN İLMİ VE EDEBİ KİŞİLİĞİ.....	25
2.3. NESİMÎ'NİN ESERLERİ.....	28
2.3.1. TÜRKÇE DİVANI.....	28
2.3.2. FARŞÇA DİVANI.....	29
2.3.3. MUKADDİMETÜ'L -HAKAYIK.....	30
2.4. ESERLERİNDE İŞLEDİĞİ TEMALAR.....	31
2.4.1 ALLAH VE HZ. MUHAMMED	32
2.4.2 KUR'AN	38

2.4.3 EHL-İ BEYT VE ON İKİ İMAM	45
2.4.4 ÜÇLER, YEDİLER VE KIRKLAR	53
2.4.5 TEVELLÂ VE TEBERRÂ	56
2.4.6 KERBELA VE YEZİD	57
2.4.7 MEHDİ VE ŞEFAAT	61
2.4.8 FAZLULLAH-I HÛRÛFÎ	63
2.5. NESÎMÎ'NİN ALEVİ DÜŞÜNCE İÇİNDEKİ YERİ.....	69
2.6. NESÎMÎ'NİN DÜŞÜNCE VE İNANÇ SİSTEMİ.....	70
2.6.1 HÛRÛFİLİK VE NESÎMÎ.....	71
2.6.2 VAHDET-İ VÜCÛD DÜŞÜNCESİ VE NESÎMÎ.....	75
2.7. NESÎMÎ'NİN KENDİSİNDEN SONRAKİ ŞAİRLERE ETKİSİ.....	83
3. ALEVİ-BEKTAŞİ DÜŞÜNCENİN KÜLTÜREL KAYNAKLARINDAN OLAN NESÎMÎ'NİN ESERLERİNDE HZ. ALİ ALGISI.....	91
3.1. NESÎMÎ'DE ALİ ALGISI.....	91
3.1.1 ULÛHİYYET SAHİBİ ALİ.....	92
3.1.2 VELAYET SAHİBİ ALİ.....	98
3.1.3 MUHAMMED'LE AYNİLEŞEN ALİ.....	101
3.1.4 ALLAH'IN ASLANI ALİ.....	106
3.1.5 MEDET UMULAN ALİ.....	111
3.1.6 MURTAZA OLAN ALİ.....	113
3.1.7 BİR PİR-MÜRŞİD OLAN ALİ.....	114
3.1.8 İLMİN KAPISI OLAN ALİ.....	116
4. SONUÇ.....	121
5.KAYNAKLAR.....	123
6. ÖZET.....	132
6. ABSTRACT.....	133

ÖNSÖZ

Alevilik, son yıllarda ülkemizde tartışılan ve güncelliğini koruyan konuların başında gelmektedir. Özellikle 1980'lerden itibaren konferans, sempozyum, panel, kitap, makale ve tez çalışmalarıyla akademik ilgiye ve alanlardaki eylemlerle de siyasal ilgiye konu olmuştur. Bu alana yönelik yapılan bilimsel nitelikli çalışmaların artması memnuniyet vericidir. Ancak bu çalışmaların bir kısmı yüzeysel olarak hazırlanmış, Alevilik olgusunun, siyasal/ideolojik ve onyargısal olarak algılanmasına zemin hazırlamış ve problemi içinden çıkılmaz hale sokmuştur.

Bilgi kirliliğine maruz kalan Alevilik öğretisi içinde akademik olarak öncelikli yapılması gereken, sahip olduğu temel kaynakları tespit edip ortaya çıkarmak suretiyle; bu düşüncenin tarihi arka planını, geçirdiği seyri, inanç ve ritüellerini tespit etmek olmalıdır. Alevilik-Bektaşilik geleneğinin bilgi kaynakları ise, çoğunlukla sözlü kültüre dayanmaktadır. Sınırlı da olsa, Aleviler-Bektaşiler tarafından temel kaynak olarak kabul edilen yazılı eserler de mevcuttur. Buyruklar, Makâlât, Menâkıbnâmeler/Vilâyetnâmeler, Nefesler, Fütüvvetnâmeler, Erkânnâmeler, Tercümânlar, Kumrunâme, Fazîletnâme, Hüsniye ve Divanlar bu eserlerin önde gelenlerindedir.

XV ve XVI yüzyıl ve sonrası dönemlerde yazıya geçirilmiş olan, mahiyetleri itibariyle sözlü kültür özellikleri taşıyan bu eserlerden hareketle Aleviliğin-Bektaşiliğin tam anlamıyla yazılı kültüre geçtiğini söylemek oldukça güçtür. İçerikler açısından bakıldığında, bu eserlerin birbirinden farklı inançları bünyesinde barındırdığı, sistematik bir teoloji ortaya koymadıkları da görülmektedir. Alevilik-Bektaşilik hakkında birbirinden oldukça farklı görüş ve algıların oluşmasının etken faktörlerinin başında bu sözlü kültürün yazılı hale getirilememesi olduğu söylenebilir. Alevilik Edebiyatı içerisinde düşüncelerini yazıya geçiren belki de ilk düşünür olma özelliğine sahip olan kişi Seyyid Nesîmî'dir.

Nesîmî, düşünce ve fikirleriyle Aleviliğin temel erkân kitabı olan buyruklara tesir etmiş, cem törenlerinde şehitler şahı Seyyid Nesîmî diye anılmış, adına

gülbanklar okunmuş, Ehl-i Beyt sevgisini Türkçe, Arapça ve Farsça yazdığı eserleriyle işleyerek zirveye taşımuş, bir düşünce adamıdır.

Nesîmî, sadece edebiyat tarihi değil, dinler tarihi ve islam mezhepleri tarihi itibariyle de oldukça önemli bir şahsiyettir. İlgili bütün kaynaklara göre Seyyid Nesîmî, Fazlullah Nam'nin ortaya attığı ve yaymaya çalıştığı Hrfiliği benimsemiş, kurucusu tarafından kendisine ‘‘Halifelik’’ verilmiş, daha üstadı hayattayken sistemin önde gelen propagandacılarından olmuş, onun öldürülmesinden sonra da gizlenme lüzumu bile duymadan kendisini davasına adayarak gayret ve himmetini arttırmış, bu maksatla ölümü bile göze alarak, o zamanlar ‘‘Diyr-ı Rum’’ denilen Anadolu’yu, Irak’ı, Suriye’yi dolaşmış, pek çok insanı çevresinde toplamayı başarmış, hatta bir kısım Anadolu Beylerini de etkileyen önemli bir şahsiyettir. Bu şahsiyetin anlaşılması ve tanınması için hazırladığımız giriş ve iki blmden oluşan çalışmamızda üzerinde duracağımız hususlar şunlardır:

Giriş bölümünde, tezimizin ana muhtevasını oluşturan kavramlar hakkında kısa bilgi verdikten sonra araştırmanın amacı, önemi, kaynakları ve yöntemi hakkında bir tahlil yapılmıştır. Birinci bölümde, Alevilerin yazılı kültürel kaynaklarından olan ve düşünce yapısını sistematize eden yedi büyük ozanından Seyyid Nesîmî’yi ve eserlerini tanıtarak, özellikle fikirleri hakkında bilgi verip, Alevi düşünce ve edebiyatına olan etkisini ve katkısını ortaya koymaya gayret ettik.¹ Son bölümde ise, Nesîmî’nin mevcut  eseri üzerinde yaptığımız çalışma sonrasında tespit edebildiğimiz sekiz başlık altında Hz. Ali algısını-tasavvurunu ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamızın tüm süreçlerini baştan sona takip eden, sürekli fikir alişverişinde bulunduğum, değerli danışman hocam, Yrd. Doç. Dr. Mehmet KESKN’e, kıymetli vakitlerini ayırıp değerlendirme ve tahlilleriyle katkı sunan Doç. Dr. Mustafa şENTüRK’e, Doç. Dr. Nevzat AYDIN’a, Yrd. Doç. Dr. Ali HATALMIş’a, Doç. Dr. Vecihi SÖNMEZ’e; fikirlerinden İstifade ettiğim ders hocalarım Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCI’ye ve Prof. Dr. İsa YÜCEER’e, ayrıca

¹ Alevilerin sayđı gösterip sevgi besledikleri yedi meşhur ozan şunlardır. *Nesîmî, Viran, şah İsmail Hatâyî, Fuzûlî, Yemn, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet.*

kitap ve makale katkısından dolayı Doç. Dr. Fatih USLUER'e şükran ve minnet duygularımı ifade etmek istiyorum.

Adil KACIR / Van- 2014

KISALTMALAR

a.g.e.: Adı geçen eser

a.g.m.: Adı geçen makale

a.g.y.: Adı geçen yazma

a.s. Aleyhisselam

ay: Aynı yer

bkz: Bakınız

c: Cilt

der.: Derleyen

DEÜİFV: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı

DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

haz.: Hazırlayan

HBVAD: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi

krş.: Karşılaştırmamız

s.a.v. Sallallâhu aleyhi vesellem

Thk.: Tahkik / tahkik eden

TTK: Türk Tarih Kurumu

vd: Ve devamı

vdğ: Ve diğerleri

vr: varak

1.GİRİŞ: ALEVİ BEKTAŞİ DÜŞÜNCENİN KÜLTÜREL KAYNAKLARINDAN SEYYİD NESİMİ'NİN VE ARAŞTIRMA KONUSUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ

1.1 KAVRAMSAL ÇERÇEVE: ALEVİLİK-BEKTAŞİLİK, NESİMİ, HZ. ALİ VE DİĞER KAVRAMLAR

ALEVİLİK

“Ali’ye mensup”, “Ali’ye ait”, “Ali taraftarı”, “Ali’yi seven, sayan, O’na bağlı olan ” ve “Ali’nin soyundan gelen” gibi çeşitli anlamlara gelen Alevî kelimesi, Arapça olup, çoğulu “Alevîyye” ve “Alevîyyûn”dur.² Literatürde Hz. Ali’nin oğulları; Hasan, Hüseyin ve Muhammed b. Hanefiyye ile Ömer ve Abbas soyundan gelenlere Alevî denilmiştir. Alevî ismi, İslâm tarihinde tasavvufî, siyasi ve itikadî olarak farklı anlamlarda kullanılmıştır.

Alevi kelimesinin anlamı, bahse konu olduğu alana göre bazen daralmakta bazen de genişlemektedir. Alevi kavramı, soya işaret ettiği zaman sadece Hz. Ali'nin soyundan gelenleri ifade eder. Hz. Ali'nin soyu ile kurulan münasebet kültürden kültüre değişmektedir. Mesela İran coğrafyasında Alevi denildiğinde soyu Ali'den gelen anlaşılmaktadır. Türkiye’de ise Alevi denildiğinde öncelikle Hz. Ali’yi seven ve onun soyunun yolundan giden kişi olarak algılanır. Hz. Ali ile soy münasebeti ancak Dede’ler yolu ile kurulur. Dede’ye büyük saygınlık kazandıran ve karizmasını kuvvetlendiren bu münasebet “Seyyid” kavramıyla karşılanır. Alevi kavramına burada yüklenen anlamdan hareket edersek, Alevilik, İslam’ın Ehl-i Beyt sevgisinin öne çıkarılmış şeklidir,³ diyebiliriz. Aleviliği, Hz. Ali sevgisi etrafında yüceltilerek biraz da mitleştirilerek teşekkül etmiş farklı bir dini anlayış olduğunu söylemek mümkündür.

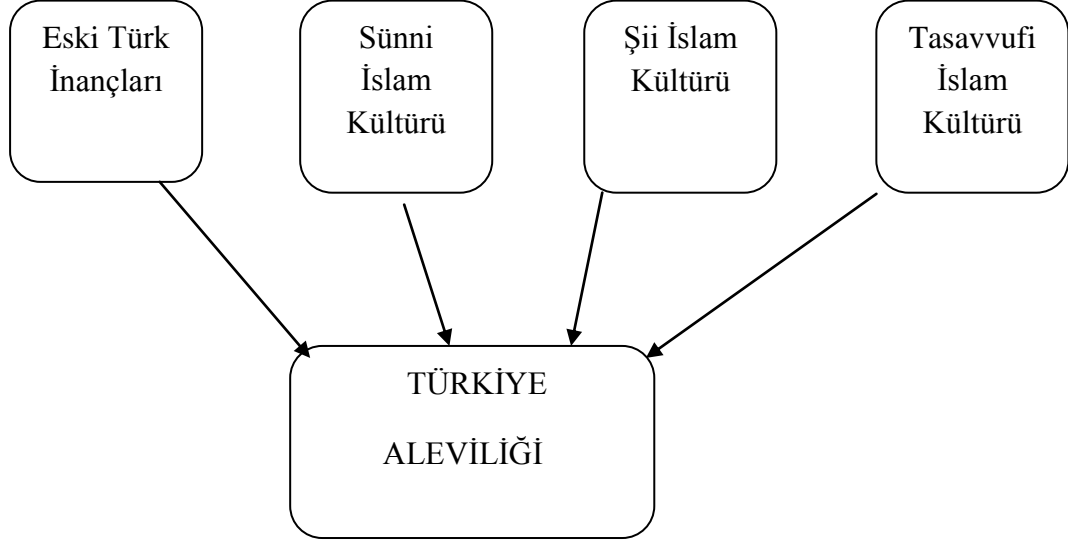
Aleviliğin kökeni ve doğuşu, tamamıyla X. Yüzyılda İslamiyet dairesine girmeye başlayan, ancak önce mensup oldukları, Gök Tanrı kültü, tabiat kültürleri, Aatalar kültü gibi eski Türk inançlarıyla; Şamanizm, Budizm, Zerdüştlük ve Maniheizm vb. dinlerin miras bıraktığı inançların etkisi altında bu yeni dini kabul

²Ahmet Yaşar Ocak, “Alevi” *DİA*, İstanbul, 1989, II, 368-369.

³Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul, 1996, 208.

edip kısa zamanda kendi sosyo-ekonomik yapılarına uyduran göçebe Türklerin tarihiyle ilgilidir.⁴

Türkiye Aleviliğini, tarihi gelişimi yönünden şu şekilde şematize edebiliriz.

Günümüzde Alevi kelimesiyle nitelendirilen gruplar, her bir grupta Dedeliğin babadan oğula geçmesi, her grubun kendine özgü bazı uygulamalarının, yine “Yol”un işleyişini kendi içlerinde yürütmeleri ve diğer gruplardan olanların âdâb ve erkânın yürütüldüğü toplantılara alınmaması, (Bektaşilin Babağan kolu hariç) ” soy sürme’nin esas olması gibi özel bazı hususlar dolayısıyla; “Soya dayalı tarikatlar” şeklinde isimlendirilebilir.⁵

BEKTAŞİLİK

XIII. Yüzyılda Kalenderîlik içinde teşekküle başlayıp XV. yüzyılın sonlarında Hacı Bektâş-ı Velî (1209-1271) an'aneleri etrafında Anadolu'da ortaya çıkan bir tarikat yapılanmasıdır.⁶

Bektaşilik’e asıl hüviyetini kazandıran, yayılmasını ve tanınmasını sağlayan Abdal Musa’dır. (1273-1361) Hacı Bektaş-ı Veli zaviyesinde yetişen Abdal Musa yanından ayrıldıktan sonra birçok derviş gibi Osmanlı topraklarına gitmiş, Bektaşî kültürünü yaymaya başlamıştır. Seyahat ettiği yerler dikkate alındığında Hacı

⁴ Ethem Ruhi Fığlalı, *Türkiye’de Alevilik Bektaşilik*, İstanbul, 1984, 149-150.

⁵ Cenksu Üçer, “Alevilikte Hz. Ali”, *Hz. Ali Sempozyum Bildirileri*, DEÜİFV Yay. İzmir, 2009, 119.

⁶ Ocak, “Bektaşilik” *DİA*, İstanbul, 1993,V, 376-379.

Bektaş-ı Veli'nin ölümünden elli-altmış yıl sonra Abdal Musa sayesinde bu öğretilerin hayat bulduğu ve bugünkü Bektaşilik imajının oluştuğu söylenebilir.⁷

Mezhepler Tarihi usul ve perspektifinden değerlendirdiğimiz zaman, Anadolu Aleviliğine, yazılı ve sözlü geleneğimizde bir takım isimler de verilmektedir. Bunların başında Bektaşilik gelmektedir. Aslında Bektaşilik, tasavvufi bir ekoldür. Ancak Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi, tevella (Ehl-i Beyti sevenleri sevme) ve teberrâ (Ehl-i Beyti sevmeyenleri sevmeme) gibi Aleviliğin temel esaslarına bağlı oluşları yüzünden Bektaşilik'e, Alevilik'in bir kolu denebilir. Türkiye'de yaşayan her Bektaşî Alevi olduğu halde, her Alevi, Hacı Bektaş'ı Horasan Ereni sayıp hürmet etmesine rağmen, Bektaşî değildir. Bu yüzden köy Bektaşîsi, şehir Bektaşîsi ayrımı yapılmaktadır.⁸ Köy Bektaşîlerine Alevi dendiği halde, şehir Bektaşîlerine Bektaşî denilmektedir.⁹

Bazı kaynaklarda, Şehir Aleviliği diye de anılan Bektaşilik¹⁰ ile Alevilik arasında, dışsal farklılıklara rağmen özde bir birliktelik vardır.

Her ne kadar Bektaşilik, ayrı bir ekol olarak değerlendirilse de, Alevilikle iç içe olmuştur.¹¹ İnanç ve gelenekleri aynı olan, büyük ölçüde aynı kitapları okuyan, aynı nefes, gülbank ve tercümanları söyleyen bu iki dinî grubu, birbirinden ayıran fark sosyal nitelikleridir. Aleviler tarihsel göçebelikten beslenmiş olup siyasi olarak Osmanlı-Safevi mücadelesinde mağlup olan Safevileri destekledikleri için Osmanlı ülkesinde kent merkezinden uzak yerlerde “kapalı bir toplum olarak” varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bektaşiler ise, kökenleri göçerliğe dayansa da kent merkezlerinde bulunmanın yardımıyla daha örgütlü, imparatorluğun üst sınıf üyeleri dâhil isteyenine girebileceği “dışa açık” bir tarikat olarak varlıklarını korumuşlardır.¹²

HAKK-MUHAMMED-ALİ

Üçler diye isimlendirilen bu kavramlardan, Hak yüce yaratıcı olan Allah'ı, Muhammed genel anlamda nübüvveti yani peygamberliği, Ali de velayeti Allah'a ermeyi, O'na dost olmayı sembolize etmektedir. Bu kavramların ilk defa ne zaman

⁷ İrene Melikoff, *Hacı Bektaşın Tarihsel Kimliği*, İstanbul, 1999, 75.

⁸ Fırlıklı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, İstanbul, 2001, 275.

⁹ Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik*, Anka Kitap, İstanbul, 1977, 52.

¹⁰ İlyas Üzümlü, “Günümüz Alevi Örgütlenmeleri ve Geleneksel Alevilikle İlişkisi”, *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler Sempozyumu*, İstanbul 1999, 6.

¹¹ İbrahim Ağâh Çubukçu, Yaşayan Alevilik, *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Ankara, 1980, IV. 69.

¹² Doğan Kaplan, *Buyruklara Göre Kızılbaşlık*, TDV. Yay., Ankara, 2010, 15.

ortaya çıktıkları bilinmemektedir. Ancak XV. yy'ın ikinci yarısından itibaren yoğun olarak kullanılmaya başlandığı görülmektedir.¹³ Allah'ın varlığı ve birliği, Hz. Muhammed'in Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğu, Alevi zümrelerin çoğunluğu tarafından kabul edilmekle birlikte; Ali'nin velayeti, Ali'yi sevme ve ona bağlanma çok önemli bir esas olarak kabul edilmektedir. Ali kavramının algılanış şekli ise reel Ali'den dahi ileri seviyede “*Mitolojik Ali*” algısıdır. Bu üç unsur, Alevi inanç felsefesinin temelini teşkil etmektedir.¹⁴

Aleviler arasında Hakk-Muhammed-Ali (Üçler) kabulü hakkında üç farklı yaklaşımın söz konusu olduğu görülmektedir.¹⁵

Birinci Yaklaşım: Hakk-Muhammed-Ali'deki Hakk, her şeyin yaratıcısı ve tek ilah olan Allah; Muhammed, Allah'ın kendilerine vahyettiği peygamberlerinin en sonuncusu olan Hz. Muhammed; Ali, Allah'ın arslanı, Peygamber'in damadı, amcaoğlu, büyük kahraman vb. bütün üstün meziyetleri dolayısıyla kendisine velayet kapısının piri olma özelliği verilmiş olan Hz. Ali'dir. Buna göre, Hakk ilah; Muhammed peygamber; Ali ise velayet kapısının piridir. Bu anlayışta Hakk-Muhammed-Ali (Üçler)'deki unsurların her birinin nitelik ve görevlerinin belirlenmiş olduğu ve olayın *ulûhiyet – nübüvvet - velâyet* bağlamında değerlendirildiği anlaşılmaktadır.¹⁶

İkinci Yaklaşım: Hakk-Muhammed-Ali'deki Hakk, Allah'tır, ilahtır; Muhammed ve Ali ise ruhu, cismi, bedeni aynıdır, aralarında bir fark yoktur, nitelik ve özellik olarak bunlar birbirinin aynısıdır. Bu görüşte olanların genel hareket noktalarından biri, "Allah'ın ilk olarak kendi nurundan *Muhammed-Ali* nurunu yarattığı, Abdülmuttalib'e gelinceye kadar tek olan bu nurun Abdullah ile Ebu Talib'de ikiye bölündüğü ve her iki oğlun sulbünden gelen Fatıma ile Ali'nin evlenmesiyle tekrar birleştiği, sonra Ehli Beyt soyundan gelenlerce taşındığı" şeklindeki yaygın inanış iken; bir diğeri de kimilerince musahiplik esnasında; kimilerine göre ise, Gadirhum olayında Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin, *bir* olduklarını göstermek için aynı kıyafetin içine girmeleri üzerine ruhlarının ve cisimlerinin aynileştiği ile ilgili anlatılan Bâtînî ve mitolojik kabullerdir. Nitekim bu

¹³ Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, İSAM Yay. İstanbul, 2007, 71.

¹⁴ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, Ensar Yay. İstanbul, 2011. 772.

¹⁵ Üçer, a.g. m., 121.

¹⁶ Haydar Kaya, *Alevi Bektaşî Erkânı, Evrad'ı ve Edebiyatı*, Engin Yayıncılık, Ankara, 1996, 70.

olayın Hz. Peygamber'in ağzından da doğrulatma yoluna gidildiği görülmektedir. Aleviler arasında yaygın bir şekilde hadis olarak aktarılan bu söze göre Hz. Peygamber Hz. Ali'ye " Ey Ali, etin etim, kanın kanım, cismin cismim, ruhun ruhumdur", demiştir.¹⁷ Günümüzde de Hz. Peygamber ile Ali'nin aslında aynı ruh ve bedene sahip oldukları şeklindeki kabullerin, halk arasında bu şekilde dile getirilebildiğine şahit olunmaktadır.¹⁸ Aslında Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin aynı nuru taşıdıklarına dair inanç, her üç yaklaşımda da görülmektedir.

Üçüncü Yaklaşım: Hakk da Muhammed de Ali de birdir. Bunlar bir şeyin farklı tezahürleridir. Aslında bunların hepsi aynıdır.¹⁹

HZ. ALİ

Ali b. Ebî Tâlib, hemen hemen Müslümanların tamamı tarafından sahabenin en faziletlieleri arasında mütalaa edilmektedir. Zira o, daha küçük yaşta Müslüman olmuş ve Risâletin başlangıcından itibaren Hz. Peygamber'in en yakın destekçileri arasında yer almıştır. Hicret esnasında öldürülme tehlikesini göze alıp Hz. Peygamber'in yatağında sabahlamış ve onun güvenli bir şekilde Mekke'yi terk etmesine yardımcı olmuştur. Öte yandan savaşlarda gösterdiği cesaretle, gerek sahabe ve gerekse daha sonraki nesillerin gönüllerinde taht kurmuş; ilmi yönüyle de fakih Sahabîler arasında yer almıştır. Ayrıca çok sıkıntılı bir dönemde hilafet görevini üstlenmiş; tüm olumsuz koşullara rağmen adil bir yönetim için büyük çaba sarf etmiştir. Hz. Peygamber'in hem amcasının oğlu hem de damadı olması hasebiyle de Ehl-i Beyt'ten kabul edilmiştir.²⁰

Hz. Ali, Hz. Peygamberin yakını ve seçkin bir sahabîsi olmasının yanında, İslam Tarihinde ihtilaf konusu edilen temel meselelerin merkezinde bulunan ve hakkında çok fazla spekülasyon yapılan tarihî bir şahsiyettir. Tarihî süreçte Hz. Ali'nin şahsiyeti, vasıfları, siyasî, dinî konumu ve değeri ile ilgili farklı düşünceler ortaya çıkmıştır. Onunla ilgili, çeşitli kaynaklarda yer alan farklı rivâyetlerin oluşması, kurgulanması ve değerlendirilmesinde siyasi yaklaşımların etkili olduğu görülmektedir.²¹

¹⁷ Cafer-i Sadık, *Buyruk*, "İmam Cafer-i Sadık Buyruğu", (Haz. Adil Ali Atalay) Can Yay. 1998, 21, 23.

¹⁸ Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, Ankara Okulu Yay. 2005, 231.

¹⁹ Üçer, a.g.m., 122.

²⁰ Metin Bozan, "Şii Literatürde Hz. Ali", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, V, Diyarbakır, 2011, 4.

²¹ Yusuf Benli, "Fütüvvetnâmelerde Hz. Ali Algısı", *Hikmet Yurdu*, V- 10, Malatya, 2012, 33-60.

İslam mezhepleri tarihi açısından ise Hz. Ali, tarihi ve mitolojik(efsanevi) kimliğiyle önemli bir rol oynamış, mezhep tartışmalarının ve siyasi hizipleşmelerin merkezinde yer almıştır. O, sahip olduğu özellikler sebebiyle Müslümanların büyük ekseriyetinin muhabbetini kazanmış, bununla birlikte bazı uç grupların da düşmanlığına muhatap olmuştur. Tarihi süreç dikkate alındığında Hz. Ali'yi seven, onu sahabenin en faziletlieleri arasında gören ve Raşit halifelerin dördüncüsü kabul eden geniş bir yelpazenin yanında tekfir eden bazı marjinal topluluklar da vardır. Yine Hz. Ali'yi, Allah'ın velisi, Hz. Peygamberin vasisi ve Müslümanların ilk imamı kabul edenlerin yanı sıra onu aşırı derecede öven ve yücelten, ona bir takım beşer üstü özellikler atfeden aşırı gruplar da vardır.²²

Şii-İmami düşüncede ve bu düşüncenin eserlerinde ise Hz. Ali; nas ile tayin edilmesi ve Hz. Peygamber tarafından vasi ilan edilmesi sebebiyle Allah Resulünden sonra Müslümanların emiri olmaya hak kazanmıştır. Ayrıca O'nun, Allah tarafında seçilmesi ve Peygamber tarafından vasi ilan edilmesi sebebiyle de hata ve günahlardan masum olduğu kabul edilmiştir. Masumiyet vasfına sahip olduğundan yanılmaz bir bilgi ile desteklenmiş olmasının gerekliliği ifade edilmiş ve özel bir bilgi ile desteklendiği ileri sürülmüştür. Hz. Ali'nin bütün bu vasıfları taşıdığına inanıldığından onun Hz. Peygamberden sonra insanların en faziletlisi olduğu kabul edilmiştir.²³

Özellikle Alevi paradigma içinde de Hz. Ali imajı, bunun çok ötesinde bir anlam ifade etmekte; ona has, farklı bir dini konum takdir edilmektedir.

Alevilik düşüncesinde Hz. Ali'ye yüklenen özel misyon ile başlayan farklılaşma, zamanla geriye dönük olarak Alevi ve Bektaşî düşünce mensuplarının Hz. Ali algısını biçimlendirmiştir. Öyle anlaşılmaktadır ki, Alevilerin Ali algısı, tarihi kişiliğinin ön plana çıkarılmasından ziyade, kendi fikri düşünce sistemlerinin gerektirdiği tasavvura uygun bir portre olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan mezhep mensuplarınca oluşturulan Hz. Ali algısı, çok önemli roller de üstlenmektedir. Zira bu algının etkisi sadece geçmiş ile sınırlı değildir. Aksine

²² Detaylı araştırma için bkz. Kûmmî, Sa'd b. Abdullah, *el-Makalat ve'l-firak*, (nşr. M.Cevad Meşkûr),Tahran 1963. Nevbahtî, Hasan b. Musa, *Kitôbü Fıraku's-Şi'a*, (nşr. M. Sadık Al-i Bahrululum), Necef 1355/ 1936. Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, (nşr. Fehmi Muhammed), Beyrut 1413/1992. Küleynî, *el-Usul mine'l-Kâfi*, I, II,(nşr. Ali Ekber el-Gaffari), (Hüseyn Ali Mahfuz'un mukaddimesi), Tahran, h.1388,

²³ İlk dönemin Şii uleması eserlerinde, bu görüşlerini destekleyecek nakli delilleri aktarmannın gayreti içinde olmuştur.

günümüz Alevilerinin gündeminde sürekli özel bir yer tutmakta; kurumsal bilincin gelecek kuşaklara aktarılmasında ve geliştirilmesi yönünde önemli roller üstlenmektedir. Alevilerin Ali tasavvurunda onu, bir beşerin ulaşabileceği en üst sınır olarak tanımlamak mümkündür.

Ayrıca “yol” içerisindeki O’nun konumu, sadece kendi tarihsel dönemi ile de sınırlı görülmemiştir. Aksine O, zaman üstü mükemmel bir şahsiyet olarak algılanmıştır. Bu bağlamda Hz. Peygamber ile Hz. Ali, güneş ve aya benzetilmişlerdir. O ikisi, tıpkı güneş ve ay gibi tüm zamanlarda dünyanın her yerindeki tüm halkı aydınlatan şahsiyetler, öncü bireyler şeklinde değerlendirilmiştir. Bu tasavvur ve algı kanaatimize göre Şii düşüncenin tesiriyle oluşmuştur. Hatta bazı Alevi zümreler bunun da ötesine giderek Hz. Ali’nin, fazilette Hz. Peygamber’e eş değer olduğunu savunmuş; Hz. Muhammed dışındaki diğer peygamberlerden bile daha üstün olduğunu iddia edenler çıkmıştır. Alevi müktesebatında, yukarıdaki bakış açısını yansıtan onlarca deyiş ve nefes dillendirilmiş olsa da bu söylem tabanda zemin bulmamış, iddiadan öte bir anlam taşımamıştır.

Yukarıdaki bilgilerden de istifade ederek Hz. Ali ile ilgili üç farklı tasavvuru oluşturan bakış ve değerlendirme farklılıklarını şöyle sembolize edebiliriz.

Hz. Ali, Alevi-Bektaşî felsefenin yazılı-sözlü kültürel kaynaklarında genellikle şu şekilde isimlendirilmekte ve yâd edilmektedir.

Ebü Turâb: Toprağın babası, Şah-ı Evliyâ: Evliyaların en yücesi, Şahı Velâyet: Veliliğin en yücesi, Şahı Merdân: Yiğitlerin en yücesi, Emir-ül Mümin: Müminlerin emiri ve önderi, Aliyyel Mürteza: Seçkinlerin en yücesi, Haydarı Kerrar: Döne döne savaşan, Allahın Arslanı, Kur'an-ı Natık: Konuşan Kur'an,

Babü'l-İlim: İlimin kapısı, Veçhullah: Tanrı'nın yüzü, tecellisi, Şir-i Yezdan: Allah'nın Arslanı.

NESİMÎ 1370-1417

Nesîmî, Azerilerin milli şairi, M. Kuluzade, Azerbaycan Edebiyatı Tarihi'nde hiçbir kaynak vermeden "tahminen 1369/70 yıllarında Şamahî'da doğmuştur", demektedir.²⁴ Yaygın olarak Seyyid İmamuddün Nesîmî adıyla tanınmıştır.

Nesîmî, dönemindeki önemli medreselerde eğitim görmüştür. Küçük yaşlardan itibaren Fazlullah Naimi'nin (ö.796/1394) kurucusu olduğu Hurufî düşüncesini öğrenmeye başlamış ve bu konudaki temel eğitimini doğrudan Naimi'den almıştır. Hallac-ı Mansur (ö.858-922) tarafından geliştirilen düşünce sisteminden de önemli etkiler taşıyan Nesîmî, öteki Hurufiler gibi sürekli takibata uğradı. Ancak düşüncelerini belli bir sistematığe göre geniş çevrelere aktarma fırsatı buldu. Döneminin tanınmış bilgeleriyle yakın dostlukları oldu. Moğolların egemenliğinde bulunan alanlarda Hurufî inancında olanlara yapılan sürekli baskılar ile Fazlullah Naimi'nin öldürülmesinden sonra Anadolu'ya geçen Seyyid Nesîmî, yaklaşık 10 yıl kadar Vahdet-i Vücut öğretisini orada yaymaya çalıştı. Dini öğretilerini şiirleri aracılığıyla da aktaran Nesîmî'nin eserleri kuşaktan kuşağa aktarıldı. Birçok sanatçı tarafından değişik zamanlarda bestelendi ve yorumlandı.

Türkçe ve Farsça olmak üzere iki divânı vardır. Türkçe şiirlerinde Nesîmî, Farsça şiirlerinde Hüseyinî mahlasını kullanmıştır. Türkçe dîvânı 1844-1881 yılları arasında dört defa neşredildi. Bütün şiirleri Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Akademisi tarafından üç cilt hâlinde Bakü'de basıldı (1973). Hüseyin Ayan, Nesîmî divanı konusunda doktora tezi hazırlamıştır. Kemal Edip Kürkçüoğlu'nun hazırladığı "Seyyid Nesîmî Divanı'ndan Seçmeler" isimli açıklamalı kitap çalışması Kültür Bakanlığı yayınlarından 1973 yılında neşredildi.²⁵

²⁴ Hüseyin Ayan, *Nesîmî Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*, Akçağ Yay., Ankara, 2002,16.

²⁵ Ayan, a.g.e., 2-17.

Alevi inancında yedi ulu ozandan biri olarak kabul edilen Nesîmî Halep'te derisi yüzülerek öldürülmüştür. Nesîmî, M. Kuluzade'nin doğum tarihi olarak ileri sürdüğü 1369/1370 yılları doğru kabul edilecek olursa, yaklaşık olarak 40 yaşlarında hayata gözlerini kapamıştır, diyebiliriz.²⁶ Alevi Bektaşî düşüncenin kültürel kaynaklarının oluşumuna büyük katkılar sunmuş, Hurufilik ve vahdet-i vücud felsefesini benimsemiş, kendisinden sonra gelen Virani, Şah İsmail Hatayi, Kul Himmet, Yemini, Fuzuli, Pir Sultan Abdal gibi şahsiyetleri, fikirleriyle etkilemiş, bugün dahi cem törenlerinde adına gülbanklar okunan değerli bir şahsiyet olarak yâd edilmektedir.

HURÛFİLİK

“Hurûfî” kavramı, harf'in çoğulu olan hûrûf'tan türetilmiştir. Sözlükteki anlamı harflere tâbi olan, harflerle uğraşan demektir. Felsefelerini harfler üzerine kurmuş olan Hurufiler,²⁷ tarihse olarak, eski çağlardan gelen ve harflerle sayıların kutsallığını kabul edip bunlara çeşitli sembolik anlamlar yükleyen anlayışa dayanır. Çok eskiden beri tabiatta varlığı kabul edilen gizli güçler şekil ve harflerle ifade edilmeye çalışılmış; sonuçta tabiat bilimlerinden önce efsun, tılsım, sihir gibi tekniklerle "hurûf" ilmi adı altında ilimler ortaya çıkmıştır. Hurufiliğin ne zaman ve nasıl doğduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte gerçek anlamıyla milâttan önce IV. yüzyıldan itibaren Ortadoğu kökenli dinlerde ortaya çıktığı söylenebilir.²⁸

İslam düşüncesinde harflerle ilgili yorumlar denildiğinde ilk akla gelen ebced kavramıdır. Ebced, Arap alfabesindeki her harfin bir sayı değeri olduğunu kabul eden ve bunun sayesinde çeşitli yöntemler kullanılarak hesap etmek için kullanılan sistemdir.²⁹ Harflerle ilgili bâtinî yorumları, sistemleştirerek daha geniş kullanıma sokan kişi, Hurûfîlik'in kurucusu olan Fazlullah-ı Hurûfî'dir. (ö. 796/1394)

XIV. yüzyılda İran coğrafyasında ortaya çıkmış olan Hurûfîlik, şahsına münhasır bir dini akım olarak gelişmiş, doğuda Hindistan batıda ise Anadolu ve Balkanlar'a kadar etki alanına sahip olmuştur. Fazlullah, kendinden önce de varolagelen harflere batınî anlamlar yükleme çabasını daha da ileri götürerek yeni bir

²⁶ Mehmet Kuluzade. *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, I. Bakü, 1984, 264.

²⁷ Fatih Usluer, *Hurûfîlikte On İki İmam*, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 5-1, Ankara, 2010, 1.

²⁸ Hüsametdin Aksu, “Hurûfîlik”, *DİA*. XXIII, İstanbul, 1998, 408.

²⁹ Mustafa Uzun, “Ebced”, *DİA*. X, İstanbul, 1994, 68.

sistem kurmuştur. Ne var ki onun ölümünden bir müddet sonra Hurûfilik, kendi müstakil yapısını koruyamamış, başka dini akımların içerisine nüfuz ederek varlığını devam ettirmiştir.³⁰

1.2 ARAŞTIRMANIN AMACI

Alevilik, son yıllarda ülkemizde tartışılan ve güncelliğini koruyan konuların başında gelmektedir. Alevilik'in siyasi ve sosyal sebeplerle tarih boyunca "kapalı toplum" özelliği sergilemesi ve büyük ölçüde sözlü geleneğe dayanması, Alevilik ile ilgili kesintisiz bir tarihsel sürekliliği engellediği gibi yeterli ölçüde Alevi yazınsal kültür üretiminin de olmamasına ve/veya günümüze aktarılmamasına sebebiyet vermiştir.³¹

Bugün ülkemizde Alevilikle ilgili çalışmaların sayısal olarak artıyor olması, nitelikli ve kuşatıcı çalışmaların ortaya konulduğu anlamına gelmemektedir; çünkü birçoğu amatör düzeyde yapılmış bu çalışmalar, temel kaynaklara dayanmadan afaki hazırlandığı için "farklı, ideolojik ve keyfi Alevilik inşalarına sebep olmuş ve sorunu içinden çıkılmaz hale sokmuştur.

Bir "bilgi kirliliğine" maruz kalan Alevilik için öncelikli olarak yapılması gereken, az da olsa sahip olduğu temel kaynakları tespit edip ortaya çıkarmak ve bunların alevi edebiyatındaki konumunu belirlemek suretiyle bu düşüncenin oluşumunu, tarihi arka planını, geçirdiği seyri, inanç ve ritüellerini ortaya çıkarmak olmalıdır. Yüksek lisans tezi olarak hazırladığımız bu çalışmada üzerinde durmaya çalışacağımız husus şudur: Aleviliğin yazılı kültürel kaynaklarından olan ve düşünce yapısını sistematize eden yedi büyük ozandan biri kabul edilen Nesîmî'yi ve divanını tanıtarak, Alevi düşünce ve edebiyatına olan etkisini, katkısını ortaya çıkarmak; Nesîmî özelinde Alevilikteki Hz. Ali algısını değerlendirmek olacaktır.

1.3 ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Nesîmî, düşünce ve fikirleriyle Alevilerin başucu eserlerinden olan temel erkân kitabı buyruklara tesir etmiş, cem törenlerinde Şehitler Şahı Seyyid Nesîmî diye anılmış, adına gülbanklar okunmuş, Ehl-i Beyt sevgisini Türkçe, Arapça ve

³⁰ Hasan Hüseyin Ballı, "Hurûfilik Nedir"? e-*Makâlât Mezhep Araştırmaları*, IV/2 (Güz 2011), 2011, 38.

³¹ Kaplan, *a.g.e.*, 15.

Farsça yazdığı eserleriyle işleyerek zirveye taşımış, bir düşünce adamıdır. Alevi Bektaşî ayin ve nefeslerinde Nesîmî'nin adı sıkça geçmiştir. Alevi Bektaşî menâkıbnâmelerinin çoğunda ismine rastlanmış, Erenlerin Serdengeçtisi, nitelemeleri ile anılmıştır. Ayrıca eserleri hakkında bilimsel çalışmalar yapılmış ve yurt dışında birçok ülkede tercüme edilerek yayımlanmıştır. 1973 yılında Unesco'nun kararıyla ölüm yıldönümünde birçok uluslararası etkinlikle anılmış, hakkında bilimsel toplantılar yapılmış ve hayat hikâyesi filme alınmıştır. Ülkemizde ise 2007 yılında Ankara'da, Hüseyin Gazi Kültür ve Sanat Vakfı'nın³² katkılarıyla "Uluslararası Seyyid Nesîmî Sempozyumu" düzenlenmiş, sunulan tebliğlerle sosyal bilimler ve İslam düşüncesindeki yeri tesbit edilmeye çalışılmıştır.

Alevi Bektaşî inancında büyük bir önemi haiz olan Nesîmî'nin divanında işlediği beyitleriyle hayat bulan düşünceleri, inceleme ve araştırma yapmaya matuf bir konudur. Onun düşünce dünyasını yansıtan, müstakil bir ilmi çalışma yapılmamıştır. Aleviliğin felsefesinin oluşmasında büyük katkısı olan bu önemli şahsiyetin hayatı, eserleri ve fikirleri hakkında yaptığımız bu çalışmanın önemli bir boşluğu dolduracağına inanıyoruz. Nesîmî'nin eserleri, dil ve kültür açısından çok önemli olduğu gibi, Alevi inanç ve felsefesi içerisindeki konumundan dolayı İslam mezhepleri tarihi açısından da önemli bir kaynaktır. Böyle bir çalışmayı Nesîmî özelinde inceleyip ilim dünyasına sunmak, onun Alevilik içerisindeki konumunu ve Hz. Ali'ye olan ilgisini ve sevgisini araştırmak önem arz etmektedir.

1.4 ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI VE YÖNTEMİ

Alevilik, tüm konar-göçer toplumların karakteristik özelliği olduğu üzere, sözlü olarak varlığını sürdürmüştür. Ancak böyle olan bu toplulukların, yazılı kaynakları olmadığı anlamına gelmemektedir. Alevilerin büyük ölçüde belleklerinde yaşattıkları, ama parça parça belki her Alevi evinde olan bir takım eserleri varolagelmıştır. Bu eserler önem sırasına göre Buyruklar (Menâkıb-ı İmam Caferi Sadık, Menâkıb-ı Şeyh Safi, Hutbe-i Duvazdeh İmam,), Velâyetnâmeler (Hacı Bektaş Veli, Seyyid Ali Sultan, Hacım Sultan, Şücâeddin Veli, Demir Baba, Otman Baba, Baba İlyas-ı Horasanî) Hüsniye, Cabbar Kulu, Şerhu Hutbeti'l-Beyan, Noktatu'l-Beyân, Faziletnâme-i İmam Ali, Maktel-i Hüseyin, Hadîkatu's-Suedâ ve

³² [<https://www.HüseyinGaziKültürveSanatVakfi.com.tr/>], Erişim Tarihi: 20. Ocak. 2013.

tomarlar hâlinde bulunan Alevi-Bektaşî Nefes ve Değişleridir.³³ Son yıllarda yapılan çalışmaların da katkısıyla ülkemiz kamuoyunda bu eserlerin bilinirliği artmıştır.

Alevilikte Değiş ve Nefesler

Alevilik ve Bektaşîlik çalışmaları açısından vazgeçilmez kaynak ozanların deyişleridir.³⁴ "Değiş" ve "nefes"lerin ne anlama geldiği hakkında genel hatlarıyla şu hususlara değinmek yerinde olacaktır. Alevilikte, silsile çerçevesinde dile getirilen husus doğrultusunda Ehl-i Beyt soyundan geldiğine ve bundan dolayı da taşımış oldukları Ehl-i Beyt ruhu sayesinde kendilerine ilham geldiğine ve keşf melekelerinin geliştiğine inanılan ve bu nedenle de kendilerine gerek evliya, gerek ermiş ve gerekse bütün bu ana kabullerinin bir ifadesi olarak "*gerçek*" dedikleri kişi ya da ozanlar tarafından söylenen şiirlere, Alevi literatüründe (değiş, *nefes* ve *deme*) denir.³⁵ Aleviliğin en önemli özelliklerinden biri epistemolojik açıdan, birinci derecede bilgi kaynağı olarak ilham ve keşfi görmesidir. Nitekim Alevilikte nefes ve deyişlere atfedilen önem bu kabulden kaynaklanmaktadır. Cem etkinliğinde, saz eşliğinde okunan bu deyişlerin zaman zaman "*ayet*" olarak isimlendirildiği de görülür.³⁶

Değiş ya da nefeslerin bu şekilde isimlendirilmesi hususunda Aleviler arasında iki yaklaşımın sergilendiği görülmektedir. Bunlardan ilkinde göre, söz konusu deyişler "Kur'an'daki konulardan bahsetmiş olmaları, Kur'an'dan esinlenerek söylenmeleri ya da bunların her birinin bir çeşit Kur'an tefsiri olması" sebebiyle bu şekilde isimlendirilmesi olayıdır. İkincisine göre ise, bu deyişlerin "*ayet*" olarak isimlendirilmesi, "bunların doğrudan Allah'ın ilhamı ile olması" dolayısıyladır. Bunların doğrudan Allah'ın ilhamı ile olduğu kabul edildiğine göre bu mantıkta deyişlerin *ayet* olarak isimlendirilmesi doğal bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kabule göre deyiş ve nefesler ilham ile söylendikleri için, Allah'ın ayetlerle gerçekleştirmek istediği murat, deyişler ve nefeslerle de sağlanmaktadır.³⁷

³³ Kaplan, *a.g.e.*, 50.

³⁴ Üzüm, Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilikte Hz. Muhammed Tasavvuru, *Dini Araştırmalar Dergisi*, XII, Ankara, 2009, 208.

³⁵ Üçer, *a.g.m.*, 119.

³⁶ Ahmet Taşğın, "Ayetten Nefese Alevi Bektaşî Edebiyatının Dönüşümü", *Yol*, 18, Ankara, 2002, 48.

³⁷ Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, Ankara Okulu Yay. 2005, 263.

Sonuçta Aleviler özellikle Nesîmî (ö. 1417), Yeminî (XV. yy.), Hatayî (ö. 1524), Fuzûlî (ö. 1556), Virânî (ö. XVI. yy.), Pir Sultan (ö. 1590) ve Kul Himmet (XVI. yy.)'ten oluşan "ermişler" tarafından söylenen deyiş ve nefeslerin ilham ve keşf sonucu söylendiğini kabul etmektedir.³⁸

NESİMÎ'NİN TÜRKÇE VE FARŞÇA DİVANLARI

Batı Türkçesinin Azeri sahasında yazılan en önemli eserlerinden olan Nesîmî Divanlarının Türkiye kütüphaneleri ile dünyanın çeşitli kültür merkezlerinde nüshaları bulunmaktadır. Nüshalarının fazla olmasından dolayı çok okunduğunu tahmin ettiğimiz bu eserler üzerine bugüne kadar çok fazla çalışma yapılmamıştır. Nesîmî'nin Türkçe Divanı üzerine yapılan çalışmalardan en önemlisi Prof. Dr. Hüseyin AYAN'a aittir. Hüseyin Ayan yapmış olduğu doktora çalışmasında metnin farklı nüshalarını karşılaştırmalı olarak okumuş ve tenkitli metnini hazırlamıştır. Nesîmî Divanı üzerine yapılan başka çalışmalar da vardır. Fakat bunlardan hiçbiri müellifin düşünce dünyası hakkında değildir.

Nesimi'nin Farsça divanı ise; Veyis Değirmençay tarafından tercüme edilmiş ve şerhli tıpkıbasımı ilim dünyasına kazandırılmıştır.³⁹ Özellikle şairin düşünce ve fikir dünyası hakkında daha açık bilgiler veren bu çalışma, Türkçe divanıyla mukayese edildiğinde Nesimi hakkında daha detay içeren ve onu tanıtan bir çalışmadır. Kanaatimize göre burada hitap edilen kitlenin ve toplum yapısının özellikle Hurûflilik algısının büyük bir etkisi vardır.

Edebiyat ve tarih kitapları yanında modern çağda Nesîmî üzerine yapılan kitap, makale ve tez gibi ilmi çalışmaları gözden geçirip özellikle onun düşünce dünyası hakkındaki görüşlerini derleyerek sağlıklı bir neticeye ulaşmaya gayret ettik. Bu konuda İslam Mezhepler Tarihi disiplini/alanı kriterlerinden ve amaçlarından sapmadan, yargılayıcı, kural koyucu olmadan, doğrulama ve yanlışlamaya gitmeden objektif kriterlere bağlı kalarak neticeye ulaşmaya çalıştık.

Bunu yaparken de Mezhepler tarihi yazıcılığında tarihi-materyalist yaklaşım, normatif-teolojik yaklaşım, zihniyet çözümleyici yaklaşım ve sosyal pozitivist

³⁸ Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, 61.

³⁹ Atatürk üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi bünyesinde hazırlanan doçentlik çalışması 2013 yılında Kurtuba Yayınevi tarafından yayımlanmıştır.

yaklaşımına başvurmadık. İnançlar, fikirler, ifadeler, dini ve dini olmayan bütün tavırlar ve her çeşit sosyal hadise ve olguları, kendi tarihi ve toplumsal bağlarını göz önünde bulundurmamak suretiyle anlamaya çalıştık. Ayrıca birinden ötekine geçmek suretiyle bütün bağlamı anlamaya çalışmaktan ibaret olan Mezhepler tarihi yazıcılığında en öne çıkan yaklaşım olan, tarihi-sosyolojik yaklaşımı yöntem olarak takip ettik.

2. NESİMÎ'NİN HAYATI ESERLERİ VE FİKİRLERİ

2.1. NESİMÎ'NİN HAYATI

Nesîmî hakkında, kaynaklarda yeteri kadar bilgi olmamakla birlikte, mevcut bilgilerde de çelişkiler söz konusudur. Yetersiz ve çelişkili de olsa kendi eserleri, tezkireler ve diğer kaynaklardan şairle ilgili bazı bilgilere ulaşılabilmektedir.

2.1.1 NESİMÎ'NİN ADI VE MAHLASI

Nesîmî, Azeri Türk Edebiyatının ilk büyük şairi ve düşünürüdür. Asıl adı Seyyid İmâdüddin'dir. Bazı kaynaklarda Seyyid Nesîmî, Ali, Nesimuddin, İmâdüddin Nesîmî, Seyyid İmâdüddin Nesîmî, Seyyid Ömer İmâdüddin Nesîmî, Nesîmî Huseyni-yi Şirâzî, Ebu Said Nesîmî gibi ad ve mahlaslarla anılan ve künyesi Ebu'l -Fazl olan Nesîmî'nin isimlendirilmesi hususunda farklı rivayetler vardır.⁴⁰ Tarihçi Halebî (ö.884-1479), Nesîmî'nin adını Ali olarak kaydeder.⁴¹ Son dönemlerde Tahran'da Nesîmî'nin Farsça Divanı hakkında detaylı bir çalışma yapan Penderî de, Halebî'nin düşüncesini destekleyen şu beyitleri aktarır:

Gel Ali, dinle mana sırlarını

Yârimin aşkından ve sevgilimin vuslatından.⁴²

Ali, Hakk'ın zatı sayıldı, çünkü Hakk'ın Fazl'ının cömertliğiyle

Be'nin altındaki nokta gibi her zaman hak ile beraberdi.⁴³

⁴⁰ İmâdüddin Nesîmî, *Farsça Divanı*, (Çeviri: Veyis Değirmençay), Kurtuba Kitap, Ankara, 2013, 11.

⁴¹ Halebî, Ebu Zer Ahmed b. Burhanuddin, *Kunuzu'z-Zeheb fi Tarih-i Haleb, Halep*, 1925, 3-15.

⁴² Penderî, Yedullah-ı Celâlî, *Zindegi ve Eş'âr-i İmâduddin Nesîmî*, 181. Gazel, 227, (V.Değirmençay, a.g.e., nakil 12.)

⁴³ Penderî, a.g.e., 42. Gazel, 145, (Veyis Değirmençay, a.g.e., nakil 12.)

Fakat Gölpınarlı'ya göre, burada bahsedilen Nesîmî değil, Fazlullah'ın halifesi olan Aliyyu'l-A'lâ'dan (822/1419) başkası değildir.⁴⁴

Nesîmî'nin çağdaşı olan bir diğer tarihçi İbn Hacer el-Askalani ise, (ö. 852-1449) şairin adını Nesimuddin olarak zikreder.⁴⁵ Sehavî (ö. 902/1496) ve İbnü'l-İmâd el-Hanbelî (ö. 1089/1678) ise İbn Hacer'i kaynak göstererek aynı adı tekrar ederler.⁴⁶

Nesîmî hakkında bilgi veren ikinci en eski eser de Mecâlisü'l-Uşşâk'tır.⁴⁷ Eserin kırk sekizinci meclisi Nesîmî'ye ayrılmıştır.⁴⁸ Bu eserde de şair, İmâduddin adıyla anılır.⁴⁹ Hüseyin Ayan ise, Zirikli'nin el-â'lam'ında şairin seyyid İmâduddin veya Nesimuddin Ebu Said olarak kaydedildiğini yazar,⁵⁰ fakat belirtilen eserde böyle bir kayıt bulunmamaktadır.⁵¹ Ayrıca Osmanlı dönemi bazı yazarların kaynak göstermeden Nesîmî'nin ismini Seyyid Ömer İmâduddin Nesîmî ve Şeyh Seyyid Ömer İmâduddin Nesîmî şekliyle kaydettiklerini Kemal Edip Kürkcüoğlu'ndan öğreniyoruz. Şairin kullandığı Nesîmî adı ise, Türk ve Fars Edebiyatındaki usûl ve adet gereğince kullandığı mahlasıdır.⁵² Fazlullah'ın mahlası olan Naimî ile aynı kalıpta ve vezinde olduğu için de tercih edilmiş olma ihtimali vardır.

Şair, kaynakların büyük bir kısmında ismi ve lakabı önünde "seyyid" unvanıyla anılmıştır. Bilindiği gibi Peygamber Efendimizin kızı Hz. Fatıma'dan ve damadı Hz. Ali'den olan torunlarından Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere seyyid, Hz. Hüseyin'in soyundan olanlara ise "şerîf" denilmektedir. Nesîmî'nin hakikaten o soydan mı geldiğini yahut da bu unvanın ona tarikat geleneklerine uyularak mı verildiğini bilmemekteyiz.⁵³ Ancak muhtemelen Nesîmî'nin soyu da Hasan ve

⁴⁴ Abdalbaki Gölpınarlı, *Hurufilik Metinleri Kataloğu*, 87-88. Ankara, 1973. Kanaatimize göre burada ismi geçen Ali, Fazlullah'ın halifelerinden Nesîmî veya Aliyyu'l-A'lâ değil, Hz. Ali olsa gerekir.

⁴⁵ İbn Hacer el-Askalani, *İnba'u'l-Gumr bi- Ebnâil-'Umr*, nşr. Daru'l-Kütübil-'ilmiyye, V,47, Beyrut, 1986.

⁴⁶ Sehavî Şemsuddin Muhammed, *Ed- Dav'ul-lâmi' Li-Ehli'l-Karni't-tasi'*, VI. 173, Beyrut. İbn'ül-İmâd 'Abdülhay b. Ahmed, *Şezeratu'z-Zeheb. fî Ahbâri Men Zeheb*, VII, 144, Beyrut.

⁴⁷ Emir Kemaleddin Hüseyin, *Mecâlisü'l-Uşşâk*, Kanpur. H.1314, 162.

⁴⁸ Ayan, *a.g.e.*, 12.

⁴⁹ Değirmençay, *a.g.e.*, 13.

⁵⁰ Zirikli Hayreddin, *El- A'lâm*, I-XI, Beyrut, 789.

⁵¹ Değirmençay, *a.g.e.*, XIV.

⁵² Kürkcüoğlu, *Seyyid Nesîmî Divanından Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1985, 1.

⁵³ Kürkcüoğlu, *a.g.e.*, 4.

Hüseyin'e varmaktadır ki bu unvanı kullanmıştır, kendisinin Haşimî ve Kureyşî olduğunu söylediği şu deyişleri bu tezi desteklemektedir:

Gerçi bugün Nesîmî'yim, Haşimî'yim, Kureyşî'yim,
Bundan uludur ayetim, ayet-ü şâna sığmazam.⁵⁴

Çün Nesîmî, sırr-ı İbrahim'-i Hâşimdir bugün
Ger Hakk'a vasıl oluptur cism û cân-ı kandardır.⁵⁵

Ayrıca Nesîmî Türkçe dört, Farsça iki şiirinde Seyyid ve Türkçe iki gazelinde ise Hüseyini mahlasını kullanmıştır.⁵⁶

2.1.2.MİLLİ MENSUBİYETİ VE DİLİ

Nesîmî'nin kişiliği ile ilgili birçok meselede olduğu gibi onun milli mensubiyeti konusu da ispatlanmamış büyük çoğunluğu ihtimallerden oluşan değişik ve spekülâtif bilgiler vardır. O'nun ilmi biyografisi esaslı bir şekilde araştırılmaya muhtaçtır. Bugün Nesîmî'nin kendilerine aidiyetini iddia eden milletlerin (Azerbaycan, Türkiye, İran, Irak ve Türkmenistan) bulunması ve kendi milli-siyasal merakları ve kazanımları doğrultusunda hangi soydan, hangi boydan geldiğinin tartışılır hale gelmesi çağdaş araştırmacılar tarafından büyük bir problem olarak değerlendirilmektedir.

Çeşitli araştırmalarda Nesimi milli köken bakımından "Türkleşmiş Arap", "Fars", "Türkmen", "Irak Türkmeni", "Osmanlı", "Türk", "Azeri", nihayet, "Azerbaycanlı" olarak adlandırılmıştır.⁵⁷

Nesîmî'nin milliyetini tespit etmek isteyen yazarlar da, onun deyişlerindeki nisbelerine müracaat etmişlerdir. O, orta çağ kaynaklarında Tebriz, Bağdat, Nesim,

⁵⁴ Ayan, *a.g.e.*, 242.

⁵⁵ Ayan, *a.g.e.*, 149.

⁵⁶ Değirmençay, *a.g.e.*, 15.

⁵⁷ Şihyeva, "Nesimi'nin Millî Mensubiyeti", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* Sayı 39, Erzurum, 2009, 460.

⁵⁸ Şihyeva, *a.g. e.*,460.

Nissibin (Nusaybin, Nesibeyn), Diyarbakır (Amid), Şiraz, Beyza (Beyzayi-Fars), Haleb, Kafkasya, Bakü, Şamahı, Şirvan gibi çeşitli mekânlara nispet edilmiştir. Bunlardan “Tebrizi” dışındaki nisbeler yazarların delil göstermeksizin yaptıkları tahminlerdir. Nesîmî’nin nisbesi ile ilgili çeşitlilik yalnız, şairin doğum yeri hakkında değil, hayatının mühim olayları hakkında da geçerlidir. Şaire addedilen nisbeler arasında “Tebrizi” gerçeğe daha yakın görünmektedir. Şairin Tebrizli olduğu milli taassubiyeti olmayan Arap tarihçileri İbn Hacer el-Askalani, Şemseddin Sehavi ve İbn İmad el-Hanbelî tarafından açıkça söylenmiştir.⁵⁹

Şairin dili ise Türkçenin Oğuz lehçesine oldukça yakın olan Azeri lehçesi, Azeri Türkçesidir.⁶⁰ Nesîmî’nin dilinin Batı Oğuz Türkçesine ait olduğunu söyleyenler, onun Türkçesinin Anadolu Türklerinin lehçesine yakınlığına işaret etmişlerdir.

A. Gölpinarlı ise, Nesîmî’nin lehçe itibarıyla Azeri-Türk edebiyatı alanına dâhil olduğunu belirttikten sonra, onun yaratıcılığının Batı Oğuz lehçesi ile meydana gelmiş Divan Edebiyatında mühim merhale olduğunu kaydeder ve onun Sûfi bir Türk şairi olduğunu aktarır.⁶¹ Hüseyin Ayan ise, şairin bir deyişini aktararak onun Türk olduğunu ve Türkmen oluşuyla övündüğünü ayrıca Âşık Çelebi’nin “Türkmen soyundan” olduğu sözünü doğruladığını yazar.⁶²

Arap nutku tutulmuştur dilinden

Seni kimdir diyen Türkmensen

Rusya doğu araştırmalarında ise, Nesîmî milli köken bakımından Osmanlı, Türkmen ve Azeri olarak tanıtılmıştır. N.Gullaev hatta E.E. Bertels’in hacimli araştırma eserlerinde Nesîmî’yi Azerbaycanlı, eski Türkmen edebiyatı ile ilgili makalelerinde ise Türkmen olarak sunması büyük bir çelişki olarak dikkat çekmektedir.⁶³

Son yıllarda İranlı tezkireci ve bilim adamları, şairin soyu, nisbesi ve tarikatı hakkında yeterli bilgiler verdikleri halde, milli mensubiyeti konusuna çok az yer

⁵⁹ Şihyeva, *a.g.e.*, 461.

⁶⁰ Kürkcüoğlu, *a.g.e.*, 7.

⁶¹ Gölpinarlı, *Hurufilik Metinleri Kataloğu*, Ankara, 1973, 87-88.

⁶² Ayan, *a.g.e.*, 19. (Veyis Değirmençay, *a.g.e.*, nakil 19.)

⁶³ Şihyeva, *a.g.e.*, 468.

vermişlerdir. Şunu da belirtmeliyiz ki, İran edebiyatçılarının çoğu “Şirazi”, bir kısmı da “Tebrizi” nisbelerini tercih etmişlerdir.⁶⁴ Nesîmî'nin Farsça'ya Türkçe kadar hâkim bulunması, bir divan tertibine yetecek miktarda Farsça şiirler de yazması bu kültüre hiç te yabancı olmadığını işaretidir. Onun Türkçe şiirlerinin Farsçalarından daha çok ve daha esprili oluşu ana dilinin Türkçe olduğunu ifade etmektedir.⁶⁵ Bizim de kanaatimiz bu yöndedir.

2.1.3 DOĞUM(U) YERİ VE TARİHİ

Seyyid Nesîmî'nin doğum yeri ve tarihi belli değildir. Mevcut kaynaklardan hiçbirisi, onun doğum yeri ve yılı hakkında kesin olarak bir tarih ortaya koymamaktadır. Aksine birçok kaynakta farklı rivayetler göze çarpar. O'nun hayatıyla ilgili en eski kaynaklar bile sağlıklı bilgiler vermemektedir. Tezkire sahibi Latifî, onun Bağdat yakınındaki Nesim köyünden olduğunu bildirir.⁶⁶ Bu görüşe Beyanî, Hasan Çelebi, Şemseddin Sami ve Mehmet Nâil de katılır.⁶⁷ Ayrıca Nesîmî'nin Tebriz⁶⁸, Şiraz⁶⁹, Irak⁷⁰, Amid (Diyarbakır)⁷¹, Nusaybin⁷², Şirvan⁷³, ve Halep'te⁷⁴ doğduğu rivayetler arasındadır. M. Kuluzade, Azerbaycan Edebiyatı Tarihi'nde hiçbir kaynak vermeden “tahminen 1369/70 yıllarında Şamahı'da doğmuştur”, demektedir.⁷⁵ Azeri edebiyatının meşhur araştırmacılarından Selman Mümtaz da çalışmalarını bu yönde derinleştirmiş ve Nesîmî'nin Şirvan bölgesinin merkezi olan Şamahı şehrinde doğduğunu iddia etmiştir. Günümüzde Kuzey Azerbaycan'da yapılan araştırmalar ile de bu görüş benimsenmiş ve desteklenmiş bulunmaktadır.

Şairin doğum tarihi hakkında eski kaynaklarda bir bilgi bulunmamasına rağmen XX. yüzyılda yapılan bazı çalışmalarda (onlarda da çeşitli bilgilerden yola

⁶⁴ Şihyeva, *a. g.e.*, 470.

⁶⁵ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, .

⁶⁶ Latifî, *Tezkire-i Latifî*, Akçağ Yay. Ankara, 1991, 339.

⁶⁷ Değirmençay, *a.g.e.*, 17.

⁶⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, vr.122, Süleymaniye kütüphanesi no:814. (Hüseyin Ayan, *a.g.e.*, Ankara 2002, 11.Nakil)

⁶⁹ Rıza Kulhan, *Riyâzu'l-Ârifin*, 1305, 234-236.

⁷⁰ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 5.

⁷¹ Âşık Çelebi, *Meşâiru'ş-Şuâra*, no: B-5(Hüseyin Ayan, *a.g.e.*, Ankara 2002, 14.Nakil)

⁷² Mehmet Tahir Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, II, 432.İstanbul, r.1333.

⁷³ Usluer, *Seyyid Nesîmî ve Mukaddimetü'l Hakayık'ı*, 13.

⁷⁴ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 3.

⁷⁵ Ayan, *a.g.e.*,16.

çıkılarak tarih tespit edilmeye çalışılmıştır.) bilgi bulmaktayız.⁷⁶ Mehmetzâde, kesin olmamakla birlikte 771/1369 tarihini vermektedir.⁷⁷ M. Kuluzâde 1369/1370, Selman Mümtaz ise VIII/XIV. Yüzyılın son yarısında doğduğunu ifade ederler.⁷⁸ Fazlullah'ın, Nesîmî'ye halifelik ünvanını ancak 40-45 yaşlarındayken vermiş olabileceği ihtimaline dayanarak Nesîmî'nin 740-745/1339-1344 yılları arasında doğmuş olduğu da öne sürülmektedir.⁷⁹ Ancak kanaatimize göre yukarıdaki bu tespitler bilimsel verilere dayanmayan öngörüsül okumalardır. Hurufiliğin kuruluşu ve halk tarafından kabul görmesiyle ilgili verilen tarihler farklılık göstermektedir. Ayrıca bir kişiye halifelik makamının-görevinin verilmesi için 40 yaş da şart değildir, Osmanlı toplumunda yirmili yaşlarda tahta çıkan padişahların olduğu gibi, genç yaşta tasavvufi literatürde mürşit, şeyh, dede, ahi gibi sıfatlara sahip olanlar da vardır.

2.1.4 ÖLÜMÜ VE ÖLÜM TARİHİ

Nesîmî, başta Anadolu'yu, İran, Irak, Azerbaycan ve Suriye'yi dolaşmış ve Hurufiliği yaymaya çalışmıştır. Düşüncelerinin büyük bir bölümünün İslam itikadına aykırı olduğu iddiasından hareketle Halep'te katline fetva verilerek öldürülmüştür. Nesîmî'nin derisinin yüzülerek öldürüldüğü bütün kaynaklarda ortak olarak bildirildiği halde, bazı kaynaklarda da darağacına asıldığı⁸⁰ söylenmiştir. Melikü'l Müeyyed'in (namı diğer Müeyyedelerden Seyfuddin)⁸¹ Nesîmî hakkındaki hükmü tasdik ederken verdiği şu emirler dikkat çekicidir:

“Derisi yüzüle, ölüsü Halep'te yedi gün teşhir edile, durumu herkese duyurula, sonra uzuvları parçalana. Birer parçasını inançlarını bozduğu Dulkadir oğlu Ali Beyle kardeşi Nasıruddin'e ve Kara Yülük Osman'a gönderile.⁸²

Bu feci hadisenin cereyanı ve tarihi hakkında da diğer konularda olduğu gibi birbirinden farklı bilgiler verilmiştir.⁸³ Nesîmî ile aynı yüzyılda yaşamış bulunan İbn

⁷⁶ Değirmençay, *a.g.e.*, 21.

⁷⁷ Mehmetzade, *Divan'ı Farsi-yi Nesîmî*, 7. (Veyis Değirmençay, *a.g.e.*, 21. Nakil)

⁷⁸ Değirmençay, *a.g.e.*, 21.

⁷⁹ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 4.

⁸⁰ Kulıhan, *a.g.e.*, 235-236, (Hüseyin Ayan, *a.g.e.*, 23, Nakil)

⁸¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, vr.122 Süleymaniye Kütüphanesi no:814 (Hüseyin Ayan, *a.g.e.*, Ankara 2002, 11. Nakil) Nesîmî bunun zamanında öldürülmüştür.

⁸² Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, XVII. (Fatih Usluer, *a.g.e.*, 19-20. Nakil)

Hacer'e göre 1417 yılında; Riyâzü'l-Ârifin'e göre 1433 yılında vefat etmiştir. Diğer kaynaklar da buralardan alıntı yaparak ya aynı tarihleri vermişler ya da birkaç yıl öncesini veya birkaç yıl sonrasını göstermişlerdir. Bunların içerisinde, Refî'nin Beşaretnâmesinde ise 1408 yılı ifade edilmektedir.⁸⁴ Prof. Dr. Fuad Köprülü'ye göre⁸⁵ ise Mecâlisü'l-Uşşâk'ın bazı yazma nüshalarında Nesîmî'nin ölüm yılı 1404'tür. Ayrıca 1417⁸⁶, 1418⁸⁷, 1433⁸⁸, 1436⁸⁹ tarihleri de zikredilmektedir.

2.1.5 KABRİ

Nesîmî'nin mezarının her ne kadar İran kaynaklarında (Farsnâme-i Nasîrî ve Âsâr-ı Acem) Fars'a bağlı Zerkan'da olduğu bildirilse de daha önce şairin Halep'te öldürülüşüyle ilgili aktarılan bilgiler ve Halebî'nin aktaracağımız şu kaydı, onun mezarının Halep'te bir tekkede olduğunu göstermektedir:

O, Ferafere mahallesinde, hükümet sarayı yakınında Sultan Hamam adıyla tanınmış hamamın karşısında, kendi adıyla meşhur olan bir tekkede metfundur. Ve bu tekkenin mütevelli heyeti, başkanları ve şeyhlerinin hepsi Nesîmî adıyla tanınmaktadır".⁹⁰ Rasul Rıza da, Halep şehrinde şairin mezarının ve henüz kendi büyük dedelerinin adını muhafaza etmiş oldukları yaklaşık kırk elli kadar aile bireyinin evlerinin bulunduğunu Nesîmî adlı bir sokak olduğunu haber vermektedir.⁹¹

Kürkçüoğlu ise yaşadığı bir hatırayı kendi dilinden şöyle aktarmaktadır:

Yıllarca evvel, Suriyeli bilginlerden Halepli dostumuz Prof.Dr. İzzet Hasen'den Nesîmî'nin kabrine dair bilgi rica etmiştim. Türbesinin Halep'te bakımlı bir halde olduğunu, sık sık ziyaret edildiğini, kitabesi bulunmadığını verdikleri

⁸³ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, VII, İstanbul 1990, 21. Fatih Usluer, *a.g.e.*, 20.

⁸⁴ Ayan, *a.g.e.*, 18-19. (Refîi, Nesîmî'nin halifelerindendir. Araştırma için bakınız: Fatih Usluer, *a.g.e.*, 21)

⁸⁵ Ayan, *a.g.e.*, 19.

⁸⁶ Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunun*, maarifet vekâleti, İstanbul, 1941, 817.

⁸⁷ İbnu Hacer, *a.g.e.*, vr.122 Süleymaniye kütüphanesi no:814 (Hüseyin Ayan, *a.g.e.*, Ankara 2002, 11.Nakil)

⁸⁸ Kulhan, *a.g.e.*, 235-236, (Hüseyin Ayan, *a.g.e.*, 12,Nakil)

⁸⁹ Hacı Mirza Huseyni Fesat, *Farsname-i Nâzirî*, Tahran II, 151-152, (Hüseyin Ayan, *a.g.e.*, 12,Nakil)

⁹⁰ Değirmençay, *a.g.e.*, 30.

⁹¹ Rasul Rıza, *Nesîmî'nin Mezarı*, Tahran, 17.(Veyis Değirmençay, *a.g.e.*, 30.Nakil)

*cevaptan öğrenmiştim.*⁹² Mevcut bilgiler, kabrinin öldürüldüğü yer olan Halep'te bulunmasına işaret etmektedir; ama daha sonraki dönemlerde mezarının farklı gerekçelerle Halep dışındaki başka bir yere taşınmış olabileceği de ihtimaller dâhilindedir.

2.1.6 YAŞAMI

Nesîmî, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi İran, Azerbaycan, Anadolu, Irak ve Suriye'de yaşamış çeşitli şehirleri dolaşmış ve gittiği yerlerde Hurufiliği anlatıp yaymaya çalışmıştır.⁹³ Gençliğinde “kalpakçılık” yaptığı bilinen Fazlullah gibi Nesîmî'nin de esnaf teşkilatı içinde yetiştiği, ilk tahsilini o zamanın büyük kültür ve ticaret merkezi olan Şamahı'da yaptığı tahmin edilmektedir.⁹⁴ O devirde Hurufiliğin daha çok esnaf teşkilâtları vasıtasıyla varlık göstermesi bu düşüncüyü doğrulamaktadır. Daha ilk gençlik çağlarında şiire, tasavvufa büyük ilgi göstermiş, Hallac-ı Mansur'a büyük bir sevgiyle bağlanmıştır. Aşağıya aldığımız deyiş ondaki Mansur tasavvurunu izhar etmektedir:

Ey gönül! Mansur, ene'l- Hak söyledi,
Hak idi vü Hak dedi, Hak söyledi,
Marifet sırrını mutlak söyledi
Arif âmennâ ve saddâk söyledi.⁹⁵

Şairin ayrıca Bağdat, Şirvan ve Bakü'de yaşadığı Anadolu'ya geldiği ve Bursa,⁹⁶ Larende(Karaman), Maraş, Sivas, Tokat ve Kemah gibi şehirlere gittiği;⁹⁷ oralarda uzun ve kısa süreli kaldığı hem şiirlerinden anlaşılmakta, hem de kaynaklarda nakledilmektedir. Bu bilgiler onun deyilerinde şöyle işlenir:

Biz ki *Rum* içinde abdal olmuşuz

⁹² Kürkcüoğlu, *a.g.e.*, 21.

⁹³ Değirmençay, *a.g.e.*, 30.

⁹⁴ Zeynep Yiğitsözlü, *Nesîmî Divanının Gramer Yönüyle İncelenmesi*, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde, 2007, 1.

⁹⁵ Ayan, *a.g.e.*, 435.

⁹⁶ Latifi, *a.g.e.*, 339.

⁹⁷ Nesîmî'nin divanında gittiğini iddia ettiği şehirlerin, günümüzde Alevi nüfusun yoğun olduğu yerler olması dikkat çekicidir. A.K.

Bu cihanda fariğu'l-Bal olmuşuz⁹⁸

Neylerim ben bunda durup çünkü dildar andadır
Sanma kim dediğim *Bursa yû Lârende'* dir⁹⁹

Bağdat' a gel ey kâsîd ilet şol haberi kim
Şol şa'besi dilber-i ayyârımı buldum¹⁰⁰

R3azık-ı erz3akımız *Maraş* değil
Rızkî *Maraş'* tan umarsın hoş değil¹⁰¹

Ey Nesîmî! Madem ki Allah, innî ardî vâsi'a dedi
Öyleyse *Bakü* şehrini terk et, çünkü burası senin yerin değildir¹⁰²

Görmedi bu kasidenin mislin
Hadd-ı *Sivas* ü hittâ-i *Tokat*¹⁰³

Ger muhit oldun cihanın kandadır?
Ey *Kemah* ahir fitratın kandadır?¹⁰⁴

Veyis Değirmençay'ın Sun'ullâh-ı Gaybî'den aktardığı şu bilgiye göre, Nesîmî, Fazlullâh-ı Hurûfî'ye halife olduktan sonra seyahatler ederek Hurufiliği yaymaya çalışmış, Timurluların şiddetli takipleri neticesi Azerbaycan'dan ayrılmış, Anadolu'ya gelmiştir. Osmanlı başkenti Bursa'ya uğramıştır. Nesîmî'nin burada hoş karşılanmadığı anlaşılmaktadır. Daha sonra Hacı Bayram-ı Veli ile görüşmek için Ankara'ya gelmiş. Dervişlerden birisi Nesîmî'nin "Tanrılık iddiasında" olduğunu Hacı Bayram-ı Veli'ye söyleyince huzura kabul olunmamıştır. Gerek Bursa'da

⁹⁸ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 35.

⁹⁹ Ayan, *a.g.e.*, 103.

¹⁰⁰ Ayan, *a.g.e.*, 243.

¹⁰¹ Ayan, *a.g.e.*, 415.

¹⁰² Penderi, *a.g.e.*, 153, 56. Gazel (Veyis Değirmençay, *a.g.e.*, 30.Nakil)

¹⁰³ Ayan, *a.g.e.*, 95.

¹⁰⁴ Ayan, *a.g.e.*, 393.

uğradığı muamele ve gerekse Hacı Bayram-ı Veli tarafından terslenişi onu üzüntüye sevk etmiş, çaresizlik içinde önce Maraş'a sonra da Halep'e gitmiştir.¹⁰⁵ Halep'te ise bilindiği gibi acı bir şekilde öldürülmüştür.

Nesîmî, gittiği yerlerde büyük bir şevk ve heyecanla Hurufilikten söz edip insan yüzünde yirmi sekiz veya otuz iki rakamını okuyarak yüzün, Tanrının tecelli yeri olduğunu söylemiş, yazdıklarında bu inancı dile getirmiş ve böylece halkın yanı sıra Ali Bey b. Dulkadir, onun kardeşi Nasıruddin, Kara Yülük Osman, Harput emiri Yakup b. Karayülük,¹⁰⁶ Karakoyunlu Hükümdarı Cihanşah¹⁰⁷ gibi emir ve sultanları da kendine bağlamayı başarmış, etrafında birçok taraftar ve mürit kitlesi oluşturmuştur.¹⁰⁸

2.1.7 KENDİ DİLİNDEN NESİMÎ

Nesîmî'nin hayatı, düşünceleri ve şahsiyeti hakkında bir kısım kitaplarda değişik hatta çelişen bilgiler verildiği gibi şairin eserlerinde de, kendisi hakkında verdiği bazı bilgiler de mevcuttur. Özellikle fikri alt yapısı ve düşünce dünyası hakkında önemli tahliller yapan ve kendini tanıtan bu atıflar önem arz ettiği için bu bölümde değerlendireceğiz. Yazdığı her beyti adıyla veya mahlaslarıyla bitiren şair özellikle Farsça divanında kendisiyle (bazen övgü bazen de yergi içeren) ilgili şunları paylaşmaktadır:

O (Nesîmî), doğan bir güneştir. Taş ve mühür sahibidir; Fazl'ın eşiğinin toprağıdır, şeref bakımından güneşin gözünde oturmuştur. Sevgilinin yüzüne canını feda etmiştir, amel defterinin yazısı hayır hasenattır. Hakkın fazl'ıyla hakka kavuşmuş,¹⁰⁹ hidayet mumu ve kurtuluş keleşi olmuştur. Nesîmî, feleşin etrafında

¹⁰⁵ Değirmençay, *a.g.e.*, 31.

¹⁰⁶ Ayan, *a.g.e.*, 40.

¹⁰⁷ Değirmençay, *Karakoyunlu Hükümdarı Cihanşah ve Farsça Şiirleri*, (Dîvân-ı Hakîkî), Erzurum 2004, 40.

¹⁰⁸ Değirmençay, *a.g.e.*, 32.

¹⁰⁹ Nesîmî'nin eserlerinde ifade edildiği gibi Fazlullah'ın ismi çokça geçer, ancak bazı yerlerde Arapça fazlullah yerine farsça karşılığı olan Fazl-ı Yezdan veya Fazl-ı hüda'yı istimal eder. Böyle kullanmasının muhtemelen iki sebebi vardır: birincisi, bu tabirler yaygın olarak kullanılmadığı için doğulu şairlerin çok sevdiği kelime oyunlarıyla iki anlama gelecek şekilde bir etki bırakmak; ikincisi Fazlullah'ın görüşlerine karşı olan büyük bir kitlenin onun Fazlullah'ı sena ettiği şeklindeki itirazlarına kaçamak bir cevap temin edebilmektir. Bu son özellik doğulu şairlerin özellikle de Hurufilerin çok kullandıkları bir ifade şekli olduğundan unutulmamalıdır. Zira kelimeler onlar için yüzeysel anlamlarından daha derin şeyler ifade etmektedir. Bu itibarla Fazlullah'tan bahsederken bu

başsız ve ayaksız dolaşmıştır. Fazl'ın keremiyle yakine erişmiş; yokluktan fanilikten ve kendini düşünmekten kurtulmuş, münezzeh olmuştur. Nesîmî'nin başında hakkın halifesinin şerefi vardır. Onun âdeti ve alışkanlığı aşktır. O, Allah'ın fazl'ına yaslanmış, düzenbaz şeytanın saldırısından kurtulmuş makam ve derece olarak gökyüzüne çıkmış, Allah'ın fazl'ı sayesinde ömür boyu iki yüzlülük ve riyakârlık etmemiş bir yığittir.¹¹⁰

Nesîmî; hakka yönelmiş, yâriyle samimi dost olmuş, iki dünyayı da terk etmiştir. Fazl'dan gelen nur ile dünyanın çehresinden varlık karanlığını gidermiştir. Onun sayesinde ebedi hayatı bulmuş ve ebedi olarak diri kalmıştır. İsa gibi sonsuza dek hayattadır. Hakk'ın fazl'ı tarafından kendisine cennet kapısı açılmış, huri ve gılmanla birlikte gümüş kadehten selsebil şarabı içmiş, fazl'ın bakışıyla altın olmuştur. Nesîmî, fazl'ın kuludur ve onun sarhoşudur. Her şeye vakıf bir ariftir. Eşyaya İsa gibi her an nefesini üfler, insanlar ve cinler Süleyman gibi, Nesîmî'nin emrindedir. Elinde asa Musa gibi, insanların çobanıdır.¹¹¹

Nesîmî, kendisinin gayb âleminin hazinesi olduğunu, mekâna sığmayacağını; beden ve candan üstün olup beden ve cana sığmayacağını; insanın aklının ve hayalinin, kendisini anlamayacağını; ondan dolayı hayal edilemediğini, anlayamadığını söyler ve devamlı, “*ben, uçsuz bucaksız denizim, sınıırım ve yönüm yoktur. Ben, çok acaip bir selim, ırmağa sığmam*” der. O, ayrıca kendisinin kâinatın resmi, sıfatlar âlemi ve zatın güneşi olduğunu, gökyüzüne sığmadığını; din gününün sabahı ve iman doğusu olduğunu; kendisinde şüphe olmadığını, şüpheyeye sığmayacağını bildirir. O, cennet ve naim cenneti, rahmet ve Allah'ın cevheridir; denize ve madene sığmaz; canın canının canı, insandan ve cinden üstün, nişansız şahıdır, nişana sığmaz. Fazl'ın dâd harfinin direği; fazl'ın eli ve fazl'ın adalet günüdür, zamana sığmaz. O, kaf ve nun'un sırrıdır, eşsiz, beyana sığmaz; Halil'in

kişinin şahsında Allah'ın tezahür etmiş olduğu görüşünün de ifade edildiğini gözden uzak tutmamak gerekir. E.J Wilkinson Gibbs, Osmanlı Şiir Tarihi, I, çev. Ali Çavuşoğlu.

¹¹⁰ Değirmençay, *a.g.e.*, 40.

¹¹¹ Nesîmî'nin kendini övdüğü beyitler için bkz. Penderi, İmaduddin Nesîmî, 3. Gazel, 120; 8. Gazel, 123; 15. Gazel, 128; 19. Gazel, 130; 20. Gazel, 132; 24. Gazel, 134; 26. Gazel, 135; 31. Gazel 138; 35. Gazel, 141; 43. Gazel, 145; 88. Gazel, 172; 93. Gazel, 175; 104. Gazel, 181; 108. Gazel, 184; 120. Gazel, 190; 149. Gazel, 208; 153. Gazel, 210; 153. Gazel, 210; 161. Gazel, 216; 175. Gazel, 223; 189. Gazel, 233; 193. Gazel, 235; 197. Gazel 238; 202. Gazel, 241; 218. Gazel, 250; 219. Gazel, 251; 220. Gazel, 252; 226. Gazel, 255; 243. Gazel, 267; 252. Gazel, 273; 272. Gazel, 285; 276. Gazel, 288; 289. Gazel, 296; 7. Kaside, 317-319.

sofrası, Allah'ın nimeti ve gökyüzü kâsesidir. Yedi sofraya sığmaz; fasih konuşan, Mesih'in arkadaşı ve cim harfinin tercümanıdır, tercümana sığmaz, güneş kursu ve büyük bir lokmadır, ağza sığmaz; candır, yani Naimi'nin nefesidir, tarif edilmez, dile sığmaz.

Yukarıdaki satırlarda olduğu gibi aşağıdaki metinlerde de, kendisini kutsayan ve yüceleyen ifadelerle tasvir eden Nesimi, ilerleyen bölümlerde Hz. Ali ve üstadı olan Fazlullah hakkında kullandığı teşbihleri burada da kendisi için kullanmakta ve Hurufilik'in ne kadar derin tesiri altında olduğunu hissettirmektedir; tevhid akidesine inanan bir müminden duyulmaması gereken ifadeleri bizler onun deyişlerinde sıklıkla görmekteyiz.

Nesîmî, tasvir edilen her resmin ressamıdır; her eşyanın canının içinde candır. Her bakan kişinin gözünde görünendir. O, Yusuf'tur, dünya kuyu; o, Nuh'tur, yeryüzü gemi. Köpek nefsi, Firavun'dur. Kendisi İmran oğlu Musa; gönlü Yunus'tur, bedeni balık. Eğer sallayacak olsa bütün âlemi bir hamlede sallar. Muhammed, akl-ı küllidir; nefsi buraktır; aşkı Ali'dir ve bedeni Dülül; doğuya ve batıya koşturmaktadır. Başu arş, ayağı kürsü; ciğeri cehennem, gönlü cennet...¹¹²

Nesîmî'nin nazmı, parlak ve güzel inci değerindedir, onun can kuşunun namesi bir başkadır. Nazmı incedir, ondan daha iyi bir inci yoktur. Onun sözleri mucizedir; yüz mucize vardır onlarda. Onlar akıcıdır Allah kelimandan başkası değildir; mana bakımından yüzü gösteren bir aynadır ve aydınlığı Fazlullah'tandır.

Onun sözü âb-ı hayattır; içmeyen karanlıkta kalır. Onun lafızları candır; büyük denizdir, inci ve madendir. Bugün Nesîmî'nin sözünün tatlılığına eren binlerce secde yapar. Nesîmî hakkın sırrının mahremidir, kudret dilinden sırlar söylemiştir. Onun sözü haktır; hakkın dilinden söyler. Nesîmî, künt-ü kenz'in madenidir; kelamı inkârcıya Zülfikar olmuştur. Onun lafızları mucizedir, şahlara layıktır.¹¹³

¹¹² Değirmençay, *a.g.e.*, 40.

¹¹³ Detaylı bilgi için bkz. Hüseyin Ayan, *a.g.e.*, 55, 57, 70, 84, 87, 92, 119, 122, 128, 130, 135, 136, 142, 145, 172, 184, 210, 220, 242, 274, ve 351.

2.2. NESİMÎ'NİN İLMÎ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Nesîmî, kaside, gazel, mesnevi, tercîbent, terkîbibent, murâbba, musammat, müstezad, kıt'a, rubâi ve tuyûğ nazım şekillerinde şiirler yazmış, güçlü bir şairdir. Eserlerinde kullandığı Aruz, kafiye, bedi, beyan, dini bilgiler ayet ve hadislere vukufiyeti iyi bir eğitim aldığı göstermektedir.¹¹⁴ Azeri Türk Edebiyatının büyük şairi olan Nesîmî, şiirlerini genellikle Türkçe yazmıştır. Küçük bir divan teşkil edecek kadar Farsça şiirleri de vardır. Gerek Türkçe gerekse Farsça divanlarındaki beyitlerden, deyişlerden ve bir iki gazelinden Arapçayı da iyi bildiğini ve bu dilde de şiirler yazacak kadar Arap diline vakıf olduğunu söyleyebiliriz¹¹⁵. Şüphesiz ki Seyyîd Nesîmî, kendisinden önce yaşamış olan İran şairlerini Fars düşüncesini okumuş ve tetkik etmiştir. Nesîmî divanlarını geniş bir edebî ve dinî bilgi ile yazmıştır. Yani Nesîmî İslâm kültürünün üç büyük dili olan Türkçe, Farsça ve Arapça (Elsine-i Selase) şiirler söylemiş, mülemmâlar yazmıştır. Azeri edebiyatında ilk müstezad, murabba ve tercî-i bend örnekleri Nesîmî'nin kaleminden çıkmıştır. Ayrıca rubaî ve tuyuğları da edebiyat tarihinde önemli bir değere sahiptir. Rubaîlerinde daha çok Hurufiliğin hayat ve kâinat hakkındaki görüş ve düşüncelerini ifade etmiştir.

On iki imama, Hz. Ali'ye ve on ikinci İmam Mehdi'ye “yani Fazlullah'a” son derece bağlıdır.¹¹⁶ Onlara karşı derin bir sevgisi ve saygısı vardır, hatta bazen onları ilahlaştırmaya bile gitmiştir. Özellikle İslam düşüncesinin tarihsel geçmişini araştıranlar için Nesîmî'nin fikirleri; Alevilik düşüncesinin inşasına olan etkileri, eserlerindeki Hurufilik ilişkisi, Allah inancı, Peygamber algısı, Ali tasavvuru, Kuran telakkisi ve İslami ritüeller diyebileceğimiz namaz, oruç, hac gibi ibadatlere bakışı, araştırılıp sorgulanmaya muhtaç konulardır.

Nesîmî halka yakın şiirleriyle bilhassa Alevi ocaklarında Bektaşî tekkelerinde mukaddes şair bilinmiş, derin bir sevgi ve saygı içinde yaşatılmıştır.¹¹⁷ Seyyîd Nesîmî'nin hayatında en önemli hadise Fazlullah-ı Hurûfî ile buluşmasıdır. Hüseyin Ayan, Nesîmî'nin şiirlerinde kullandığı ifade ve üslûbu Fazlu'llah ile buluşmadan

¹¹⁴ Değirmençay, *a.g.e.* 33.

¹¹⁵ Ayan, *a.g.e.*, 23.

¹¹⁶ Seyyid Nesimi'ye göre on ikinci imam Hurûfî üstadı Fazlullah'dır.

¹¹⁷ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I, İstanbul 1997, 374.

önce ve buluştuktan sonra olmak üzere iki devreye ayırarak incelenebileceğini ifade etmektedir.¹¹⁸

Bu ilk devrede Nesîmî'nin beyit ve deyişlerinde genellikle Ahmed Yesevî ve Mevlânâ Celâleddin Rumî'nin "hikmetli söz, tâlimî edâ ve nasihat etme" arzusu hâkimdir. İncancının öğreticisi ve yayıcısıdır. Bu dönemdeki beyitlerinde Nesîmî, Şah-ı Merdân Murtaza diye vasfelediği Ali ile Ehl-i Beyt ve on iki imam hayranıdır. Deyişlerinde bunlara karşı derin bir bağlılık ve sevgi hissedilmektedir

Fazlullah'ın düşünce ve öğretileriyle tanıştıktan, buluştuktan sonra ise Nesîmî'nin iç dünyasında büyük bir değişiklik vücuda gelir. Nesîmî'nin eskiden beri çözmeye çalıştığı sırlar, Fazlullah'ın kurup geliştirmeye çalıştığı Hurûfîlik içinde (kendince) birer birer açıklığa kavuşur. Nesîmî büyük bir sevk ve heyecanla yeni öğrendiklerini başkalarına da telkin etmeyi üzerine almıştır. Bu devredeki şiirleriyle Hurûfî inancını yaymaya çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur.¹¹⁹

Yukarıda bahsettiğimiz bu ikili tasnifte gözden kaçan bazı noktalar bulunmaktadır. Her şeyden önce böyle bir sınıflandırmada doğruluğu tartışılmayacak tek bir değerlendirme olabilir. O da, içerisinde Hurufî unsurları barındıran şiirlerin ikinci döneme ait olduklarıdır, ancak bu açıdan bile bakıldığında Hüseyin Ayan tarafından Nesîmî'nin Fazlullah ile tanışmadan önce yazdığı öne sürülen şiirlerinde de birçok Hurûfî unsurun bulunduğu görülecektir. Örneğin Nesîmî'nin divanında yer alan ikinci Mesnevîyi, Fazlullah ile karşılaşmadan, diğer bir ifadeyle Hurûfî olmadan önce yazdığı düşünülemez, zira Mesnevîde geçen;

Ger dilersen saadet-i ebedî
Tamu'yu bil ki niçin oldu yedi
Sekiz oldu kapısı uçma'nın
Niye dört oldu suyu ırmağın¹²⁰

Beyitlerindeki Hurûfî unsurların varlığı açıkça görülmektedir. Nesîmî, bu mesnevîde nefsinin bilmenin öneminden, yedi cehennem ile cennetin sekiz kapısının

¹¹⁸ Ayan, *a.g.e.*, 24.

¹¹⁹ Ayan, *a.g.e.*, 24-29.

¹²⁰ Ayan, *a.g.e.*, 157.

hikmetinden ve cennetteki dört ırmağın aslının bilinmesinden bahseder. Zira bu bilgilere ulaşan kişi özü itibariyle fani olup hakka erecek ve her şeyin hak olduğunu bilecektir, yani Ene'l-Hak sırrına ulaşacaktır.¹²¹

Nesîmî eserleriyle bilhassa deyişleriyle, ölümü etrafında teşekkül eden menkıbe ve rivayetleriyle edebiyatımızda yüzyıllarca sürüp giden izler bırakmıştır. Bugün dahi beyitleriyle, Alevi dedelerin cemlerde adına okudukları gülbanklarla ve efsaneleştirilerek anlatılan ölümüyle yaşatılmaya çalışılmaktadır.

2.3. NESİMÎ'NİN ESERLERİ

Nesîmî'nin Türkçe ve Farsça şiirlerinden oluşan birer divanı ile birlikte Hurufilik felsefesinin işlendiği bir diğer eseri de "Mukaddimetü'l-Hakâik" tır. Nesîmî'nin Farsça divanı üzerine değerli bir çalışma yapan Veyis Değirmençay'a göre şairin Hurûfiliği işleyen "Manzume fî Mesleki'l Hurufiyye" adlı başka bir çalışması daha mevcuttur; lakin bu eserin varlığı ve Nesîmî'ye ait olduğu henüz kesinlik kazanmamıştır. Yaptığımız araştırmalar sonucunda ona atfedilen böyle bir esere hiçbir yerde rastlayamadık.¹²²

2.3.1. TÜRKÇE DİVANI

Nesîmî'nin Türkçe divanı Türkiye'de arap alfabesiyle beş defa basılmış ve Latin alfabesiyle Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından seçmeler halinde ve Hüseyin Ayan tarafından da doktora çalışması yapılarak yayımlanmıştır.¹²³

Nesîmî'nin Türkçe şiirlerle tertiplenmiş bu divanının Türkiye kütüphaneleri ile dünyanın çeşitli kültür merkezlerindeki kütüphanelerde muhtelif nüshaları bulunmaktadır. Bunlardan hiçbirisi ne ebat bakımından ne de ihtiva ettikleri

¹²¹ Usluer, a.g.e., 25.(Nesîmî, Fazlullah'ın ortaya çıkardığı, yedi ana hat, yedi baba hat ve bunların hal ve mahal itibariyle çarpımından oluşan toplam yirmi sekiz sayısını her türlü dini prensipleri anlama ve ilahi sırları çözmeye yeterli bulmuş; dört unsur: su, ateş, toprak, hava ile bu hatların birbirine çarpılmasıyla çıkan yirmi sekiz veya Farsça'daki p, ç, j, g harflerinin eklenmesiyle oluşan otuz iki sayısında Kuran-ı Kerim'in sırlarının çözüldüğüne inanmış, büyük bir heyecanla çekinmeden düşüncelerini söylemiştir. A.K)

¹²² Hurufilik konusunu etraflica işleyen ve bu konuda hacimli, nitelikli bir doktora tezi hazırlayan Doç.Dr. Fatih Usluer ile yaptığımız görüşmede onun da böyle bir esere rastlamadığını ifade etmek isteriz. A.K

¹²³ Değirmençay, a.g.e., 52.

manzume bakımından birbirlerine uymaktadırlar.¹²⁴ Ülkemizdeki en orijinal nüsha, Süleymaniye Kütüphanesine dâhil Kadızade Mehmed Efendi Kütüphanesi'nde 395 numarada kayıtlı olan nüshadır.¹²⁵ Türkçe divanı 4 mesnevi (5900 Beyit), 460 gazel, 321 tuyûğ, 3 Tercî-îbent, 4 müstezat, 14 murabba'dan oluşmaktadır. Bunları içinde Türkçe, Arapça ve Farsça mülemmâ şiir de vardır.¹²⁶

Nesîmî'nin şiirlerinde/deyişlerinde Hurufilikle ilgili şiirlere yer verilmesi, hemen hemen her manzumede Fazlullah'ın anılması veya onun düşünce sistemine telmihler ayet ve hadislerden iktibas ve göndermeler yapılması ona olan muhabbetin bir göstergesidir. Özellikle Hz. Ali sevgisi, Ehl-i Beyt ilgisi, on iki imam vurgusu dikkat çekmektedir.

Hurufilik konusunda özgün bir çalışma hazırlayan Fatih Usluer'e göre Türkçe divanın yazma nüshaları ülkemizdeki Bazı kütüphanelerde muhafaza altındadır.¹²⁷

2.3.2. FARŞA DİVANI

Nesîmî'nin Farsça divanı da en az Türkçe divanı kadar yazma nüshaları olan ve çok yaygın bulunan bir eserdir. Farsça divanı hakkında Türkiye'de yapılan ilk çalışma Atatürk Üniversitesi bünyesinde yürütülen Veyis Değirmençay'a ait "İmaduddin Nesîmî ve Farsça Divanı" adlı çalışmadır.¹²⁸ Eser, Mustafa Ünver'in verdiği bilgiye göre 1972 yılında Ekrem Cafer tarafından Türkçe'ye çevrilmiş Azerbaycan'ın Bakü şehrinde yayımlanmıştır.¹²⁹ Nesîmî bu eserinde de Türkçe divanında olduğu gibi Hurufî inancını dile getirmiştir. Sayı bakımından bunlar Türkçe şiirlerine nazaran daha azdır. Şekil bakımından da farklılıklar vardır. Türkçe divanında rubaî bulunmamasına rağmen Farsça divanında rubaîler bulunmaktadır. Farsça şiirler arasında tuyûğ vezninde iki kıta yer almaktadır. Mesnevileri de Türkçe mesneviler gibi uzun değildir.

¹²⁴ Ayan *a.g.e.*, 108.

¹²⁵ Yiğitsözlü, *a.g.e.*, 4.

¹²⁶ Değirmençay, *a.g.e.*, 52.

¹²⁷ Usluer, *İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren Hurufilik*, Kabalcı. Yay, İstanbul, 2009, 20.

¹²⁸ Değirmençay, *a.g.e.*, Kurtuba Kitap, İstanbul, 2013, M. K. Hekimoğlu Ali Paşa, no: 639. Süleymaniye, Kadızâde Mehmet Efendi, no: 395 Ayasofya Kütüphanesi no: 3977. Cambridge University Library, no: 567. Kitabhane-i Millî Tebriz, no: 3662. Kitabhane-i Merkez- Danişgâh-i Tahran, no: 3230

¹²⁹ Cafer Ekrem, *İmaduddin Nesîmî, Farsça Divanı*, (Mustafa Ünver, *Hurûfilik ve Nesîmî Örneği*, Nakil.)

Divanın içeriğinde toplam, 290 gazel (4179 beyit), 7 kaside, 5 mesnevi, 1 terciibent, 1 müstezad, 1 muhammes terkip, 1 musammat, 85 rübai, 20 kıta, tamamlanmamış gazel ve beyitler, 3 Arapça ve 2 Arapça – Farsça mülemma gazel vardır.¹³⁰

Nesîmî farsça divanında da, mensubu olduğu felsefi düşünceyi – Hurufiliği - ayet ve hadislerle ilginç anlamlar yükleyerek yorumlamış, birçok manzumesinde üstadı Fazlullah'ı yâd etmiş, özellikle Hz. Ali' ye olan sevgisini ve on iki imama olan muhabbetini işlemiştir.¹³¹

2.3.3. MUKADDİMETÜ'L-HAKAYIK

Seyyid Nesîmî'nin tek mensur eseri olan ve “Hakikatlere Giriş” anlamına gelen “Mukaddimetü'l Hakâyık”, isminden de anlaşılacağı gibi Hurûfliğin kurucusu Fazlullah'ın Câvidânnâme'si esas alınarak yazılan Türkçe mensur eserdir.¹³² Şair bu çalışmasında dini meseleleri ve itikada ait konuları harflerle açıklamaktadır. Kur'an'daki huruf-u mukatta ve abdest, ezan, ikamet, zekât, oruç, namaz, ana babaya iyilik ve iman gibi konularla ilgili harflerle rakamlar arasında bağlantılar kurarak yorumlar yapılmaktadır.¹³³ Bu eserde zikredilen âyet ve hadisler Nesîmî'nin Türkçe ve Farsça divanındaki şiirlerinde de yer almaktadır.

Fatih Usluer'e göre, ayet ve hadislerle yapılan atıflar ve bunların yorumlanış şekli Nesîmî'nin çok iyi bir Kur'an ve Arapça bilgisine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar eserde yer alan açıklamalar daha önce Fazlullah tarafından dile getirilse de, Farsça olan ve dağınık halde bulunan bu bilgiler¹³⁴ derlenip toparlanmış ve Türkçe'ye kazandırılmıştır.

Mukaddimetü'l Hakâyık; şu girizgâhla başlamaktadır:

¹³⁰ Değirmençay, *a.g.e.*, 53.

¹³¹ Usluer, *İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren Hurufilik*, 20.

Farsça divanın yazma nüshaları ise aşağıdaki kütüphanelerde belirtilen bölümlerde bulunmaktadır. M.K. Ali Emiri Farsça no,438 -78 varak. M.K. Ali Emiri Farsça no 439 - 112 varak. İstanbul. Üniv. Kütüphanesi, Farsça, no 448 -115 varak. Kitabhâne-i Merkez- Danişgâh-i Tahran, no 4195-13. Bibliothegue Nationale, s.p, 1777

¹³² Usluer, *Seyyid Nesîmî ve Mukaddimetü'l Hakayık'ı*, Kabalcı. Yay, İstanbul, 2006, 48.

¹³³ A.Azmi Bilgin, “Nesîmî”, *DİA*, XXXIII, 5.

¹³⁴ Usluer, *Seyyid Nesîmî ve Mukaddimetü'l Hakâyık'ı*, 49.

Hız. Peygamber'in "Fatihâtu'l Kitâb" yedi ayettir, Bunlardan biri besmeledir. Ve "Fatihatü'l Kitab'sız namaz olmaz." Hadisleriyle ve Hız. Ali'nin "Allah'ın tüm sırları semavi kitaplardadır. Semavi kitaplarda olan her şey Kur'an-ı Azim'dedir. Kur'an-ı Azim'de olan her şey Fatihâtu'l Kitâb'dadır. Fatihâtu'l Kitâb'da olan her şey Besmelededir. Besmelede olan her şey Bismelenin be'sindedir. Bismelenin be'sinde olan her şey Bismelenin be'sinin noktasındadır. Ve ben Bismelenin be'sinin altındaki noktayım..."

Nesîmî'ye nisbeti, aidiyeti kesinlik kazanmayan¹³⁵ eserin ülkemizdeki bazı kütüphanelerde çeşitli nüshaları bulunmaktadır.¹³⁶

Hüseyin Ayan, bütün ihtimallere dayanarak yine de Mukaddimetü'l Hakayık'ın Nesîmî'ye ait olduğunu iddia etmenin yanlış ve temelsiz olmadığını dile getirir.¹³⁷

Seyyid Nesîmî'nin, Latifî ve Mehmedzâde'nin aktardığına göre bir de Arapça divanı vardır.¹³⁸ Ancak şu ana kadar böyle müstakil bir esere kayıtlarda rastlanmamıştır; ancak diğer iki divanında onlarca Arapça beyti ve deyişleri vardır.

Kemal Edip Kürkçüoğlu ise, Kayseri âlimlerinden Gülekçizade Hacı Zühdi Efendinin Ahmet Zeki Akyürek tarafından düzenlenen fihristinde, tasavvuf kitapları 211 sıra numarasında "Manzûme fî Mesleki Hurûfiyye" adlı Nesîmî'ye ait başka bir eserden haber¹³⁹ verse de, bunların Nesîmî'ye ait olduğu ispatlanmış değildir.

2.4. ESERLERİNDE İŞLEDİĞİ TEMALAR

Edebi eserler, milletlerin yaşadığı dönemlerin fikri yapısını ve yaşadıkları hayat tarzını resmettiği gibi, eseri ortaya çıkaran müellifin de, medeniyet ve kültür öğelerine bakışını, dünya görüşünü ve mensub olduğu grubu da ele verir. Toplum

¹³⁵ Bilgin, *a.g.m.*, *DİA*, XXXIII, 5.

¹³⁶ Bilgin, *a.g.m.*, *DİA*, XXXIII, 5.

M.K. Ali Emiri, Şer'iyye, no 946.varak 1b-337b "cd 002-038". Adana İl halk Kütüphanesi, nr:1711. Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, no:1509 – vr. 111b-136b. Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, no:3575.Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu, nr:162/1. British Museum, or. 7175, 25 vr. Vatikan Kütüphanesi, Turco, no: 315, 42 vr. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankeş Emir Hoca, nr:249/1

¹³⁷ Sarıkaya, "Türkiye' de Alevilik ve Bektaşiliğın Oluşumu", *Anadolu'da Aleviliğın Dünü Ve Bugünü*, Edit. H.İbrahim Bulut, Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010, 103. Hüseyin Ayan, *a.g.e.*, 39.

¹³⁸ Latifî, *a.g.e.*, 339. Mehmedzade, *Divan-ı Farsi-yi Nesîmî*, 5.(Veyis Değirmençay, *a.g.e.*, 53.Nakil)

¹³⁹ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 32.

hayatındaki değişme ve gelişme nasıl ki, edebi eserlerin şekil ve muhtevasına yansımışsa, yazarın hayatındaki değişme ve gelişmeler de, eserin satır aralarında görülebilmektedir.

Nesîmî'nin de Türkçe ve Farsça divanları başta olmak üzere, Mukaddimetü'l Hakâyık isimli eseri incelendiğinde düşünce ve fikri alt yapısı, olayları değerlendirme ve algılaması tespit edilebilmektedir. Yaptığımız bu çalışma sonrasında Nesîmî'nin bazı düşüncelerini anlayabildiğimiz kadarıyla şu şekilde ifade edebiliriz.

2.4.1 ALLAH VE HZ. MUHAMMED

Nesîmî'nin manzum ve mensur eserleri incelediğinde aşkın- yüce bir Allah anlayışı olduğu görülür. Deyişlerinde yüzlerce defa Allah, râb, yaratıcı, hak, ilah gibi kavramlar geçer. O'na göre yaratıcı olan Allah, ilk insan olan Âdem'i yaratmış, insanlığa rehber olmak için yüz yirmi dört bin peygamberi göndermiş ve bunları kitap ve suhurlarıyla desteklemiştir. Allah azamet ve kudretinin bir gereği olarak da, Fazlullah'ı göndermiş ve O, insanların suretlerinde tecelli etmiştir. Gizli Hazine olan Allah'ın bilinmesinde, tanınmasında ve ilahlığının idrak edilmesinde onun önemli bir misyonunun olduğunu ifade etmiştir.

Her ne kadar aşağıdaki deyiş ve düşüncelerinde ulûhiyet anlayışıyla ilgili tevhidi bir bakış açısı görünse de, Hz. Ali'ye ve Fazlullah'a karşı tutumu onları yaratıcıyla eşdeğerde gördüğünün ipuçlarını verebilir; ancak onun bu düşünceye sahip olmasındaki ana etken Hurufi düşüncenin mensubu olmasıdır.

Ey efendi! Sen kendini tanı ve Allah'ı tanıyan ol, (ol ki) gizli sır sana aşikâr olsun.

Nesîmî'nin anlattığı bu yol hak yoludur; Allah şahittir ve şahit olarak Allah yeter.¹⁴⁰

Vechimi Allah'a teslim etmişim
Suret-i Rahmana ta'zim etmişim
Nutkumu eşyada taksim etmişim
Gör bu esrarı ne tefhim etmişim.¹⁴¹

¹⁴⁰ Değirmençay, *a .g.e.*, 6, Gazeller 5.

¹⁴¹ Ayan, *a.g.e.*, Tuyûğ, 418, 211.

Nesîmî, Allah'a secde etmeyi terk eden kişi için, şeytan gibi kâfir ve nar ehli olur, Allah ayette, insan ve cinlerin Allah'a ibadet etmeleri için yaratıldığını söylemiştir, diyerek secdeyi terk edenin Allah'a kulluğu terk ettiğini belirtmiş¹⁴² insanın asli vazifesinin yaratıcıyı bilmek ve ona ibadet etmek olduğunu hatırlatmıştır.

Kelime- i Tevhid'in, bir kimsenin müslüman olduğunun kanıtı olması, onun zahiren ve batınen Allah'ın birliğine işaret etmesi nedeniyledir. 28 harften oluşan bu kelime Allah'ın varlığının ve tekliğinin işaretidir.

Ayrıca Farsça divanının ilk terci-i bentinde kâinatın yaratıcısı olarak gördüğü Allah'ı şu şekilde tavsif eder:

*Biz, kâinatın sahibi Allah'ın nutkuyuz; mekândan ve yönlerden münezzehiz. Biz hak ile nutk-u mutlak gibiyiz; varlığın anaları ve babalarıyız.*¹⁴³

Nesîmî'nin eserlerinde işlediği bir diğer konu da Hz. Muhammed anlayışıdır.

Eserleri tarandığında Hz. Muhammed tasavvuru ile ilgili olarak, belli bir esneklik söz konusu olmakla birlikte, onun nübüvveti, çok sınırlı da olsa mucizeleri, tasavvufi içerikli hadisleri, yine tasavvufta çok önemli bir kavram olan Hakikât-i Muhammediye veya Nûr-i Muhammed anlayışı, duaların kabulünde vesileliği, şefaatkârlığı gibi algılamaların söz konusu olduğu görülmektedir.

Hz. Muhammed'in Peygamberliği genel İslami anlayış bakımından, Hz. Muhammed'in konumu ile ilgili en temel husus, hiç şüphesiz onun peygamberliği, başka bir ifadeyle Allah tarafından gönderilmiş bir elçi olmasıdır.

Günümüzde istisnai örnekler hariç tarih boyunca kendilerini İslam dairesi içinde gören Aleviler ve Bektaşiler, doğal olarak Hz. Muhammed'in peygamberliğini benimseyip tasdik etmişlerdir. Bu inanç ve anlayışlar belli ölçüde değişlerine de yansımıştır. Doğrudan ilişkili bazı kayıtlara burada bilhassa yer verilmelidir. Bunlardan ilki şairin derin tasavvufi açıklamalara girdiği yerde Hz. Muhammed'i "mürsel" yani Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olarak anmasıdır.¹⁴⁴

¹⁴² Usluer, *Seyyid Nesîmî ve Mukaddimetü'l Hakayık'ı*, 59.

¹⁴³ Değirmençay, *a .g.e.*, 1. Terci-i bent, 254.

¹⁴⁴ Üçer, "Alevî Telakkîde Hz. Muhammed", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi XIV./1*, Sivas, 2010, 329.

"Bu(n)ları bilmek dilersen bu(n)ları
Ahmed-i mürselden istegil yürü"¹⁴⁵

Diğer bir kayıt ise şairin;

"Lâ nebiyye ba'de" buyurdun yani hatm oldu kelam
Saddâk Ey Seyyid sen'sin hatm-i cümle enbiyâ

İfadesi olup burada Hz. Muhammed son, peygamber olduğuna dikkat çekilmektedir.

Bunlardan başka şairin Hz. Muhammed'in peygamberliğine işaret etmek üzere, onu "Sultan-ı Rusul" (peygamberlerin sultanı) ve "Fahr-ı Resul " yani âlemin kendisi ile övündüğü peygamber olarak nitelediği şiirleri de bulunmaktadır.¹⁴⁶

Ya Resul-i fahr-ı âlem seyyid ü zat-ı sıfat
Bahr-ı zatın gevherisin hem sıfatın ayn-ı zat¹⁴⁷

Deyişlerde âlemin Hz. Muhammed aşkına yaratıldığı; Hz. Muhammed'in "âlemlere rahmet" ve "bütün dertlilere derman" olarak gönderildiği hususlarının da dile getirildiği¹⁴⁸ uzun bir gazelinin Hz. Muhammed'e tahsis ettiği yedi beytinde şöyle söylediği görülmektedir.¹⁴⁹

Ey Sıfatın bahr zatın gevher-i zat-ı Hüdâ
Maden-i fazl-ı vüsudun ey Resul-i Kibriyâ

Âlemin cismi ve canı senden ötrü oldu bil

¹⁴⁵ Ayan, *a.g.e.*, 64.

¹⁴⁶ Üçer, "Alevî Telakkîde Hz. Muhammed", 327.

¹⁴⁷ Ayan, *a.g.e.*, 82.

¹⁴⁸ Üzüm, "Kültürel Kaynaklarına göre Alevilikte Hz. Muhammed Tasavvuru", *Dini Araştırmalar*, 230.

¹⁴⁹ Üçer, "Alevî Telakkîde Hz. Muhammed", 326.

Seyyid-i kevneyni âlem ya Muhammed Mustafâ¹⁵⁰

Bir diğerk na'tı şerifinde ise Hz. Muhammed'e şöyle seslenir:

Ahmed û Mahmud û Kasım şahı sultânı resûl

“Küntü kenz” in ma'deni, hem keşf û hall-i müşkilat¹⁵¹

Ahmed'sin, Mahmud'sun, Kasım'sın resullerin sultanı ve şahısın. Sen Allah'ın “gizli bir hazine idim” sözündeki özün kaynağısın, hem de müşkillerin açıklamasının çözümsün.

Mazharı sırrı hakâyık, matla-ı nûri ezel

Ma'deni sırrı dekâyık, menba'-i her mucizât¹⁵²

Hakikatler sırrının görünme mahalli, ezel nurunun doğuş yerisin; ilahi incelikler sırrının madenisin, bütün mucizelerin kaynağısın.

Vasfını “ve'n- nemci”, “ve'ş- şemsi”, “tebârek” söyledi

Şanına “Tâhâ”, ve “Yâsin” geldi haktan beyyinât¹⁵³

Vasfını “and olsun yıldıza”, and olsun güneşe”, “mülk elinde olan Allah Mukaddestir.”sureleri seni vasfını söyledi, “Tâhâ” ve “Yâsin” sureleri haktan senin şanının delilileri olarak geldi.

Suretin envarının her zerresi şems û kamer

Turre-i anber feşânın leyle-i kadir berat¹⁵⁴

Görünüşteki nurların her zerresi güneştir, aydır. Anber kokusu saçan saç lülense kadir gecesi ve berat gecesidir.

Ey mutahhar, geldiğin dem sen vücuda anneden

Kâfirin deyri yıkıldı, titredi lât û Menât¹⁵⁵

¹⁵⁰ Ayan, *a.g.e.*, 69.

¹⁵¹ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 29.

¹⁵² Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 29.

¹⁵³ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 29.

¹⁵⁴ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 29.

Ey tertemiz zat, anadan doğduğun anda kâfirin tapınağı yıkıldı, lât ve Menât adlı putlar titredi.

Kıl Nesîmî'ye terahhum ya şefi'el müznibün
Hâsılı iki cihanda sensin ey Pakize zât¹⁵⁶

Ey günahlıları görüp gözeten, Nesîmî'ye acı! Ey zatı arı, duru olan, onun iki dünyada varı da yoktu da sensin.

Merhaba hoş geldin ey ruhi revanım merhaba
Ey şeker-leb dil-beri şirin zebanım merhaba¹⁵⁷

Merhaba su gibi akıp giden ruhum, sevgilim hoş geldin merhaba. Ey dili tatlı, şeker dudaklı gönül alıp giden güzel merhaba.

Çün lebün cami-i cem oldu, nefhâ-i ruhûl-Kudüs
Ey cemilüm ve'y cernalüm bahrü kanım merhaba

Değilmi ki, dudağın cemin camı, ruhûl Kudüs'ün üfürütüsü oldu, öyle ise ey güzelim, güzelliğin ta kendisi olanım, denizim, kaynağım, merhaba.

Ey melek suretli dilber, can fedadır yoluna
“lahmuke lahmî” dedün çün, kanı kanım merhaba

Ey melek görünüşlü sevgilim, senin yoluna, sensin uğruna can fedadır. Ey Allah'ın sevgilisi, değil mi ki sen Cenab-ı Ali'ye hitabla “etin benim etimdir” “Ali'nin kanı benim kanımdır” dedin merhaba sana.

Geldi yarüm, naz ilen sordu: Nesîmî nicesen
Merhaba hoş geldin ey ruhi revanım merhaba

¹⁵⁵ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 30.

¹⁵⁶ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 30.

¹⁵⁷ Kürkçüoğlu, *Nesîmî Divanından Seçmeler*, Gazeller 9, 45-46.

Sevgilim geldi ve nazlı nazlı “Nesîmî nasılsın?” dedi. Ben de; merhaba su gibi akıp giden ruhum sevgilim, hoş geldin merhaba dedim.¹⁵⁸

Nesîmî ayrıca Farsça divanında da, Hz. Muhammed hakkında şunları ifade eder:

Ey rabbim! İki dünyanın efendisi ve onun ailesinin hakkı için¹⁵⁹ Ey rabbim! Bütün peygamberlerin sultanı, insanoğlunun tacı, hidayet nuru, sabah güneşi ve karanlılar ayı Mustafa'nın hakkı için...¹⁶⁰

Hükümsüz kılmış dinden nefret ederim. Din, Allah'ın elçisi Muhammed'in dinidir.¹⁶¹

Ey Allah'ım Mustafa ve Murtaza için, Nesîmî'yi kendi lütfunla bağışla¹⁶²

Ahmed-i Muhtar'dan sonra imamım Ali'dir; çünkü o gizli sırrın keşfini ve Kur'an'ı bilir.¹⁶³ Diyerek Hz. Peygamberin nübüvvetini tasdik ederken, şefaata talebinde bulunur ve dinin ona ait olduğunu belirtir.

Son olarak Farsça divanının 256. gazelinde Peygamberin milliyetini ön plana çıkartarak şunları ifade eder:

Saadet sabahının rehberi, Arap Muhammed

Kıyamet akşamının lambası, Arap Muhammed

Hakikât denizinin içinde Allah'ın iki dünyada vaat ettiği emanete hıyanet etmemiş, Arap Muhammed

Dinin ve milletin imamı, kıyamet gününün şefaatchisi, emanet ehlinin nimeti, Arap Muhammed

Kevser dudaklı saki gibi kıyamet susuzlarına su veren, Arap Muhammed¹⁶⁴

¹⁵⁸ Kürkcüoğlu, *Nesîmî Divanından Seçmeler*, Gazeller 9, 45-46.

¹⁵⁹ Değirmençay, *a.g.e.*, 199.

¹⁶⁰ Değirmençay, *a.g.e.*, 201.

¹⁶¹ Değirmençay, *a.g.e.*, 236.

¹⁶² Değirmençay, *a.g.e.*, 249.

¹⁶³ Değirmençay, *a.g.e.*, 195.

¹⁶⁴ Değirmençay, *a.g.e.*, 173.

Bütün bunlar, yalnız Nesîmî'nin değil, Alevilik düşüncesinde de Hz. Muhammed anlayışının son derece önemli bir yer tuttuğunu, Hz. Muhammed olmadan Alevîliğin olamayacağını göstermektedir; çünkü Alevîlikte kendisine önem verilen bütün kişilerin ve onlar hakkında oluşan algıların önem ve kıymetlerinin Hz. Peygamber ile ilişkilendirilmesinden dolayı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Ayrıca Alevîlikte var olan Hz. Peygamber algılamasının diğer dini gruplarda var olan algılardan çok farklı olmadığı da anlaşılmış olmaktadır. Teknik bazı kavramlar ve detaylar haricinde Sünni tasavvufi fikriyatla örtüşen bir durum arz ettiği görülmektedir.

2.4.2 KUR'AN

Kur'an, gönderildiği andan günümüze bozulmadan ulaşmış tek ilahi kitaptır. Yeryüzünde Allah'ın sözünü okumak isteyen bir kimsenin Kur'an'a başvurmadan başka bir seçeneği yoktur. Tarihi süreç içerisinde, Getirdiği mesajlarla hayatın hemen her alanında etkisini göstermiş olan Kur'an karşısında, değişik insanî duruşlar oluşmuş ve bu doğrultuda özelde İslâm Mezhepler Tarihinin kayıt altına almaya çalıştığı pek çok fırka, mezhep ve tarikat tarih sahnesindeki yerini almıştır. Genel anlamda Bâtınîlik de, sözünü ettiğimiz bu fırka ve mezheplerin birçoğunu etkilemiş en önemli fikir akımlarından birisi olmuştur. Bâtınîliğin yoğunlukla etkide bulunduğu düşünce sistemlerinden biri de, Nesîmî'nin de mensup olduğu "Hurûfilik" akımıdır. Her akımda olduğu gibi Hurûfliğin de, kendi görüş ve ilkelerini Kur'an ve diğer dînsel argümanlarla desteklemeye yöneldiği görülmektedir. Hurûfliğin önde gelen halifelerinden biri olan Seyyid Nesîmî, gönül verdiği hareketi desteklemek ve güçlendirmek kasdıyla Kur'ân'ın sayısız âyet ve lâfzını gerek iktibas, gerekse telmih yoluyla kullanmakta ve bu argümanlara Hurûfî kıyafet giydirerek sunmaktadır.¹⁶⁵

Kur'ân' bilgisi tartışmasız olan Nesîmî, ayetleri yorumlamada kendi (batıl) akidesine alet etmeye çalışmış olmakla şahsına verilen "Kur'an Şairi" unvanını lâyıkıyla taşımamış, Kur'ân'ı Hurûfliğin payandası konumuna indirgemeye

¹⁶⁵ Ünver, "İslâm'ın Solunda Bir Kur'an Şairi: Nesîmî ve Hac Motifleri", *OMÜİF Dergisi*, Sayı. 14-15, Samsun, 2003, 222.

çalışmıştır.¹⁶⁶ O, “Sanki Kur’an bir cifr ya da tılsım kitabı olarak Hurufiliği isbat etmek üzere nazil olmuştur,”¹⁶⁷ düşüncesine mensuptur.

Nesîmî’nin Kur’an’a vukûfiyeti ve ayetleri iktibas etmedeki mahareti, Kur’an şairi olarak anılmasına vesile olmuş olsa da; o, vahiy birikimini, mensub olduğu Hurûfilik felsefesini temellendirmek ve desteklemek için kullanmıştır. Nesîmî’nin şiirlerinde kullandığı tüm Kur’an atıfları Hurûfilîğe çıkmaktadır. Nitekim şiirlerindeki çalışma yöntemi dikkate alındığında Nesîmî’ye göre her Kur’an kelimesi veya ayetinin, Hurûfî akidenin mutlaka bir isbat unsuru olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.¹⁶⁸

Nesîmî, Kur’an manalarını lügat ve zahir çerçevesinden çıkararak mesajları harflerin meziyetlerine dönüştürme çabası içinde olan bir akımı, yani Hurûfilik düşüncesini desteklemek, onun teorik ve pratik arka planını oluşturmak hedefini her zaman gözetten bir şairdir. Bu itibarla bakıldığında Nesîmî, sadece bir şair olarak değil, bunun yanında bir Hurûfî ideolog, halifesi ve propagandisti olarak görünmektedir.¹⁶⁹

Nesîmî nazarında Kur’ân’ın diğer semavi kitaplara göre tartışmasız bir üstünlüğü vardır. Çünkü ona göre önceki kitaplar neshedilmiş, hükümleri ve bağlayıcılıkları ortadan kaldırılmıştır. Hak kitap olarak ortada sadece “Furkan” yani Kur’an durmaktadır.¹⁷⁰

Hakdürür, bâtil degül kim gökden indî Dört Kitâb;
Üçü mensûh oldı, şimdi hak di-gil Fûrkân’e sen!¹⁷¹

Davasına gönülden inanmış bir Hurûfî öncüsü olan Nesîmî; bir anlamda Allah’ın ilmi demek olan Levh-i Mahfuz’un, Kur’ân’ın, kısaca her şeyin sırrının kendinde, yani Hurûfilik esaslarında bulunduğunu ifade etmektedir.¹⁷²

¹⁶⁶ Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Ünver, *Nesîmî Örneğinde Hurûfilik ve Kur’an*, Fecr Yay., Ankara 2003.

¹⁶⁷ Abbas Azzâvî, *Târîhu’l-İrâk beyne İhtilâleyn*, Bağdat, 1936-1939, III, 46. (Mustafa Ünver, *Nesîmî’nin Şiirlerinde Kur’an’a Referans Sorunu*, 121. Nakil)

¹⁶⁸ Ünver, *Nesîmî’nin Şiirlerinde Kur’an’a Referans Sorunu*, 128.

¹⁶⁹ Ünver, *Nesîmî Örneğinde Hurûfilik ve Kur’an*, 129,164.

¹⁷⁰ Ünver, *Nesîmî’nin Şiirlerinde Kur’an’a Referans Sorunu*, 123.

¹⁷¹ Kürkçüoğlu, *Seyyid Nesîmî Dîvanı’ndan Seçmeler*, 64 Manzume 5. Beyit. Ankara, 1985, 209,

¹⁷² Ünver, *Nesîmî’nin Şiirlerinde Kur’an’a Referans Sorunu*, 123.

Kible-i imân benim sûret-i Rahmân benim
Levh ile Kur'ân benim Mısr ile kand ü nebât¹⁷³

Bunu söyledikten sonra Nesîmî'nin kendisinin, sözlerinin ve şiirlerinin bir bakıma Kur'an tefsiri olduğunu söyleyecek kadar iddialı olmasına da şaşılmamalıdır:

Kur'ân'dır anun sûreti aydur Nesîmî şek değil
Münkir eger yok der ise uş mushaf u tefsîrimiz¹⁷⁴

Hakikat vahy-i mutlakdır bu sözler
Bu sözü bil ki andan tercûmânsın¹⁷⁵

Davasının, zatının, sözlerinin ve şiirlerinin Kur'an tefsiri olduğunu ileri süren Nesîmî'ye göre şiirleri ve manzum eserleri âyetleri, özellikle de “Allah göklerin ve yerin nurudur”¹⁷⁶ mealindeki Kur'an cümlesini şerh etmektedir:¹⁷⁷

Nazmî Nesîmî'nin yakîn
“Allahu nûr”ın şerhidür;
Ol nûrı her kim bilmedi,
Bil kim nasîbî nâr imiş.¹⁷⁸

Vahy-ı münzel düşüp durur bu yere
Mu'cizim bunda mu'cizât ileyim¹⁷⁹

Nesîmî aynı iddiaları *mushaf* motifi altında da sürdürür ve çoğunlukla Kur'an yerine *mushaf* demeyi tercih eder. Biraz önce de söylendiği gibi ona göre Mushafın tefsiri, Hurûfilik sırlarında açıklanmıştır. Hatta ona göre Hurûfilik sırları, Mushaf'ın tamamıyla kendisidir, özüdür. Şu halde bu gizemleri anlayabilmenin yegâne şartı,

¹⁷³ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 25, Beyt: 6, 88.

¹⁷⁴ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 25, Beyt: 6, 194.

¹⁷⁵ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 25, Beyt: 6, 271.

¹⁷⁶ Nur (24) : 35. Ayet.

¹⁷⁷ Ünver, *Nesîmî'nin Şiirlerinde Kuran'a Referans Sorunu*, 124.

¹⁷⁸ Kürkcüoğlu, *Nesîmî Divanı'ndan Seçmeler*, 342, 107 Gazel, 14.

¹⁷⁹ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 272, Beyt: 4, 244.

insanın yüzünde var olan sırları öğrenmek, başka bir deyişle Hurûflük akımına intisap etmektir:¹⁸⁰

Sûreti Mushaf yüzü tefsîr imiş
Bu'l-‘aceb kudret aceb takdîr imiş¹⁸¹

Sûretin Mushafdır ey cân pâresi
Lutf u hüsn ol Mushafın sî-pâresi¹⁸²

Mushafın harfi vü evrâkı benim
Küllü şey'in hâlikün bâkî benim¹⁸³

Mushaf-ı Hakdır yüzün ma'nî içinde bî-hılâf
Zülf ü kaş u kirpiğindir ol kitâbın hatları¹⁸⁴

Ben âyet-i Mushaf u kitâbım
Ey nokta-dehân dehân benim ben¹⁸⁵

Görüldüğü gibi Nesîmî bu dizelerinde Allah'ın, Kur'ân'ın, kısaca her şeyin sırrını bilmenin Hurûfî olmaya bağlı olduğunu açıkça dile getirmektedir. Aynı düşünceleri bu kez de yine Kur'ân'a işaret olmak üzere Furkan ismiyle dile getirir:¹⁸⁶

Seb'a-hân hâfıza sordum ki kaşın ile gözün
Hak ile bâtlı fark edici Fûrkân dediler¹⁸⁷

Nesîmî, gerek Kur'an ayetlerini aynen alıntılarla mesajını iletmek, gerek manalarını zikrederek Kur'an ayetlerine atıfta bulunmak, gerek sure adlarına sanatında yer vererek şiirlerini ölümsüz hale getirmek, gerekse de kimi Kur'an

¹⁸⁰ Ünver, *Nesîmî'nin Şiirlerinde Kur'an'a Referans Sorunu*, 123.

¹⁸¹ Ayan, *a.g.e.*, *Tuyûğlar* 111, 402.

¹⁸² Ayan, *a.g.e.*, *Tuyûğlar* 304, 434.

¹⁸³ Ayan, *a.g.e.*, *Tuyûğlar* 230, 422.

¹⁸⁴ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 454, Beyt: 15, 358.

¹⁸⁵ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 305, Beyt: 15, 263.

¹⁸⁶ Ünver, *Nesîmî'nin Şiirlerinde Kur'an'a Referans Sorunu*, 124.

¹⁸⁷ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 86, Beyt: 8, 127.

merkezli temalara değinmek suretiyle, şiiirleri içinde çok yoğun bir Kur'an portresi çizmektedir. Hatta bu yönüyle Nesîmî'nin divanını, Bâtını bir yorum olarak adlandırmak da yanlış değildir. Nitekim şairimiz, şiiirleri içinde bir nevi Kur'an tefsiri yapmakta ve kendince dikkat çekici olan ayet, kavram ve kelimelere gönül verip dokuduğu Hurufilik kıyafetlerini giydirmekte, onları Hurufilik renklerine boyamakta ve bu motifler doğrultusunda açıklamakta, sunduğu aşırı yorumlarla ilgili Kur'ani çıkarımlara kendi mezhebini destekletmektedir.¹⁸⁸

Nesîmî'nin Kur'an'la olan ilişkisini müstakil bir çalışmayla açıklayan Mustafa Ünver'e göre; deyişlerinde yoğun bir şekilde kur'an'a atıf vardır. Toplam referans sayısı 703'tür.

-İktibaslar - 222 Ayet¹⁸⁹

-Telmihler - 449 Ayet¹⁹⁰

- Sure Adları - 25 Sure Adı¹⁹¹

¹⁸⁸ Ünver, *Nesîmî'nin Şiiirlerinde Kur'an'a Referans Sorunu*, 124.

¹⁸⁹ Bazen Nesîmî değişik şiiirlerinde bir ayetin birden fazla kısmını ayrı ayrı iktibas ederek ele almaktadır ve bu durum aşağıdaki dökümde ayet numaraları verilirken, aynı ayet numarası tekrar edilerek gösterilmiştir: Fatiha (1) : 1, 2, 3, 4, 5, 6; Bakara (2) : 2, 2, 11, 14, 31, 34, 53, 71, 75, 85, 87, 99, 102, 102, 115, 116, 117, 137, 138, 156, 179, 169, 181, 185, 197, 229, 253, 255, 255, 256, 259, 275 ; Al-i İmran (3) : 7, 13, 15, 26, 57, 73, 140, 145 ; Nisa (4) : 63, 78 ; Maide (5) : 3, 65, 95, 97 ; En'am (6) : 19, 59, 75, 109, 127 ; A'raf (7) : 46, 48, 54, 89, 143, 172, 179, 179, 180, 190 ; Enfal (8) : 12, 40 ; Tevbe (9) : 72, 129 ; Yunus (10) : 9 ; Hud (11) : 1, 56, 72, 88 ; Yusuf (12) : 18, 19 ; Ra'd (13) : 29, 43, 43 ; İbrahim (14) : 7 ; Hicr (15) : 1, 27, 87 ; İsra (17) : 1, 1, 70, 79 ; Kehf (18) : 60, 107 ; Meryem (19) : 1, 59 ; Taha (20) : 4, 5, 6, 6, 10, 14 ; Enbiya (21) : 30, 92, 107 ; Hac (22) : 6, 7 ; Mü'minun (23) : 1, 14 ; Nur (24) : 35, 35, 35 ; Furkan (25) : 1, 48, 58 ; Şuara (26) : 89, 193, 213 ; Neml (27) : 12, 82, 88 ; Kasas (28) : 70, 77, 88 ; 13 ; Yasin (36) : 39, 61, 78 ; Saffat (37) : 1, 2, 46 ; Sad (38) : 16, 26, 53 ; Zümer (39) : 53, 73 ; Gafir (40) : 3, 16, 60 ; Zuhruf (43) : 32 ; Duhan (44) : 10, 54 ; Fetih (48) : 1, 10 ; Kaf (50) : 2, 16, 41 ; Zariyat (51) : 50 ; Tur (52) : 3, 4, 5, 6 ; Necm (53) : 9, 10, 14, 15, 16, 17, 39 ; Kamer (54) : 1 ; Rahman (55) : 2, 26, 29 ; Vakıa (56) : 28-29-30, 37, 43, 95 ; Hadid (57) : 3, 13 ; Haşr (59) : 2, 22 ; Saf (61) : 13 ; Cuma (62) : 9 ; Tahrim (66) : 8, 8 ; Mülk (67) : 3, 3, 29, 30 Kalem (68) : 1, 4 ; Nuh (71) : 26 ; Müddessir (74) : 2 ; Kıyame (75) : 16, 17 ; İnsan (76) : 1, 3, 18, 21, 26 ; Mürselat (77) : 5 ; Nebe (78) : 12, 13, 40 ; Mutaffifin (83) : 25 ; Buruc (85) : 1, 22 ; Şems (91) : 5 ; Leyl (92) : 1 ; Duha (93) : 10 ; İnşirah (94) : 1 ; Tin (95) : 2, 4 ; Alak (96) : 5, 19, 19 ; Kadr (97) : 1, 2, 3 ; Tekasür (102) : 5, 7 ; Kevser (108) : 1 ; İhlas (112) : 1, 2, 3, 4 ; Felak (113) : 1 ; Nas (114) : 5. (Nakil, M.Ünver, *a.g.e.*,127.)

¹⁹⁰ Nesîmî'nin telmihleri için bkz. Fatiha (1) : 5 ; Bakara (2) : 16, 25, 29, 31, 33-34-35, 37, 49, 50, 51-248, 97-98, 117, 199, 258 ; Al-i İmran (3) : 45-59 ; Nisa (4) : 163, 163, 166 ; En'am (6) : 73, 85 ; Tevbe (9) : 40 ; Hud (11) : 25-48 ; Yusuf (12) : 4-102 ; Nahl (16) : 13 ; İsra (17) : 1 ; Kehf (18) : 9-26, 65, 65, 83-94, 109 ; Enbiya (21) : 57-69, 83, Furkan (25) : 70 ; Neml (27) : 15-44, 82 ; Kasas (28) : 76, 79 ; Lokman (31) : 12, 13 ; Ahzab (33) : 72 ; Fatır (35) : 9 ; Duhan (44) : 54 ; Ahkaf (46) : 31 ; Muhammed (47) : 15 ; Hucurat (49) : 17 ; Zariyat (51) : 56 ; Necm (53) : 19, Rahman (55) : 41 ; Saf (61) : 6 ; Kıyame (75) : 22 ; Fecr (89) : 7 ; Alak (96) : 3-4 ; Felak (113) : 3.(Nakil, M.Ünver, *a.g.e.*,127.)

¹⁹¹ Şiiirlerinde Nesîmî'nin şu sure adlarını zikrederek atıfta bulunduğu tesbit edilmiştir: Fatiha (1) ; Yusuf (12) ; Meryem (19) ; Taha (20) ; Nur (24) ; Neml (27) ; Yasin (36) ; Saffat (37) ; Duhan (44) ; Fetih (48) ; Tur (52) ; Necm (53) ; Rahman (55) ; Kalem (68) ; İnsan (76) ; Mürselat (77) ; Nebe (78) ;

-Bazı Kur'anî konular- 7 Kur'anî Konu¹⁹²

Yukarıda rakamsal değerlerini verdiğimiz, dipnotlar da ise dökümünü paylaştığımız atıflar sadece Türkçe ve Farsça divanında değil, Mukaddimetü'l Hakayık adlı eserinde de görünen bir hakikattir.

Nesîmî'nin şiirlerinde ortaya koyduğu Kur'an yorumlarını, her zaman sağlıklı yorumlar olarak görmek maalesef pek mümkün olmamaktadır. Hatta içerisindeki sağlıklı yorumlar nadiren görülmektedir. O'nun ideolojisi, Kur'an'a vukûfiyetini gölgelemiş, geride bırakmıştır. Bu önyargı onu, insanlara dünya ve ahirette mutluluk yollarını göstermek üzere gönderilmiş olan Kur'an'ı, Hurûfliği desteklemek üzere kullandığı bir araç konumuna indirgemesine ve isbat edilmesi ve hesabı verilmesi imkânsız birtakım şifrelerle bütünleştirmeye sevk etmiştir. Bu tavrıyla Nesîmî, ilk çağlardan beri insanlık kültür tarihinde zaman zaman görülen harf ve sayı gizemciliğinin yeni bir versiyonunu edebi bir şaheserle ustaca ortaya koymuş olmaktadır.¹⁹³

Netice olarak, Nesîmî'nin şiirlerinde ortaya koyduğu Kur'an tefsiri, bir Bâtını tefsir tarzıdır. Bâtını tefsir tarzı da, İslam tefsir geleneğinde, başta keyfiligi ve kişisel zevk ve düşüncüyü ön plana çıkarması, doğruluğu veya yanlışlığını test eden ilmi gereçlerden yoksun olması gibi kimi gerekçelerle eleştiriye tabi tutulan ve makbul sayılmayan bir tarzıdır.¹⁹⁴ Kur'an-ı yorumlama ve algılama usulüdür, diyebiliriz.

Son olarak Nesîmî'nin Bâtını-Hurufî düşüncenin tesiriyle Kur'an-ı tefsir etme çabasına bir örnek vererek bu bölümü sonlandıracağız.

Vereceğimiz örnek Bakara suresinin 31. ayetinde Hz. Âdem'e bütün isimlerin öğretildiğini anlatan kısım ile ilgilidir. “و علم ادم الاسماء كلها” (ve alleme âdeme'l-esmâe küllehâ) formuyla birlikte Nesîmî şiirine konu olan bu ayetin manası, “(Allah) Âdem'e bütün isimleri öğretti” şeklindedir. Hz. Âdem'in halifelik makamına çıkarılmasıyla ilgili olarak Allah Teâlâ'nın ona bahşettiği bir lutfu da, “*isimlerin öğretilmesi*” olmuştur ki, melekler bu bilgidен yoksundur. Âdem'e isimlerin nasıl

Naziat (79) ; Şems (91) ; Leyl (92) ; Duha (93) ; İnşirah (94) ; Tin (95) ; Adiyat (100) ; Nas (114). (Nakil, M.Ünver, a.g.e.,127.)

¹⁹² Bu konuları da şöyle sıralamak mümkündür: Kur'an'ın Allah kelamı olması, Kur'an'ın önceki şeriatları neshetmesi, Hurufilerin mana ehli kimseler olması, Kur'an'ın ancak Hurufilik yoluyla anlaşılabilmesi, Surelerin insan yüzünde yer alması, Kur'an'ın yaratılmışlığı meselesi, Muhkem Ayetler. (Nakil, M.Ünver, a.g.e.,127.)

¹⁹³ Ünver, *Nesîmî'nin Şiirlerinde Kur'an'a Referans Sorunu*, 134.

¹⁹⁴ Ünver, *Nesîmî'nin Şiirlerinde Kur'an'a Referans Sorunu*, 128.

öğretildiği, bunun mahiyetinin ne olduğu gibi hususlar hakkında müfessirler arasında görüş birliği olmamakla beraber¹⁹⁵ Nesîmî'nin anılan motifi kullanış şekli onların da ötesindedir. Zira ona göre Âdem'e öğretilen isimler, insan yüzünde zuhur etmiştir ve bu isimleri öğrenmek isteyen kimsenin, "*esmâyı küil*" olan Hurûfliği benimsemekten başka çaresi yoktur. Hatta Hurûfi olup bu isimleri öğrenenler melekleri, Hurûfliğe inanmadığı için isimleri öğrenmeyenler de şeytanı temsil edeceklerdir:¹⁹⁶

Mazhar-ı *esmâ-yı küil* oldu yüzün
Hakka varmak doğru yol oldu yüzün¹⁹⁷

Çün beyân oldu rumûz-ı *alleme'l-esmâ* bize
Rûşen oldu nükte-i sırr-ı şeb-i esrâ bize¹⁹⁸

Sûretin vafında kıldı vasf-ı *esmâ-yı sıfât*
Kâf u nûndur tanığım yer ile gökûn arası¹⁹⁹

Ger beyân edem sana *esmâ-yı ruh-efzâmızı*
Çün Mesîhâ seyr edersin âlem-i bâlâmızı²⁰⁰

Âdem-i hakîden *esmâ* öğrenenlerdir melek
Dîvin aslı od idi öğrenmedi *esmâmızı*²⁰¹

Andan *esmâ* okuduk *esmâ-ı küil* derler bize
Gam değil dîv er müselleme tutmasa da'vâmızı²⁰²

Ger sen andan ilm-i *esmâ* öğrenirsin lâ-cerem
Hak katında bir göreydin bu tamâm a'zâmızı²⁰³

¹⁹⁵ Bkz. Fahreddin Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, I, 595-603; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İst. trz., Eser Neşr. I, 309-310.(Nakil, M. Ünver, *a.g.e.*,130.)

¹⁹⁶ Ünver, *Nesîmî'nin Şiirlerinde Kur'an'a Referans Sorunu*, 130.

¹⁹⁷ Ayan, *a.g.e.*, *Tuyûğlar* 154, 409.

¹⁹⁸ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 399, Beyt: 15, 320.

¹⁹⁹ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 438, Beyt: 5, 346.

²⁰⁰ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 437, Beyt: 13, 344.

²⁰¹ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 437, Beyt: 14, 344.

²⁰² Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 437, Beyt: 15, 344.

Vücûd-ı Mustafâ *esmâ* değil mi
Bu sırrı bilmeyen a'mâ değil mi²⁰⁴

Alleme'l-esmâe küll budur tamâm
Âdeme öğretti Hak bil ve's-selâm.²⁰⁵

Ârızınla iki kaşın la-yezâlî görünür
Ma'nî-i Seb'a'l-mesânî *alleme'l-esmâ* imiş²⁰⁶

Sûretinden zâhir oldu ma'nî-i zâtü'l-ehad
Alleme'l-esmâ ü tâhâdır yüzün nûr-ı Dühân²⁰⁷

2.4.3 EHL-İ BEYT VE ON İKİ İMAM

Ehl-i Beyt kavramı, Hz. Peygamber'in aile fertleri ve aile halkı için kullanılan bir tabirdir. "Ev halkı" anlamına gelen Ehl-i Beyt (ehlül'l-beyt) terkibi ev sahibiyile onun eşini, çocuklarını, torunları ve yakın akrabalarını kapsamına alır.²⁰⁸

Hz. Muhammed (sav)'in ehl-i beytinin fazilet ve üstünlüğüne işaret eden birçok delil arasında Kur'an'ı Kerim'deki doğrudan veya dolaylı ayetleri hatırlamak mümkündür.²⁰⁹ Ayrıca Hz. Peygambere atfedilen birçok hadiste de Ehl-i Beyt'e sevgi beslenmesi emredilmiş; bu sevgi, Hz. Peygambere duyulan sevginin gereği sayılmıştır.²¹⁰

İfade edilen yaklaşımın uzantısı olarak bizim kültür ve geleneğimizde, insanımızın derinliklerinde Ehl-i Beyt sevgisinin hep canlı olarak kaldığını

²⁰³ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 437, Beyt: 13, 345.

²⁰⁴ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 428, Beyt: 7, 339.

²⁰⁵ Ayan, *a.g.e.*, Mesneviler 3, Beyt: 17, 59.

²⁰⁶ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 207, Beyt: 11, 202.

²⁰⁷ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 295, Beyt: 9, 257.

²⁰⁸ Öz, "Ehl-i Beyt", *DİA*, X,498.

²⁰⁹ Bkz. Al-i İmran, 3/61; Ahzab, 33/6, 28-34, 53.

²¹⁰ Örneğin bkz. Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 181; Müslim, Sahîh, Fedâilü's-Sahâbe, 36; Buhari, Sahîh, Tefsîr, 33/8.

görebilmekteyiz. İslam Hukukunda vurgulanan Ehl-i Beyt'ten olanlara devlet hazinesinden pay ayrılarak, onları sadaka ve zekat almaya muhtaç bırakmamak, her namazın son oturularında ehl-i beyte dua edilmesi gibi kimi uygulamalar ile Ehl-i Beyte özel giysiler tahsis edilerek diğer insanlar tarafından tanınıp gerekli olan saygıyı görmelerini sağlamak ve bu prestiji “*nakîbu'l-eşrâf*” adlı bir örgütle kurumsallaştırmak şeklinde oluşan geleneği de hatırlamak mümkündür. Ayrıca milletimizin çocuklarına yoğun olarak Ahmet, Mehmet, Ali, Fatma, Hasan ve Hüseyin isimlerini vermelerinin arkasında onların iç dünyalarında taşıdıkları ehl-i beyt sevgi ve hasretinin yatmakta olduğu da çok açıktır.²¹¹

Değiş ve nefeslerinde Ehl-i Beyt kavramı yerine, “*hânedân*” ve “*âli âbâ*” kelimelerini kullanan Nesîmî, divanında Ehl-i Beyt kültür ve düşüncesini yansıtan pek çok konu ve kavramı zikretmekte ve bu haliyle karşımıza yoğun bir geleneksel Alevî portresi çıkartmaktadır.²¹² Öncelikle belirtilmelidir ki Nesîmî, Ali ve evladının candan bir muhibbi, seveni olduğunu belirtmekten çekinmez.²¹³

Ben ol sâdık-ı kavlim ki Ca'ferîyim
Hakîkat söylerim Hak Hayderîyim²¹⁴

Kimim ben ki olam muhibb-i evlâd
Velî gerçek muhibler çâkeriyim²¹⁵

Bu sevgi uğruna pek çok şeyden geçtiğini ifade eden Nesîmî, bu muhabbeti açıkça ilan etmenin bir takım risklerinin de olduğunu kabul eder ve Ehl-i Beytin muhibbi olmanın kişinin başını tehlikeye sokabileceğini dile getirir.²¹⁶

Kim muhibb-i hânedâna bende oldu sıdk ile
Feda etti başını şâh-ı evliyânın aşkına²¹⁷

²¹¹ Ehl-i Beyt'in kapsam ve önemi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, “Ehl-i Beyt” *DİA.*, X, 498-501.

²¹² Ünver, “Nesîmî'de Ehl-i Beyt Sevgisi”, *I. Seyyid Nesîmî Sempozyumu, bildiriler*, 4.

²¹³ Ünver, “Nesîmî'de Ehl-i Beyt Sevgisi”, *I. Seyyid Nesîmî Sempozyumu, bildiriler*, 2.

²¹⁴ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 288, Beyt: 13, 252.

²¹⁵ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 288, Beyt: 1, 253.

²¹⁶ Ünver, “Nesîmî'de Ehl-i Beyt Sevgisi”, *I. Seyyid Nesîmî Sempozyumu, bildiriler*, 2.

²¹⁷ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 387, Beyt: 6, 315.

Şâhımın aşkı durur gönlüm içinde der-ezel
*Kün fekândan geçmişim Âl-i âbânın aşkına*²¹⁸

Zira ezelden beri bu inanç ve düşünce içerisinde olan Nesîmî, kendisinin Ehl-i Beyte kul olduğunu, çünkü böyle olmaya muhtaç olduğunu şöyle dile getirir:

Ezelden kul olan Âl-i âbâya
 Nesîmî tek gedâ-yı bî-nevâdır²¹⁹

Özellikle Ehl-i Beyt kavramı altında Hz. Ali'ye çok boyutlu bir misyon yükleyen Nesîmî, eserlerinin hemen hemen her bölümünde on iki imama atıflar yapar, ve göndermelerde bulunur. Üçüncü bölümde Hz. Ali algısı detaylı bir şekilde inceleneceği için bu bölümde on iki imam algısı ele alınacaktır.

Alevî düşüncesinde on iki imam tasavvuru, Hz. Ali'nin yüklendiği velâyet misyonunun devam ettirilmesi yönüyle çok önemli bir anlam ifade etmektedir. Çünkü on iki imam, tıpkı Hz. Ali gibi, velâyet göreviyle yükümlüdürler ve evrendeki gizli sırları keşfederek insanları İslam'ın özüne ve gerçeklerine ulaştırma misyonunu taşımaktadırlar. Hz. Ali'nin taşıdığı ilahi nur, on iki imama geçtiği için çok büyük saygıya layıktırlar. Buna ilaveten imamet görevi de ehl-i Beyte tahsis edilmiş olduğundan on iki imama gösterilmesi gereken muhabbet ve hürmet tartışmasızdır. Nesîmî şiirinin de isimlerini teker teker sayarak onlar hakkındaki bahsi geçen hususları açıkça ortaya koyduğu gibi oniki imam çok üstün ve kutsal niteliklere sahip olduklarından Allah'a çok yakın kimselerdir. İnsanlara örnek olmak, yücelik ve olgunluğa nasıl ulaşılacağını göstermek, Allah'ın emrettiği yola delâlet etmek onların temel görevlerindedir. On iki imam Hz. Muhammed'in bütün yetki ve görevlerini yüklendikleri için onların buyruklarını tutmak, onlara gönülden inanmak ve sevmek dini bir görevdir. Onlara itaat eden Peygambere itaat etmiş olur, onları seven Allah'a ibadet etmiş sayılır.²²⁰

²¹⁸ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 387, Beyt: 4, 315.

²¹⁹ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 52, Beyt: 11, 110

²²⁰ *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 70, 107, 176.

Tâ'atın fevt etme ger şeytân seni yol azdırır
Kibleden döndürme yüzün neçe kim Zeyne'l-Abâ²²¹

Ca'fer-i Sâdık merâtibin dilersen sâdık ol
Sıdk ile bu yolda kul ol bulasın menzil ulâ

Bu çalışmada ele alınan Nesîmî'nin her üç eserinde de, on iki imamın isimlerinin geçtiği çok fazla deyiş ve nefesi vardır. Onlara bakışını ve sevgisini izhar eden, gazellerinden derlenip aşağıda aktarılan beyitler ondaki Ehl-i Beyt ve on iki imam sevgisinin hangi seviyede olduğunu göstermektedir.

Hem bu oniki imâmın hürmeti hakkı için
Bu azâb ile beni yandırma der-nâr ey Hudâ²²²

Dîn dîn-i Zeynü'l-Âbidîn Bâkır Muhammed mîr-i dîn
Cân verüben algıl bu dîn Ca'fer sana genc-i revân²²³

İçtim bu Kevser bâdesin buldum velâyet nişân
Tuttum velâyet caddesin *isnâ aşer* oldu ayân

İsnâ aşer öz rahtını urdu gönülde tahtını
Açtı bu bâtın bahtını dedi bana sır tut nihân²²⁴

Şâh Zeynü'l-Âbidindir ol imâm-ı reh-nümâ
Şâh Bâkır Ca'ferisiz yâ Muhammed yâ Alî

Mûsî-i Kâzım imâm ü hem Rızâ vü hem Takî
Hem Alî-i Askerîsiz yâ Muhammed yâ Alî

²²¹ Ayan. a.g.e., *Gazeller* 5, 73.

²²² Ayan. "a.g.e", *Gazeller* 5, 74.

²²³ Ayan. a.g.e., *Gazeller* 339, 287.

²²⁴ Ayan. a.g.e., *Gazeller* 339, 286.

Mehdî-i sâhib-zamândır Hâdi-i Rahman bu gün
Evvel ü hem âhırısız yâ Muhammed yâ Alî²²⁵

Nesîmî, samimi bir Ehl-i Beyt muhibbi ve yandaşı olarak yukarıdaki gazeline kendi “Alevîliğini” özetlemiş, bu düşünce ve inanç atmosferi içinde Hz. Muhammed’e bağlılık ve sevgisini de ihmal etmemiş, din yolunun başının Hz. Ali olduğunu; Hasan, Hüseyin, Zeynülabidin, Muhammed Bakır, Caferi Sadık, Muhammed Taki, Ali Naki, Hasan Askeri’nin isimlerini ayrı ayrı sayarak bu yolun izinden gittiğini, yolunun onların yolu olduğunu, on iki imamın hepsine de muhabbet beslediğini çok hoş ifadelerle beyan etmiştir.²²⁶ Bu beyitler, esasında Ehl-i Beyt algısının Nesîmî düşüncesinde kapladığı alanı göstermesi açısından da önemlidir.

Şol Muhammed Bakır kim Hak yolundan dönmedi
Neçesi verdi hidâyet lutf-ı Allâh’ı ana²²⁷

Müdde-î ta’nına sabr et Mûsî-i Kâzım kimi
Hakk ile ol dâ’im oldu dâ’imâ²²⁸

Cân u dilden Mustafâ vü Murtazâ meddâhıyım
Hem bu oniki imâma söylerim medh u senâ²²⁹

İmâm Zeyne’l-ibâddır ma’sûm-ı pâk
Muhammed Bâkırın hâs leşkeriyim²³⁰

Cümle evlâd-ı nebî senden zuhûr oldu imâm
Adı Zeyne’l-Âbidîndir yâ Alî senden meded²³¹

²²⁵ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 429, 340.

²²⁶ Ünver, *Nesîmî’de Ehl-i Beyt Sevgisi*, 13.

²²⁷ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 5, Beyt: 1, 74.

²²⁸ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 5, Beyt: 3, 74.

²²⁹ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 6, Beyt: 7, 76.

²³⁰ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 288, Beyt: 3, 253.

Bâkır u Sâdık yolunda cânımı ben oynarım
Mûsî-i Kâzım inâyet yâ Alî senden meded²³²

Oİ Takî vü bâ-Nakî ân vâris-i dîn-i nebî
Âdem ü nesl-i Abâsın yâ Alî senden meded²³³

Oİ Hasandır Askerî ibnü Alî şahım imâm
Gönlüm andan şâd oluptur yâ Alî senden meded²³⁴

Çü Zeynü'l-Âbidîn'dir mîr-i kevneyn
Anunçün âdem-i Âl-i âbâdır²³⁵

İmâm-ı Bâkır u sâlâr-ı Sâdık
Şehimdir Kâzım u cânım Rızâdır²³⁶

Takî vü bâ-Nakî sırr-ı velâyet
Velîkin Askerî sâhib-livâdır²³⁷

İmâm-ı Zeyn-i dîn âbid Muhammed Bakır'dır şâh
Yine Ca'fer ü Kâzımdan Alî Mûsâ Rızâ gördüm²³⁸

Muhammed Takî öz sırrın Alî-i Nâkî'ye verdi
Hasan el-Askerî'yi ben cihâna pîşvâ gördüm²³⁹

Hem ol hatm-i imâm oldu hem oldur server-i meydân
Muhammed Mehdî'yi cânâ vasî-i *innemâ* gördüm²⁴⁰

²³¹ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 38, Beyt: 15, 99.

²³² Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 38, Beyt: 16, 99.

²³³ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 38, Beyt: 2, 100.

²³⁴ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 38, Beyt: 3, 100.

²³⁵ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 52, Beyt: 4, 110

²³⁶ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 52, Beyt: 5, 110

²³⁷ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 52, Beyt: 6, 110

²³⁸ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 293, Beyt: 9, 256.

²³⁹ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 293, Beyt: 10, 256.

İmâmım Ca'fer-i Sâdıkdır ammâ
Sanır münkir beni kim serserîyim²⁴¹

Mûsâ-yı Kâzım'ı bildim hakîkat
Alî'yi tanıdım hoş cevherîyim²⁴²

Muhammeddir Takî vü Müttekî hem
Nakî cânım gulâm-ı askerîyim²⁴³

Nesîmî'yim cihanda ne gâmım var
Güzîde nüshanın ser-defteriyim²⁴⁴

Mûsâ ilen Mûsâ Rızâ mihri gönüllerde sezâ
Kevser Muhammed cân-fezâ sâkî Alî-i nakd-î cân²⁴⁵

Rûşen bu dîn bu çerağ edip yürürsün uşbu dâğ
Yâ Askerî açtı bu bâğ yâ Mehdî-i âhır zamân²⁴⁶

Seyyid kılar ol ki taleb ol ki bilen ilm ü edeb
İsnâ aşer dîn-î aceb geh fâş olur gâhî nihân²⁴⁷

Hem ol hatm-i imâm oldu hem oldur server-i meydân
Muhammed Mehdîyi cânâ vasî-i *innemâ* gördüm²⁴⁸

Şol Muhammed Mehdî kimi adl edip lutf eylegil
Hiç gümânsız mesken ola *cennetü'l-Me'vâ* sanâ²⁴⁹

²⁴⁰ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 293, Beyt: 11, 256.

²⁴¹ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 288, Beyt: 4, 253.

²⁴² Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 288, Beyt: 5, 253.

²⁴³ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 288, Beyt: 6, 253.

²⁴⁴ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 288, Beyt: 8, 253.

²⁴⁵ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 339, Beyt: 4, 287.

²⁴⁶ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 339, Beyt: 5, 287.

²⁴⁷ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 339, Beyt: 6, 287.

²⁴⁸ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 293, Beyt: 11, 256.

Nesîmî Farsça divanında ise Al-i Aba ve on iki imamı yukarıdaki deyişlerdeki manaya uygun bir şekilde şöyle yâd eder:

Ey Rabbim! Cabbar olan zatının faziletine ve ismetine şahit olduğu Fatıma'nın temizliği ve şerefi için, Hasan'ın izzeti için; düşmanın kininin zehirlediği Kerbela mazlumu Hüseyin'in hürmeti için,

Ey Rabbim! Ömründe ağlamaktan bir an olsun rahat etmeyen Zeynelabidin'in göğsündeki ateş için, peygamber gibi gönlündeki Allah sevgisi hiç eksilmeyen Bakır'ın fazlı ve bilgisi için,

Ey Rabbim! İslamın dünyada ilminin bereketiyle ebedi kaldığı Cafer-i Sadık'ın doğruluğu için, iki dünyada da insanların emiri ve imamı olan Musa Kazım'ın hakkı için,

Ey Rabbim! Dergâhı, Kâbe gibi muhtaç insanların yöneldikleri kible olan Horosan şehidi için, hak ailesi ve sevgi valisi Musa Rıza'nın, o genç şahın hakkı için,

Ey Rabbim! Cennet bahçesinin servisi," innema" bahçesinin gülü, takva sahibi Taki'nin hürmeti için o masum şah Mücteba'nın vekili, Ali-yi Naki'nin temiz bedeni için,

Ey Rabbim! Kimsenin kendisi gibi Hakkın emirlerini şartlarıyla yapmadığı Hasan-ı Askeri'nin ibadeti için, bütün insanların kıyamet gününe kadar kendisine tabi oldukları şah, rehber Mehdi'nin hakkı için,

Ey Rabbim! Bedenlerini her tür hatadan ve günahattan temiz yarattığın bütün imamların zatı için, bu kul o kurtuluş kabesine yönelmiş, ağlayarak ve dua ederek isteklerini ortaya koymuştur.²⁵⁰

Nesîmî'nin eserlerinde üzerinde durulan başka bir Ehl-i Beyt vurgusu da, Hatice ve Fatıma motifidir. Hz. Muhammed'in soyunu devam ettiren ve temelde Ehl-i Beyt motifinin en önemli beş şahsiyetinden biri kabul edilen Hz. Fâtıma bint

²⁴⁹ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 5, Beyt: 8, 74.

²⁵⁰ Değirmençay, *a.g.e.*, 199.

Muhammed²⁵¹ ve Hz. Muhammed'in ilk ve vefat edene kadar kendisiyle tek evli kaldığı eşi olan Hz. Hadîce, Peygamberimizin başta Kasım, Zeyneb, Rukıyye, Ümmü Külsüm ve Fatıma adlı çocuklarını dünyaya getirmiştir. Hz. Muhammed, sevgili eşi Hadice'yi bütün hayatı boyunca hep iyilik ve minnetle anmıştır. İslam düşünce ekolleri içerisinde Hangi mezhep olursa olsun Hz. Hadice bütün Müslümanlar tarafından çok sevilip sayılmış, hatırasına hürmet gösterilmiştir.²⁵² Bu iki önemli şahsiyet, Nesîmî şiirlerinde de unutulmamış, hayır ve minnetle yâd edilmiş olduğu görülmektedir.

Nesîmî'ye göre bu iki şahsiyet, korunmuş muhterem insanlardır, tüm kadınların gururu ve en hayırlısıdır:²⁵³

Fâtıma ma'sûm oluptur hem *Hadîce* muhterem
Ma'den-i fahrü'n-nisâdır menbâ-ı hayru'n-nisâ²⁵⁴

Çün *Hadîce Fâtıma* hayru'n-nisâ bintü'n-Nebî
Ma'den-i dürr-i hakîkat yâ Alî senden meded²⁵⁵

Fâtıma Zehrâ Betül-i kurratü'l-aynı Resul
Bâb-ı Şeberr ü Şebîrsiz yâ Muhammed yâ Alî²⁵⁶

2.4.4 ÜÇLER, YEDİLER VE KIRKLAR

Alevi inancının temelinde Hak, Muhammed, Ali üçlemesi vardır. Bu anlayışta tasavvufî geleneğe uygun olarak "*levlâke levlâke lemâ halaktü'l-eflâk*"²⁵⁷ sözünün gereği Tanrı'dan ilk tecelli eden şey, Muhammed'in nurudur; bir başka ifadeyle Muhammed-Ali'nin nurudur. Çünkü Alevîler Kur'an'da geçen *nur* ve

²⁵¹ Hem Ehl-i Sünnet hem de Şii kaynakları doğrultusunda Hz. Fatıma'nın hayat öyküsü ve çeşitli nitelikleri için bkz. M.Yaşar Kandemir, "Fâtıma", *DİA.*, XII, 219-223; Mustafa Uzun, "Fâtıma", *DİA.*, XII, 223-224.

²⁵² Hz. Hatice'nin yaşam öyküsü için bkz. M. Yaşar Kandemir, "Hatice", *DİA.*, XVI, 465-466.

²⁵³ Ünver, *Nesîmî'de Ehl-i Beyt Sevgisi*, 1-15.

²⁵⁴ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 1, Beyt: 9, 69.

²⁵⁵ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 38, Beyt: 12, 99.

²⁵⁶ Ayan, *a.g.e.*, Gazeller 429, Beyt: 11, 340.

²⁵⁷ Sen olmasaydın, ben bu kâinatı yaratmazdım. Suyûtî, *el- Leali-l Masnû'a*, 1/272 Acluni, *Keşfü'l Hafa*, 2/164.

*kandil*²⁵⁸ ifadelerinden hareketle Nur-u Muhammedî'nin, bir elmanın iki yarısı gibi birbirinden ayrılmayan Muhammed-Ali'nin nurunun bileşimi olduğunu kabul ederler. Buna göre, nübüvvet vasfının tezahürü olarak “Hz. Muhammed’i her kemalin başlangıcı, her güzel hasletin menşei” olarak gören anlayış Hz. Ali’yi de kapsayacak şekilde genişletilmektedir. Yani, velâyet vasfının, nübüvvetin devamı gibi anlaşıldığı tasavvufî-Şîî düşüncenin yansımalarıyla velâyet sahibi Hz. Ali, Hz. Muhammed’e nispet edilen vasıfları (nübüvvet hariç) kendisinde taşıyan ve onun devamlılığını sağlayan parçadır. Bu itibarla, ikisi birbirinden ayrılmaz ve birlikte zikredilir. Böylece *Muhammed-Ali*, Tanrı’nın ilk tecellisi olarak vahdetin kesrete açılan kaynaklarıdır; birlikte çokluk veya çoklukta birliktirler; üçü birdir, aynı zamanda üçünün de kendi kimlikleri vardır, bu kimliklerin sırrına vâkıf olan onların birliğini idrak eder.²⁵⁹

Nesîmî’nin eserlerinin hiçbir bölümünde bu üç kavram tek bir form içerisinde kullanılmamıştır; ancak Muhammed, Ali ikilisi bazı deyişlerinde aynı nurun iki parçası veya aynı özün iç içe geçmiş iki halkası olarak ifade edilmiştir.

Her dü âlem serverisiz ya Muhammed ya Ali
Cümlenin hem mihterisiz ya Muhammed ya Ali

Hadi-i Rahman çü sızisiz he dü âlemde bugün
Cümle nazır manzarısız ya Muhammed ya Ali

Du cihânın afitâb u mâh-tab u şem’isiz
Zulmetin hem enverisiz ya Muhammed ya Ali

Emr-i ma’rûfun beyanı sizden oldu aşikâr
Nehy işlerden berisiz ya Muhammed ya Ali

²⁵⁸ Nur, 35; Ahzab, 46.

²⁵⁹ Saffet Sarıkaya, “Alevî inanç kültüründe Hz. Muhammed”, *Geçmişten Günümüze Alevî- Bektaşî Kültürü*, Edit. A.Y.Ocak, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 2009, 235-236.

Ayeti levlâk ilen hem la-fetâ'nın ma'nisi
Lahmuke lahmî yerisiz ya Muhammed ya Ali²⁶⁰

Ayrıca Nesîmî hiç bir çalışmasında Alevilikte yediler²⁶¹ diye isimlendirilen meşhur ozanlardan da bahsetmemektedir; zaten bu mümkün de değildir. Çünkü bu yedi ozandan ilki kendisi olmakla birlikte diğerleri ise ondan sonraki dönemlerde yaşamış ve Alevilerce benimsenmiş meşhur söz ustalarıdır.²⁶²

Geleneksel Alevîlik düşüncesinde, Kırklar cemi denince ise akla, Hz. Muhammed'in Miraç'ta ya da Miraç sonrasında Hz. Ali'nin sırrına ermesi ve kırklarla tanışması gelir. Şeyh Safî Buyruklarında kırklar meselesi hadimlik başlığı altında şöyle anlatılır.²⁶³

“Hz. Peygamber günlerden bir gün suffe-i safanın kapısına gider kapıyı çalar. İçeride sohbet etmekte olan kırklar, “kimsin?” diye sorunca, o da, “ben peygamberim, kapıyı açın içeri gireyim, siz erenler ile dem didar göreyim,” der. Kırklar, “bizim aramıza peygamber sığmaz, git peygamberliğini ümmetine yap,” deyince Hz. Peygamber, hemen geri döner. Bunun üzerine Hak Teâlâ'dan “geri dön” nidası gelir ve tekrar kapıya varır. Aynı durum tekrarlanır, yine Hak'tan dön nidası gelince üçüncü defa kapıyı çalar. Kim o denince, “seyyidu'l-kavm, hâdimu'l-fukarâyım”²⁶⁴ diye cevap verir. Kırklar, “merhaba merhaba, ehlen ve sehlen hoş geldin, gelmekliğin mübarek olsun,” derler.²⁶⁵ Hz. Peygamber “ya mufettiha'l-ebvâb iftah lena hayra'l-bâb”²⁶⁶ bismillah diyerek sağ ayağıyla içeri girer ve içeride otuz dokuz sahabenin olduğunu görür. İçlerinden Selman-ı Farisi dışarıya çıkmıştır. İçlerinde Hz. Ali'nin de bulunduğu kırklar, Hz. Muhammed'i gördüklerinde ayağa kalkarlar ve yer gösterirler. Hz. Muhammed, Hz. Ali'nin yanına oturur fakat o

²⁶⁰ Ayan, a.g.e., Gazeller 429, 340.

²⁶¹ Bu kavramın Alevi ve Bektaşî literatüründe, son dönemlerde tasavvuf edebiyatından esinlenerek kullanıldığını tahmin ediyoruz. A.K.

²⁶² Nesîmî (ö. 1417), Yemini (XV. yy.), Hatayi (ö. 1524), Fuzuli (ö. 1556), Virani (ö. XVI. yy.), Pir Sultan (ö. 1590) ve Kul Himmet (XVI. yy.); bu şairler, yediler diye de isimlendirilir.

²⁶³ Kaplan, *Buyruklara Göre Kızılbaşlık*, 164.

²⁶⁴ Toplumun efendisi, fukaranın hizmetçisiyim.

²⁶⁵ Bu anlatımda Hz. Muhammed'in içeri alınırken yaşadıkları onu küçültme veya kırklardan aşağı bir derecede görme olarak değerlendirilemez. Burada tamamen dünyadan ve dünyevî makamlardan uzaklaşmayı ifade eden “fakr” ve “terk” anlayışına telmih vardır.(Saffet Sarıkaya, *Alevi inanç kültüründe Hz. Muhammed*,13.Nakil.)

²⁶⁶ Ey kapıların açıcısı, bize en iyi kapıyı aç.

zaman yanındakinin Ali olduğunu bilmemektedir. “Siz kimsiniz, size kim derler?” diye sorar. “Biz kırkları, cümlemizin gönlü birdir, birimiz neyse hepimiz oyuz,” derler. Hz. Muhammed, “Nasıl?” diye sorunca, “birimizden kan aksa, cümlemizden kan akar” derler ve Hz. Ali koluna neşter vurarak kanatınca hepsinden kan gelir hatta dışarıda bulunan Selman’ın kanı bile içeri akar. Hz. Ali kolunu bağlayınca hepsinin kanaması da durur. Bu arada Selman-ı Farisi parsadan bir üzüm/engür tanesiyle gelir. Kırklar, “Ey fakirlerin hizmetçisi (hâdimu’l-fukarâ)! Bu üzüm tanesini aramızda paylaşır” derler.

Hz. Peygamber bir üzüm tanesini kırk kişiye nasıl paylaşacağını düşünürken Cebrail, Allah’ın emriyle cennetten nurlu bir tabak getirir ve onun önüne koyarak “şerbet eyle ya Muhammed!” der. Peygamberin bölüşümü nasıl yapacağını merak eden kırklar da birden ortaya çıkan nurdan tabağın farkına varırlar. Hz. Muhammed, tabağın içine su koyarak “şakku’l-kamer” parmaklarıyla üzüm tanesini de ezerek tabağa kor ve böylece kırklara üzümü şerbet olarak sunar. Şerbetten içen kırkların tamamı mest u elest olarak kendilerine değişik bir hal gelir Bunun üzerine ilk yaratılıştaki gibi sarhoş olurlar²⁶⁷ ve oturdukları yerden kalkıp bir kere “Ya Allah!” deyip sema’a dururlar. Kırkların sema’ına Hz. Peygamber de katılır, sema’ ederken imamesi yere düşer, yere düşen imameyi kırklar, kırk parçaya bölüp bellerine tennure olarak bağlarlar”.²⁶⁸ Ayrıca Hz. Muhammed, Kırklarla tanıştıktan sonra onlarla sohbet etmiştir. Sohbet; onların pirlininin Şah-ı Merdan Ali, rehberlerinin Cebrail (a.s.) olduğunu öğrenmiştir. Ayrıca bazı Buyruklarda Hz. Peygamber’in kapıdan içeri girdiğinde gördüğü otuz dokuz kişiden yirmi ikisinin erkek, on yedisinin kadın olduğu bilgisi de yer almaktadır.²⁶⁹

Bu düşüncenin yukarıda anlatılan şekli anımsatır bir tarzda Nesîmî tarafından kullanıldığını da görmekteyiz:

Hâdim-i fakr oldu Ahmed ezdi engür şerbetin

²⁶⁷ Bkz. *Buyruklar*, 7-11; *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, haz. Adil Ali Atalay, VIII. Bsk., İstanbul 1998, 14-19, 107.

²⁶⁸ Gölpinarlı, 199, vr.78b-80b; *Gökçeler*, 226-232. Bu olay buralarda yeryüzünde olmuş gibi anlatılmasına rağmen bu Buyruklarda başka bir yerde Hz. Ali için; “şimdi yedi kat gökleri seyran eyleyen ve Mirac’da Muhammed’e karşı gelen ve yeryüzünde Tanrı’nın Arslanı olan ve erenlerin mürşidi ve kırkların piri Hazret-i Ali...” ifadeleri de kullanılmıştır. Örnek için bkz. *Gölpinarlı* 199, vr.146a.(Doğan Kaplan, *Buyruklara Göre Kızılbaşlık*, 164, Nakil.)

²⁶⁹ Kaplan, *Buyruklara Göre Kızılbaşlık*, 162-164.

Kırklar nûş etti anı Mustafâ'nın aşkına²⁷⁰

2.4.5 TEVELLÂ VE TEBERRÂ

Tevellâ; Ehl-i Beyti, Ali'yi sevenleri ve ona bağlılığı ifade etmektedir. Bu düşünce Alevilikteki en önemli inançlardan biridir. Hz. Muhammed (s.a.s.)ve soyu ile onları sevenleri sevmek, onların izinden gitmek, ikrardan dönmektir. Ali'ye olan sevginin yanında onun yaptığını yapmak, yapmadığını yapmamak suretiyle dil ile ikrar ettiğini kalp ile tasdik ve işleğiyle kanıtlamaktır.

Teberrâ ise; Hz. Muhammed (s.a.s.) ve soyunu sevmeyenler ile sevmeyenleri sevenleri de sevmemektir. Muaviye'nin oğlu Yezit'in soyundan gelenleri sevmemektir. Bu nefret ve lanet Hz. Muhammed'e, Hz. Ali'ye ve onların soyuna yapılan haksızlıklar ve zulümlere karşıdır.²⁷¹

Nesîmî, aşağıdaki beytinde Ehl-i Beyti sevmeyenleri sevmemenin gerekliliğini anlatırken bu davranışta bulunmayanların sevil(e)meyeceğini ifade eder, ve bunun büyük bir hata olacağını şöyle açıklar:

Teberra kılmayınca yok tevella

Teberra'sız tevella'lar hatadır

Tevella kıl ey miskin Nesîmî

Tevella kılmayanlara beladır²⁷²

Ehl-i Beyt imamlarına bağlanmak, onları sevmek, sevmeyenleri sevmemek şeklinde anlamlandırılan tevellâ ve teberrâ inancı geleneksel Alevilikte çok önemli bir anlayıştır. Nitekim tarikata giriş ya da ikrar cemlerinde dedenin taliplerden mutlak manada istediği bir inanç esasıdır ve bu inanç Muaviye ve Yezid'in şahsında Ehl-i Beyt'e sevgi duymayan herkesten mutlak ayrışmayı ifade eder.

Nesîmî diğer bir deyişinde de, on iki imamın şahsında ehl-i beyti sevmeyenlerden beri-uzak olduğunu açıkça dile getirmektedir.²⁷³

Muhammed Mehdî çün Hak huccetullâh

²⁷⁰ Ayan, a.g.e., *Gazeller* 387, 315.

²⁷¹ A.Celalettin Ulusoy, *Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevi Bektaşî Yolu*, Ankara, 1980, 211, Ethem Ruhi Fıglalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, 167.

²⁷² Ayan, a.g.e., *Gazeller* 55, 106.

²⁷³ Ünver, *Nesîmî'de Ehl-i Beyt Sevgisi*, 8.

Onları sevmeyenlerden berîyim²⁷⁴

2.4.6 KERBELA VE YEZİD

Hz. Hüseyin'in Emevîler tarafından Kerbelâ'da şehid edilmesi bütün müslüman milletlerin edebiyatlarını etkilemiş, bu alanda mensur ve manzum pekçok eser kaleme alınmıştır. Kerbelâ hadisesi ve bunu izleyen olaylar üzerine yazılan şiirler Arap, Fars ve Türk edebiyatında önemli bir yer tutar. Ca'fer es-Sâ-dık gibi Ehl-i Beyt imamlarının konuyu işleyen şairler hakkında teşvik edici sözler söylemeleri bu tür eserlerin yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Kerbelâ hadisesiyle ilgili şiirlerde insanların, tabiat olaylarının, cinlerin ve meleklerin Hz. Hüseyin'in şehâdetinden duydukları üzüntü yanında Ehl-i Beyt'in faziletleri dile getirilmiş, olay bütün ayrıntılarıyla ve dramatik sahneler halinde tasvir edilmiş, Kerbelâ kelimesindeki kerb (gam, keder, üzüntü! ve belâ sözcükleriyle olay arasında bağlantı kurulmuştur. Ayrıca Kerbelâ toprağı şehitlerin vücutlarını barındırdığı için sevilen bir toprak olarak tasvir edilmiş, sevgi ve üzüntünün bir arada dile getirildiği ağıtlara konu olmuştur. Kerbelâ bir yandan belâlı yer, öte yandan büyük kahramanlıkların gösterildiği kutsal mekân olarak tanıtılırken şairler şiirlerinde Kerbelâ için yağmur ve bereket duasında bulunmuşlardır.²⁷⁵

Hz. Hüseyin'in Emevilerce şehit edildiği Kerbelâ olayı tüm Müslümanlar tarafından büyük bir üzüntü ile karşılanmış ve hiçbir zaman da unutulmamıştır. Özellikle de Alevî- Bektaşî edebiyatı bu faciayı çok canlı bir şekilde zulüm ve haksızlığın sembolü olarak muhafaza etmişlerdir. Bu olay kanayan bir yara ve dinmeyen bir sızı olarak kabul edilmiş, Hüseyin'i seven ve onun şehit edilmesine üzülop bir damla gözyaşı döken kimselerin cehenneme gitmeyeceğine inanılmıştır.²⁷⁶ Kerbela imgesinin Nesîmî şiirinde de çok etkileyici bir şekilde ele alındığı görülmektedir:

²⁷⁴ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 288, 253.

²⁷⁵ Mustafa Uzun, "Kerbelâ", *DİA*, .XXV, 274-275.

²⁷⁶ *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 142. Kerbelâ imgesi hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Uzun, "Kerbelâ", *DİA*, .XXV, 274-275.

Lâle öz başını yarmıştır Hüseyinler kimi
 Kana boyanmış şehid-i Kerbelânın aşkına
 Kerbelâda çok belâlar geçti ol şeh-zâdeye
 Sen dahi oynat başını ol belânın aşkına²⁷⁷

Ger bu gün bunda susuzluktan olur isen şehîd
 Yarın andan haşr olasın bâ-Hüseyin-i Kerbelâ²⁷⁸

Hasan nûru Rızâdır cümle çeşmim
 Hüseyin-i Kerbelânın yâveriyim²⁷⁹

Hasandır vâris-i ilm-i nübüvvet
 Hüseyin şâh-ı şehîd-i Kerbelâdır²⁸⁰

Yine şâh-ı velâyetten iki şeh-zâde nûr oldu
 Biri zehre rızâ verdi birin der-Kerbelâ gördüm²⁸¹

Hayberiler tek zeberdestî yine katl eyleyen
 Öldüren hem Anterîsiz yâ Muhammed yâ Alî²⁸²

Alevî - Bektaşî çevrelerde Kerbelâ faciası ne kadar haksızlık ve zulmün sembolü olarak kabul ediliyorsa, Yezid b. Muaviye'nin de o nispette zulüm ve zorbalığın, her türlü kötülük ve şerrin sembolü görüldüğünü söylemek yanlış olmayacaktır.²⁸³ Yezid'e lanet imgesi Nesîmî şiirinde de unutulmamıştır.²⁸⁴

Nesîmîyim Yezîde la'netim var
 Ezelden ben Buhârî rehberiyim²⁸⁵

²⁷⁷ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 387, 315.

²⁷⁸ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 5, 73.

²⁷⁹ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 288, 252.

²⁸⁰ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 56, 110.

²⁸¹ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 293, 256.

²⁸² Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 429, 340.

²⁸³ *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 87.

²⁸⁴ Ünver, *Nesîmî'de Ehl-i Beyt Sevgisi*, 9.

²⁸⁵ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 288, 253.

Okugıl la'net hemîşe ol la'în ü müşrike
Bir içim su vermedi âhır Hudânın aşkına²⁸⁶

Kürkçüoğlu, Türkçe divanında göremediğimiz Nesîmî'ye ait bir Muharremiyye'de Kerbela ve Yezid'le ilgili şu beyitleri paylaşır:

Ol gül budağı im var anın iki goncası
Biri Hasen'dürür, birisi şahı Kerbela²⁸⁷

O gül budağın (Hz. Fatıma) iki goncası vardır: biri Hz. Hasan'dır. Diğeri de kerbela şehidi Hz. Hüseyin'dir.

Âl-i Muhammed'e nice zulm etti, ol Yezid
Lanet anın vücuduna, her subh u her mesa²⁸⁸

O Yezid, Hz. Muhammed'in yakınlarına nasıl da zulmetti. Onun canına her sabah ve her akşam lanet olsun.

Ey Nesîmî seng ile öldür Yezîd-i müşriki
Er değildir kim ki çalmaz tîği şâhım aşkına²⁸⁹

Cevrine sabr u tahammül eylegil müşriklerin
Neçe kim gördü resûl ile Aliyyü'l-Mürtazâ²⁹⁰

Yezid söz konusu olduğunda ismi geçen bir başka şahıs da Mervan b. hakem'dir (ö.65/685). Mervan, Hz. Ali halife olduğunda biat etmemiş, Ümeyye ailesinin diğer fertleri gibi Mekke'ye gitmişti. Muaviye döneminde Bahreyn valiliği yapan Mervan, oğlu Yezid döneminde de yönetime oldukça yakın olmuştur. Hz.

²⁸⁶ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 387. 315.

²⁸⁷ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, *Muharremiyye* 13, 36-38.

²⁸⁸ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, *Muharremiyye* 9, 36-38.

²⁸⁹ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 387, 315.

²⁹⁰ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 5. 73.

Hüseyin'in katli akabinde meydana gelen olaylarda da Yezid tarafını tutmuştur.²⁹¹
Bu yüzden Yezid kadar olmasa da Alevî literatüründe olumsuzlukla anılan bir şahıs olmuştur ki Nesîmî şiirinde de yansıma bulmuştur.²⁹²

Egerçi âline şâhın çün ol Mervân zulüm etti
Bu lâm u ayn u nûn u tî-yi anlara sezâ gördüm²⁹³

2.4.7 MEHDÎ VE ŞEFAAT

İslam dünyasında farklı tezahürleri ve algıları olan mehdilik konusu, geleneksel Alevî çevrelerinde On İkinci İmam, Muhammed el-Mehdî'nin mağarada sır olduğu ve bir gün mutlaka dünyaya gelerek haksızlıklara son vereceği şeklindeki inançla sahiplenilmektedir.²⁹⁴ Nesîmî şiiri de bu düşüncüyü yoğun olarak kullanmaktadır:

Ey Muhammed Mehdî-i sâhib-zamân etgil zuhûr
Âlemi küffâr tuttu yâ Alî senden meded²⁹⁵

İmâm Mehdî vü Hâdî uş ol kim
Çırâğ-ı çeşm-i cümle evliyâdır
Bu sırrı bilmeyen oldu münâfık
Ki anun tâ'atı külli hebâdır
Emîr-i dünya vü ukbâdır ol kim
Ki Mehdîdir onun adı atâdır²⁹⁶

Devr-i Mehdîdir, hidâyet eyledî Sâhib zemân
Vechini fazl etti Yezdan gün kimi izhar mest²⁹⁷

²⁹¹Bkz. İrfan Aycan, "Mervan I", *DİA*. XXIX, 225-226.

²⁹² Ünver, *Nesîmî'de ehl-i beyt sevgisi*, 9.

²⁹³ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 293, 256.

²⁹⁴Bkz. Ahmet Turan, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Samsun 2000, 98.

²⁹⁵ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 38, 100.

²⁹⁶ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 52, 110.

²⁹⁷ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 22, 87.

Yukarıdaki beytin ikinci mısrasını Kürkçüoğlu eserinde farklı olarak şöyle aktarır:

Devr-i Mehdî'dür, hidâyet eyledi Sâhib-zemân
Eyledi kevn ü mekânı nur ilen envâr mest²⁹⁸

Artık Mehdi devridir. Zamana ma'nen hükmeden yol gösterdi. Fazlullah, yüzünü güneş gibi mest gösterdi.

Muhammed serveri ol pâk-dîndir
İmâmım Mehdî-i sâhib-zamânım²⁹⁹

Hem imâmım hem hidâyet ma'nisi hem Mehdîsi
Hem kitâb-ı vahy-i münzel hem *rakkın menşûruyum*³⁰⁰

Mehdi-i nur-i hidayettir yakın
Mahremi nur-i inayettir yakîn³⁰¹

Alevî çevrelerdeki velâyet anlayışının bir uzantısı olarak kabul edilmesi mümkün bir düşünce de, şefaât konusudur. On iki imamlar kutup olarak kabul edildiklerinden, onların hem bu dünyada hem de ahirette şefaâtçi olacaklarına, kötülüğe düşmekten koruyacaklarına inanılır.³⁰²

Tanlağı günde şefâ'at hem yine sizden olur
Hem Resûl ü Haydarîsiz yâ Muhammed yâ Alî
Tanlağı günde şefâ'at sizden umar hâs u âm

²⁹⁸ Kürkçüoğlu, *Seyyid Nesîmî Dîvanı'ndan Seçmeler*, 110 Gazel, 11. Beyit. 352,

²⁹⁹ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 291, 255.

³⁰⁰ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 241, 223.

³⁰¹ Ayan, *a.g.e.*, 65.

³⁰² *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 57, 140.

Şâh-ı yevmü'l-mahşerîsiz yâ Muhammed yâ Ali³⁰³

Ya şefî'ul mü'znibin rahm et Nesîmî'ye bugün
Hâsılım iki cihanda sensin ey pakize zat³⁰⁴

Ey günahlıları görüp gözeten, Nesîmî'ye acı! Ey zatı arı duru olan iki cihanın varı da yoğu da sensin.

Ayrıca Kürkçüoğlu, “Türkçe divanından seçmeler” adlı çalışmasında şefaitle ilgili şu beyti paylaşır:

Ger gark-i bahr-i ma'siyet isen Nesîmî sen
Gam yeme kim şefî'dürür sana Mustafa³⁰⁵

Ey Nesîmî, sen eğer ağır günahlar denizine batmışsan tasalanma ki, sana cenab-ı Mustafa şefaattçidir.

Şol Muhammed Mustafa'nın yüzü suyu Hakki'çün
Rahmet etgil ben fakîr u miskîne rûz-i cezâ³⁰⁶

Nesîmî Türkçe divanın 27. Gazelinde 28 beyitten oluşan bir na'tında şefaatt beklentisini ise şöyle dile getirir:

Ya Şefî'al Müznibîn ey Sadr u Bedr-i kainat
Mazhar-ı pak ey Rasulallah sahib mu'cizat³⁰⁷

2.4.8. FAZLULLAH-I HURÛFÎ

Fazlullah-ı Hurûfî, kimilerine göre bir din,³⁰⁸ kimilerine göre bir mezhep,³⁰⁹ kimilerine göre ise bir tasavvuf ekolü sayılan³¹⁰ Hurûfiliği kurmuştur. Fazlullah

³⁰³ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 429, 340.

³⁰⁴ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 19, 83.

³⁰⁵ Kürkçüoğlu, *Seyyid Nesîmî Divanı'ndan Seçmeler*, 6 Muharremiyye, 19. Beyit, 36,

³⁰⁶ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 6, 74.

³⁰⁷ Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller* 27, 90.

hakkında, devrine en yakın tarih kitaplarıyla onları kaynak ittihaz eden muahhar kitapların verdikleri bilgiler, bizzat Fazlullah ile çağdaş olup ona tabi olanların verdikleri bilgilere mutabık değildir.³¹¹

Fazlullah, 18-19 yaşlarında tasavvufa ilgi duymuş, zamanının çoğunu ibadetle geçirmeye başlamıştır. Bu yıllarda hac maksadıyla çıktığı yolculuk münasebetiyle sırasıyla Mekke, Harizm ve Horasan'a uğramış ve nihayet İsfahan'da Tohçi denen yere yerleşmiştir. Fazlullah burada müritleriyle beraber, dünya işlerinden uzak bir hayat tarzıyla günlerini ibadet ve zikir ile geçirmeye, kendi hayatını da külâh dikip satmakla kazanmaya başlamıştır. Bu nedenle "helal-hor" (helal yiyen) lakabıyla ün kazanmıştır.³¹² Fazlullah'ın üne kavuşması sadece bu olayla değildir. O, asıl, ününü rüyalara getirdiği yorumlarda kazanmıştır. Fazlullah için rüya, vahiyden sonra önemli bir bilgi kaynağıdır.³¹³ Hz. Peygamber (sav)'nin ölmesiyle vahiy kapısı kapanmıştır. Ama salih rüya kapısı hala açıktır. Böylece Fazlullah rüya yoluyla ilahi feyze ulaştığına inanmıştır. Ona göre, hiçbir peygambere vahiy ve ilham yoluyla aşikâr olmayan hakikat ve sırlar, rüya yoluyla kendisine aşikâr olmuştur. İsfahan ve İran'da uzun süre yaşadktan sonra Gilan ve Damgan'a sonra da, özel ilgi duyduğu Bakü'de son zamanlarını geçirmiştir.³¹⁴ Damgan'da gördüğü bir rüya üzerine Timur'u "Âyin-i Cedid" dediği görüşlerine davet etti. Ancak fikirleri şeriata aykırı görüldüğünden Timur tarafından tutuklanması emredildi. Semerkant'ta ulema ve fukaha ile bir toplantı yapan Timur, verilen fetva gereği onun idamına hükmetti. Timur'un oğlu Miran Şah tarafından yakalanan Fazlullah, Alıncak Kalesi'nde hapsedildi. Yapılan muhakemesi sonunda Şirvan Emiri Şeyh İbrahim'in fetvası ile 796 (1394) yılı zilkadenin altıncı günü, 56 yaşında iken Alıncak Kalesi'nde boynu vurularak idam edildi.³¹⁵

³⁰⁸ Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler*, İstanbul 1969, 143.

³⁰⁹ Ali Alparslan, *Cavidannâme'nin Nesîmi'ye Tesiri*, (basılmamış doçentlik tezi), 1967, 3.

³¹⁰ Gölpınarlı, "Hurufilik", *İA*, V/1, 598.

³¹¹ Ballı, "Fazlullah-ı Hurufî'nin Hz. Ali Hakkındaki Görüşleri", *Hz. Ali. Sempozyumu, DEÜİF. Dergisi.*, Sayı: XXVI.. İzmir, 2007, 5.

³¹² Hüsamettin Aksu, *Amir Gıyaseddin Muhammed el-Astarabâdî ve İstivânâmesi* (basılmamış doktora tezi), İstanbul 1981, 29.(H. Hüseyin Ballı, *Fazlullah-ı Hurûfî'nin Hz. Ali Hakkındaki Görüşleri*,5 nakil.)

³¹³ bkz. Derviş Murataza Bektaşî, *Terceme-i Cavidannâme-i Sağır/Dürrul-Yetim* (yazma), Mevlana Müzesi-Konya, kitap no: 203, 156a.(H. Hüseyin Ballı, *Fazlullah-ı Hurufî'nin Hz. Ali Hakkındaki Görüşleri*,5 nakil.)

³¹⁴ Alparslan, *a.g.e.*, 4.

³¹⁵ Gölpınarlı, *"Bektaşîlik- Hurufilik ve Fadl Allah'ın Öldürülmesine Düşülen Üç Tarih"*, Şarkiyat Mecmuası-V, İstanbul 1963, 22.

Fazlullah'ın öldürülmesinden sonra, onun görüşleri doğuda Hindistan içlerine; batıda ise Anadolu ve Balkanlara kadar yayılmıştır. Özellikle Batı'da yayılması Bektaşilik üzerinden olmuştur.³¹⁶ Fazlullah'ın halifesi ve en gözde talebesi olan Seyyid İmaduddin Nesîmî, Anadolu'ya gelip, Hacı Bektaşî Veli tekkesini ziyaret etmiş ve onun fikirlerini yaydığı için idam edilmiştir.³¹⁷

Fazlullah'ın bilinen 6 tane eseri vardır: *Cavidânname*, *Divan*, *Muhabbetnâme*, *Vasiyetnâme*, *Arşnâme* ve *Nevmnâme/Nevnâme'dir*.

Fazlullah'a göre, İslam mutasavvıflarının da belirttiği gibi, Allah gizli bir hazine (kenz-i mahfi) olup; her şeyin hakikati, mevcudiyeti ve ruhu ise, seslerdir. Varlığın ilk zuhuru sesle olmuştur. Ses, gayb âleminden şehadet âlemine gelen her varlıkta mevcuttur. Ancak canlılarda bil-fiil, cansızlarda ise bil-kuvve mevcuttur. Cansız bir şey, başka bir cansıza vurulursa, onun cevheri olan ses zuhur eder. Canlılarda ses, irade ve ihtiyarla zahir olur. Sesin en mükemmel hali sözdür. Kelam ise ancak insanlarda zuhur eder. Söz sestem, ses de *harf*'ten oluştuğu için sözün ve sesin kaynağı harftir. Sesten ibaret olan varlık gayb âlemindedir. Ses gayb âleminden şehadet âlemine çıkınca harf şeklini alır. O halde ses vahdeti, harfler ise çokluğu, varlığın çeşitlenmesini, kesreti bildirir. İnsanda ses söze bürünür ve bu şekilde kemale erişir. Hz. Muhammed 28 harfle konuşmuştur, Arapçada 28 harf vardır ve Kur'an bu harflerden meydana gelmiştir. Fazlullah da Cavidannâme'yi, 32 harften oluşan Farsça alfabe ile yazmıştır.³¹⁸

Aslında Fazlullah'ın görüşlerinin en belirgin özelliği, Allah'ın tecellisi olarak algılanan insanın, ilah derecesine yüceltilmesidir. Kullanılan sayı ve harf kombinasyonları bu düşüncenin doğruluğunu ispatlamak için kullanılan sırlardır. Allah kâmil insanın yüzünde tecelli etmiştir ve onun sırrı, kâmil insanın yüzünde yazılıdır. Cahil insan kendinde yazılı bu sırrı görmeyen insandır. Kâmil insan ise ilahi bir varlıktır.³¹⁹ Her insan bu sırrın farkına vararak kâmil insan derecesine erişmek zorundadır.

³¹⁶ Aksu, *a.g.e.*, 61-63.

³¹⁷ Hüseyin Ayan, *Nesîmî'nin Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*, I, Ankara 2002, 18.

³¹⁸ Ballı, "Fazlullah-ı Hurûfî'nin Hz. Ali Hakkındaki Görüşleri", 5.

³¹⁹ Fuzuli Bayat, "Hurûfîlik Merkezleri ve Anadolu'da Hurûfîlik", *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri*, Ankara 2004, 266.

Yukarıda hayatı, eserleri ve düşünceleri hakkında kısa bilgi verilen Fazlullah Nâimi, Nesîmî'nin eserlerinde, deyişlerinde *Fazl ve Fazlullah, Fazl-ı Hak, Fazl-ı Rab, Fazl-ı İlah, Fazl-ı Hüda* gibi kelime ve terkiplerle isimlendirilmiştir.

Nesîmî'de Fazlullah, Allah'ın mazharıdır, kıyamet gününe yakın bir zamanda insanları kurtaracak olan Mehdi'dir. Peygamberlere indirilen her şeyin hakiki ve gizli anlamalarını bilir. O, ulûhiyet devrini başlatan ve onu temsil eden kişidir.³²⁰ Bütün peygamberler, Fazlın şahidi, tanığı ve müjdecisidir. Fazl, son zuhurdur.³²¹ Nesîmî, Fazlullah Hurufî'yi Allah'ın fazlı olarak tevriyeli bir üslupla dile getirir. Kuran-ı Kerim'de geçen "Fazl" ve "Fazlullah" kelimelerini Fazlullah Hurufî'yi haber veren ayetler olarak görür.³²² Ve Allah'ın zuhuru olarak yorumlar. Onun bu düşünceleri İslam ilahiyatına ve edebiyatına mensup otoritelerce amacını aşan ifadeler olarak değerlendirilmiş ve eleştirilmiştir.

Fazl rabb-ı zü'lcelal oldu bize
Muhsin u husn ü cemal oldu bize
Atamız sahibi kemal oldu bize
Anamız sütü helal oldu bize³²³

Kim ki esrâr-ı Nesîmî bilmedi
İzzet-i Fazl-ı Nâimi bilmedi
Div ü Rahmanı Rahimi bilmedi
Mazharı zat-ı kadimi bilmedi³²⁴

Fazl-ı Hak'tan ben hidayet bulmuşum
Suretin nakşını âyet bulmuşum
Mertebe âlemde gâyet bulmuşum
Ol sebepten ben velâyet bulmuşum³²⁵

³²⁰Hurufilerce kâinatın devri üç esas üzerindedir. Nübüvvet, imamet ve ulûhiyyet. Nübüvvet, Hz. Âdem ile başlamış ve Hz. Muhammed'de son bulmuş; imamet, Hz. Ali ile başlayıp Hasan el Askeri ile sona ermiş ve mehdi olan Fazl'ın zuhuruyla ulûhiyyet devri başlamıştır. Fazl, son zuhurdur; bir başka zuhur yoktur ve olmayacaktır. A.K

³²¹Değirmençay, *a.g.e.*, LVIII.

³²²Gönül Ayan, *Seyyit Nesîmî ve Tuyûğları*, 5.

³²³Ayan. *a.g.e.*, 431.

³²⁴Ayan. *a.g.e.*, 437.

Ben hakkın keremiyle (hak olan fazl sayesinde) selamet ve saadete erdim.
Sevgilim senin yüzünün nakşında çizgisinde ve renginde işaret ve alamet buldum.
Ben âlemde, en son mertebeye ulaşmışımdır, ermişliği bu yolla elde etmişimdir.

Gördüm ol ayı vü bayram eyledim
Şol meye bu gözleri cam eyledim
Hacca vardım, azmi ihram eyledim
“Fa” vü “dad” u “lam” ı hak nam eyledim³²⁶

O ayı görür görmez bayram ettim.(o ayı andıran güzeli görünce çok çok sevindim.) o şaraba gözlerimi kadeh yaptım.(onun, insanı mest eden güzelliğini şarabmış gibi gözlerimle içtim.) hacca gittim, ihrama büründüm. Fa, z, l, harflerine hak adını verdim.(bu harflerle yazılan fazla)

Fazl-ı haktır vakıf-ı esrarımız
Fazl-ı haktandır kamu envarımız
Fazl-ı hak göstermiş idi karımız
Fazl-ı haktır fazl-ı hak mimarımız³²⁷

Nesîmî, Fazlullah’ın ismini zikretmeden yazdığı bazı beyitlerinde de ona “sevgili” ve “şah” diyerek şöyle seslenir:

Bu gün ol şahımın hüsni kamudan
Emirimdir, dilirümdür, vefalı doğru yârimdir

Habibimdir, tabibimdir, gülümdür, andelibümdür
Refikimdir, şefikimdir, gamümdür, gam- güsarumdur

Vücudumda revanımdır, damarımdaki kanımdır

³²⁵ Ayan. a.g.e., 420.

³²⁶ Kürkcüoğlu, *Nesîmî Divanından Seçmeler*, 396.

³²⁷ Ayan. a.g.e., 401.

Benim şahı cihanımdır letafetli nigarımdır³²⁸

Bugün her nesneden yeğ gördüğüm, o şahımın güzelliğidir. Çünkü o, beyimdir, koç yiğidimdir, vefalı ve doğru sevgilimdir.

Sevdiğimdir, dermanımdır, gülümdür bülbülümdür, yoldaşımdır, yakınlık duyanımdır, gama düşürenim, gam giderenimdir.

Bedenimde ruhumdur, damarımdaki kanımdır, benim dünya şahımdır, narin yapılı sevgilimdir.³²⁹

Kâbe yüzündür ey sanem, yüzüner sücûdumuz
Ta ki göre bu secdeyi, nâre düşe hasûdumuz
Zülfü kaşınla kirpiğin mushâfımızdır, okuruz
Ey dilimizde cümle sen, güftümüz u şünûdumuz
Düşman için ey Nesîmî, olma me'lûl, gam yeme!
Oldu ezel gününde çün fazl-ı ebed, vedûdumuz³³⁰

Ey tapılası güzel, Kâbe yüzündür. Sücudumuz bize hased eden (şeytan) bunu görüp te kıskançlık ateşine düşsün diye, hep senin yüzünerdir.

Ey zatını bizim söylediğimiz ve sıfatlarını başkalarından işittiğimiz hep kendisi olan, adı dilimizden düşmeyen sevgili, senin zülfün, kaşın, kirpiğin mushafımızdır; hep onu okuruz.

Ey Nesîmî, değil mi ki, ebedi olan Fazl, ta ezel gününde sevgisi tükenmez dostumuz oldu, artık düşman için üzülme de, tasalanma da!³³¹

Ey Nesîmî, sana çün fazl-i ilah oldu muin
Beni ayb eyleme kim tapuna sultan demişem³³²

Ey Nesîmî, değil mi ki sana Allah'ın fazlı, ihsanı keremi (ilah olan Fazl) yardımcı oldu, el uzattı, senin zatına sultan demiş olduğum için beni ayıplama!

³²⁸ Kürkçüoğlu, *Nesîmî Divanından Seçmeler*, 279.

³²⁹ Kürkçüoğlu, *Nesîmî Divanından Seçmeler*, 280.

³³⁰ Kürkçüoğlu, *Nesîmî Divanından Seçmeler*, 374.

³³¹ Kürkçüoğlu, *Nesîmî Divanından Seçmeler*, 376.

³³² Kürkçüoğlu, *Nesîmî Divanından Seçmeler*, 164.

(Nesîmî şiiirlerinin Hurûflilikle ilgili olanlarının çoğunda burada olduğu gibi “fazl-i ilah” sözünü iki manaya, hem “Allah’ın ihsanı, keremi,” hem de “ilah olan fazl” manalarına gelecek şekilde kullanmıştır.)

Nesîmî Farsça divanında ise fazlullah hakkında şunları aktarır.

Bir ve tek olan yaradan’ın fazl’ıyla sorunlar halloldu; çünkü o, Allah’ın sultan nişanlı Fazl’ıdır.

Dünyanın imamı ve rehberi Kur’an’dan sonra Arşnâme oldu, Muhabbetnâme ve diğer kitap Cavidânnâme’dir.³³³

Ben gönlü yaralının akıl kulağına gayb âleminden ilahi fazl’ın feyzinden bir nida geldi.³³⁴

Nesîmî, tanrının kıvancı “fazl” ile hakka kavuştu. Eğer sen de bu talihi istiyorsan, güzel yüze feda ol.³³⁵

Nesîmî fazl’ın keremiyle yakine, erişti artık, nasıl üzülür? Çünkü her an başka bir yerdedir.³³⁶ (Yakin: kesin bilgi ve iman demektir. Tasavvufta, kalplerin keşfiyle gizli şeylerin müşahedesi ve fikirlerin diyaloguyla sırların mülâhazasıdır. Delile değil, iman gücüyle apaçık görme, saf kalple gaybı temaşa, fikri muhafazayla sırrı mülâhaza etmektir. Her türlü şüpheyi ortadan kaldırıp tasdik edilen gaybın hakikatine ermektir.)

2.5. NESİMÎ’NİN ALEVİ DÜŞÜNCE İÇİNDEKİ YERİ

Tarihi oluşum sürecini dikkate alarak Türkiye Aleviliğini, XIII. Yüzyılda Anadolu’daki sosyal ve dini hareketlerin bir sonucu olarak oluşmaya başlayan, XV-XVI. yüzyılda Hurûfî ve Safevî tesirlerine maruz kalarak farklılaşan dini bir hareket olarak tarif edebiliriz.³³⁷ Bu hareket içerisinde hüsnü kabul gören Seyyid Nesîmî’nin kendi eserleri içerisinde Alevi veya Bektaşî olduğuna dair kesin bir kayıt veya atıf yoktur. Buna rağmen Nesîmî’nin görüldüğü kadarıyla bu zümrelere benimsenmesinin sebepleri şu şekilde açıklanabilir:

³³³ Değirmençay, *a.g.e.*, 215.

³³⁴ Değirmençay, *a.g.e.*, 196.

³³⁵ Değirmençay, *a.g.e.*, 161.

³³⁶ Değirmençay, *a.g.e.*, 20.

³³⁷ Gölpınarlı, *a.g.e.*, 19.

-Nesîmî şiirinde görülen Hz. Ali'ye, Ehl-i Beyt'e ve On İki İmam'a olan yoğun sevgi şairin, Alevi ve Bektaşî olarak isimlendirilen gruplarca kucaklanmasına zemin hazırlamıştır.

Nesîmî Alevi Bektaşî geleneğinde Hayatî, Fuzûlî, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet, Yemînî, Vîrânî ile birlikte “yedi ulu ozan”dan biri kabul edilir. Alevi Bektaşî ayin ve nefeslerinde Nesîmî'nin adı sıkça geçer. Alevi Bektaşî menâkıbnâmelerinin çoğunda onun ismine rastlanır. Erenlerin Serdengeçtisi, Şehitler Şahı nitelermeleri ile anılır. Alevi Bektaşî geleneğinde Dar'ın üçüncü piri Seyyid Nesîmî'dir; dizüstü duruşla derisi yüzülmeye hazır konumda duran can, hem Nesîmî'nin acısına katıldığını, hem de yolundan dönmeyeceğini bildirir. Seyyid Nesîmî ikrarından imanından dönmemenin, acı ve işkencedeki direnişin simgesidir.

Seyyid Nesîmî, Alevi şairler arasında Şah-ı Şehid unvanıyla anılmıştır. Öldürülüşünün üzerinden altı asır geçmesine rağmen unutulmamasının en önemli sebebi; Hz. Ali, Ehl-i Beyt ve On İki İmam'a duyduğu derin sevgi ve saygıdır. Ayrıca onun Alevi edebiyatının temel metinlerinden olan buyruklar üzerinde bıraktığı etki ile önemli şahsiyetlerin düşüncelerinin şekillenmesinde derin izler bırakmıştır.

2.6. NESİMÎ'NİN DÜŞÜNCE VE İNANÇ SİSTEMİ

Edebi kişiliğinin yanında düşünceleri açısından da dikkate değer bir şahsiyet olan Nesîmî'nin bu yönü, klasik İslami ilimler ve Bâtınî düşünce alanındaki birikimiyle vahdet-i vücud ve Hurûfî anlayışına duyduğu ilgiden kaynaklanır. Şair, seçmeci nitelikteki düşüncelerini üstün bir edebi kudretle ifade etmiş, benzer anlayışlara sahip Bâtınî /Sûfî çevreleri etkilemiştir.³³⁸ Nesîmî'nin en belirgin önemli özelliği Hurufiliği benimsemiş olmasıdır. Aslında Hurufiliği yaşatan daha sonraki kuşaklara aktaran kurumsallaştıran sistemin kurucusu Fazlullah değil, onun en önemli halifesi olan Nesîmî'dir.

O'nun Bedreddin eş- Şiblî'ye bağlı bir derviş iken Fazlullah-ı Hurûfî'ye intisab etmesi ve onun gözdesi olması ayrıca Hurufiliğin temel kaynak eseri

³³⁸ Bilgin, a.g.m., *DİA*, XXXIII, 5.

konumunda olan “Cavidannâme”ye yazdığı eserlerde çok fazla atıf yapması, Hurûfîlik felsefesinin sembol ve ilkelerine ne derece bağlı olduğunu gösterir.

Nesîmî'nin bir başka yönü de, vahdet-i vücud anlayışına mensup olmasıdır. Muhyiddin-i Arabî (ö.638/1240) tarafından geliştirilen bu düşünceye göre, Allah ve kul, yaratan ve yaratılan, âşık ve mâşuk, birdir. “Enel Hak” kavramı ve Hallac-ı Mansur'la (ö.309 -922) sistematize edilen felsefî anlayış, aşağıdaki bölümlerde Nesîmî'nin de deyişlerinden alıntılanan örneklerle detaylandırılacaktır.

2.6.1 HURÛFİLİK VE NESÎMÎ

Hurûfîlik, Fazlullah Esterabâdi (ö.796/1394) tarafından kurulmuş, harflerin kutsallığına ve her bir harfin bir sayısal değeri olduğu anlayışına dayanan Bâtınî bir yaklaşımdır. İslam dünyasında harflerin kutsallığı düşüncesi daha önce Hallâc-ı Mansur, İbn Arabî vb. de görülmekle beraber Fazlullah tarafından sistemli bir yapıya kavuşmuştur. Hurufiliğe göre Arapça'da 28, Farsça ise 32 harf vardır. Bu sistemde bütün evren ve varlıklar, insanın yüzünde doğuştan gelen yedi siyah hat vardır; iki kas, dört kirpik, bir saç. Bunlar “hutût-ı ümmiye (anne çizgileri)dir ve hâl ve mahal olarak hesaplanınca on dört ederler. Bir de erkekte ergenlik çağında ortaya çıkan yedi hat vardır; sağ ve sol yanda iki bıyık, iki sakal, iki burun hattı ve alt dudak altındaki hat. Bunlara da “hutût-ı ebiyye (baba çizgileri) denir. Bunlar da, hâl ve mahal olarak on dört ederler ve toplamda yirmi sekiz olurlar. Bütün dini hükümler yirmi sekiz ve otuz iki sayısına uygulanarak bu hükümlerin insanın yüzünde temsil edildiği ileri sürülür.³³⁹

Hurufiliğe göre kâinat üç devir üzerinedir; Nübüvvet, İmamet ve Ulûhiyet. Nübüvvet, Hz. Âdem ile başlamış ve Hz. Muhammed ile son bulmuştur. İmamet, Hz. Ali ile başlamış on birinci imam Hasan el-Askeri ile bitmiştir. Mehdi olan Fazlullah'ın zuhuruyla da ulûhiyet devri başlamıştır ve ondan sonra gelenler onun buyruğuna tabi olmak zorundadırlar.³⁴⁰ Hurufilerin Anadolu'da faaliyetleri, Fazlullah Hurufî'nin en önemli halifelerinden ve aynı zamanda damadı olan³⁴¹ Ali el-A'la

³³⁹ Bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*, TTK Basımevi, Ankara, 1973, 16–20; Hüsamettin Aksu, “Hurûfîlik,” *DİA*, 408.

³⁴⁰ Abdülbaki Gölpınarlı, *a.g.e.*, 19.

³⁴¹ Melikof, *Uyur idik, Uyardılar*, Demos Yay. İstanbul, 2012, 188.

[Aliyyu'l-A'la] (ö.822/1419), yine halifesi olan ve Alevilerin yedi büyük ozanından biri kabul edilen İmaduddin Nesîmî (ö.811/1408) eliyle olmuştur. Aliyyu'l-A'la Anadolu'ya gelip Bektaşiler arasına girerek Fazlullah'ın *Cavidannâme*'sini gizlice okutmuşken, Nesîmî şiirleriyle Anadolu'da etkinlik göstermiştir.³⁴²

Hurûfilerin Anadolu'daki faaliyetleri o kadar etkili olmuştur ki Fatih Sultan Mehmet'in bir ara Hurûfliğe temayül ettiği rivayet edilmiştir. Ancak vezirlerin müdahalesiyle Hurûflik, Osmanlı Devleti'nde kovuşturmaya tabi tutulmuş, birçok Hurûfi yakılarak öldürülmüştür. Kovuşturmalara maruz kalan Hurûflik zamanla Bektaşilik içine sızmış ve 16 ve 17. Yüzyıllarda Bektaşiliğin temel inançlarından biri haline gelmiştir.³⁴³

Nesîmî'nin eserlerinde, Özellikle insan bedeni ile ilgili Hurufiliğin yaptığı soyutlamalara beyit ve deyişlerinde rastlamak mümkündür. Baş, alın, kaş, göz, burun, kulak vb. insan uzuvları kullanılarak Alevi ve Bektaşi yolun esaslarına yönelik yorumların yapıldığını görürüz. Hurufilere göre; 7 rakamı, 2 kaş, 4 kirpik, 1 de saçın ifadesidir. Binlerce saç teli "bir" olarak kabul edilmiştir. Örneğin Nesîmî, tuyuğlarında bu sayıyı çeşitli vesilelerle söz konusu eder.³⁴⁴

Ey kaşınla kirpiğin zülfün yedi
Ol yedi kim şeytan onu bilmedi
Hak bu sırrı Ahmed'e keşf eyledi
Şol sebepten Ahmed'e ümmi dedi³⁴⁵

Şeytan 7 rakamının manasını bilmez. Bunu ancak insan bilir. Allah 7 sayısının sırrını Hz Peygambere açıkladığı için ona ümmi denmiştir.

Bir başka tuyuğunda ise, kâinattaki 7 sayısının karşılıklarını sayıp bütün bu kavramların temelini de Kur'ân-ı Kerîm'e, daha doğrusu 7 ayetten müteşekkil Fatiha Suresine bağlar.³⁴⁶

³⁴²Bkz. Gölpınarlı, *Hurûflik Metinleri Kataloğu*, 14-15, 24-29; Aksu, "Hurûflik," *DİA*, 411.

³⁴³Gölpınarlı, *Hurûflik Metinleri Kataloğu*, 29. Bedri Noyan Dedebara, bu realiteyi kabul etmekle birlikte Hurufiliği Bektaşiliğin kuruluşuna kadar götürmeleri eleştirmekte ve Hurufiliğin Bektaşiliğe büyük zarar verdiğini düşünmektedir. Bkz. Bedri Noyan Dedebara, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*, İstanbul, Ardıç Yayınları, 14-96.

³⁴⁴Gönül Ayan, a.g.m., 8.

³⁴⁵Ayan, a.g.e., 436.

Kirpiğin kaşınla zülfüdür yedi
 Yer yedi vü gök yedi sende yedi
 Ne sebebden haftanın adı yedi
 Bunda hikmet var durur Mushaf yedi³⁴⁷

Nesîmî'nin tuyuğlarında 28 ve 32 sayılarının da hayli fazla kullanıldığını görmekteyiz. Hurufiler 28 ve 32 sayılarını elde etmek için bir düşünce sistemi geliştirmişlerdir.³⁴⁸

Buna göre, 7 sayısını (Anasır-ı Erbaa; hava, su, toprak, ateş)dört unsur sayısıyla çarparak 28 sayısını elde ederler. Bu da Kuran-ı Kerim'in yazıldığı Arap alfabesinin harf sayısını gösterir. Hz. Muhammed, İslam dinini, bu 28 harfle anlatmıştır. Fakat zaman değişince, insanların ihtiyacı da bu değişmeye bağlı olarak artmıştır. Biraz geçmişe bakılınca Allah, dinini insanların ihtiyacına göre Suhuflarla Hz Âdem'den başlayarak insanlara öğretmiştir. İhtiyaca göre Suhufların sayısı artmış veya eksilmiştir.³⁴⁹ Daha sonra da insanların ihtiyacı arttıkça büyük kitaplar nazil olmaya başlamıştır. Şimdi bütün bu oluşumların arasında bir zaman dilimi vardır. Ayrıca Semavi kitapların nazil olduğu harf sayısı da gittikçe artmıştır. Yine Hurufilere göre; zaman dilimi ile harf sayısının artışı doğru orantılıdır. Bilindiği üzere, Hz. İsa ile Peygamberimiz Hz. Muhammed arasında 6 asır vardır. Geriye doğru baktığımız zaman, Hz. İsa ile Hz. Musa arasında, Hz. Musa ile Hz. Davut arasında (yine Hurûfilere göre) zaman dilimi daha azdır. Tıpkı Kur'ân-ı Kerîm'in yazıldığı alfabenin harf sayısına göre İncil'in yazıldığı dilin harf sayısının daha az olması gibi. O halde Cenabı Hak insanların ihtiyaçlarına göre, peygamberler arasındaki zaman dilimini de, onlara inen kitabın yazıldığı dilin harf sayılarını da tedrici bir şekilde artırmaktadır. İşte Hurufiler bu noktada, Nesîmî'nin, bir bakıma şeyhi olan Fazlullah Hurûfî'nin kaleme aldığı Cavidannâme (Türkçe'ye Dürr-i Yetim olarak çevrilmiştir.) adlı eserinin yazıldığı Fars alfabesinin harf sayısını buna delil olarak göstermişlerdir. Bu rakam da 32'dir. Bu rakamın insan yüzündeki karşılığını

³⁴⁶Gönül Ayan, a.g.m, 8.

³⁴⁷Ayan, a.g.e., 436.

³⁴⁸Gönül Ayan, a.g.m, 9.

³⁴⁹Gönül Ayan, a.g.m, 9.

ise şöyle bir düşünce silsilesinden geçirerek elde etmeğe çalışmışlardır.³⁵⁰ İnsan yüzündeki 7 sayısını, burundan kaşların arasından başa doğru geçirdikleri bir çizgi ile yani hatt-ı istiva ile 8 e çıkarmışlardır. Anasır-ı Erbaa (hava, su, toprak, ateş) 4 unsur ile çarptıklarında 32 rakamına ulaşmışlar. Bu 32 rakamı da yine Cavidan-name'nin yazıldığı Fars alfabesinin harf sayısıdır. Nesîmî' bu düşünce ve mütalaalarla kaleme aldığı tuyûğlarında da 28 ve 32 sayılarına, insana hitap ederek yer verir.³⁵¹

Nesîmî'nin eserlerinde kullanılan bir takım Hurûfî sembol ve özellikler kısaca şu şekilde maddeleştirilebilir:

1- Kur'an'dan iktibas edilen ayetler, insan merkezli yorumlanır. Yorumların merkezinde insan vardır. Ayetlerle insan arasında benzerlik ilişkisi kurulur. İnsan yüzü etrafında oluşturulan mecaz ve istiareler önemli yer tutar. Evren insan vücudunda açığa çıkmıştır.

2- İnsan kâinatın özüdür. Onun yüzü Allah'ın tecelli ettiği yerdir; onun için insana secde etmek gerekir. İnsanın yüzü mazhar-ı ilahidir. Yirmi sekiz harf, insanın yüzünde yazılıdır. Bu harfler, ilahi kitabın işaretidir. İnsanın yüzü bu nedenle "*er-Rahman 'ale'l- arşi' stevâ*"dır.

3- Nesîmî'nin deyişlerinde harfler ve harflerin sırlarına dair hususlar önemli yer tutar. Harflerin sayısal değerleri ve rakamlar üzerinde tasarruflar yapılır. Allah, harflerle belli olmuş ve bu harflerin hepsi, insan-ı kâmilin yüzünde tesbit edilmiştir. Varlıkların asıl unsurları olan yirmi sekiz harf insan yüzünde görülür. Bütün dini hükümler ve her şey yirmi sekiz ve otuz iki harfe tatbik edilir.

4- Eserlerinde Fatiha suresinin özel bir yeri vardır; o, kur'an'ın özüdür, yedi ayettir ve yedi de adı vardır. Seb'u'l-Mesâni bu adlardan biridir. Bu sure, yüzde bulunan yedi hatta karşılık gelmektedir.

5- Allah'ın mahiyeti gizli bir hazine olup, bu gizli hazinenin ilk tezahürü ve tecellisi kelimeler şeklinde görünen ilk illetten ibarettir.³⁵² Bu yüzden kenz-i mahfi" motifi Nesîmî'nin hem divanlarında hem de mukaddimetül hakayık adlı eserinde yoğun bir şekilde işlenir.

³⁵⁰ Gönül Ayan, a.g.m., 9.

³⁵¹ Gönül Ayan, a.g.m., 9.

³⁵² Değirmençay, a.g.e., 57-58.

2.6.2 VAHDET-İ VÜCUD DÜŞÜNCESİ VE NESİMİ

Nesîmînin etkilendiği diğer bir düşünce de tasavvuf edebiyatında yoğun bir şekilde gördüğümüz Vahdet-i Vücut felsefesi, -Ene'l-Hak- düşüncesidir. Zuhur inancı vahdet-i vücut sufiliğinin temelindeki Hallac-ı Mansur geleneğiyle yani “*Ene'l Hak/ben Hakk'ım*” formülüyle çok sıkı ilişkilidir.³⁵³ Eserlerine bakıldığında bu motifin de, alenen somut olarak işlendiği görülür. Deyişlerinde en çok kullandığı kavram Hallac'ın “*Ene'l-Hak*” sözüdür.

Küllî yir ü gök Hak oldı mutlak
Söyler def ü çeng ü ney “*Ene'l-Hak*”

Bütün yer ve gök mutlak olarak Hak'la doldu. Def (vurgulu), çeng (telli), ney (üflemler) sazlarının hepsi “Ben Hakkım” der!

Her neye kim bakarım Hak bakarım
Bakışım Haktır “*Ene'l-Hak*” bakarım
Hakka mutlak zât-ı mutlak bakarım
Bî-gümân Hakkım muhakkak bakarım

Bulmuşum Hakkı “*Ene'l-Hak*” söylerim
Hak benim Hak bendedir Hak söylerim
Gör bu esrârı ne muğlâk söylerim
Sâdıkım kavlimde saddâk söylerim³⁵⁴

Nesîmî yüzyıllar önce Hallâc-ı Mansûr'un başına gelenleri yakından bildiği halde, O'nu teyid ve tasdikten hiç çekinmez:

Ey gönül Mansûr “*Ene'l-Hak*” söyledi!
Hak idi vü Hak dedi Hak söyledi.
Ma'rifet sırrını mutlak söyledi!
Ârif âmennâ ve saddâk söyledi.³⁵⁵

³⁵³ Değirmençay, *a.g.e.*, 57.

³⁵⁴ Ayan, *a.g.e.*, *Tuyûğlar*, 202-203, 417.

Mansur gibi benden eger çıktı; “*Ene’l-Hak*”
Ey hace hitab eyleme uş darımı buldum³⁵⁶

Mansur gibi benim dilimden de enel hak sözü çıktıysa, cezama razıyım; ey yaygara koparan efendi, darımı buldum diye beni azarlama.

Ger “*Ene’l-Hak*” söylemekten dara asılısam ne gam
Bunca Mansur’ın asılmış başı ber-dar, uşta gör³⁵⁷

Eğer Ene’l-Hak demekten dolayı darağacına çekilirsem neden tasalanayım.
Mansur gibi daha nicelerinin başının darağacında sallandığını görsene! Demektedir.

Zikrim *Ene’l-Hak*’dür benim, doğru sözüm hakdır benim
Dareyn içinde ”gayruhu” hem “leyse fi-d dar” olmuşum³⁵⁸

Benim zikrim, gece gündüz dilimden düşürmediğim “Ene’l-Hak” tır. Doğru sözüm haktır. İki ev içinde de, “evde, ondan başka ev sahibi yok” denilme sırrına ermişimdir.³⁵⁹

Ben ol Mansûrum ey ârif ki Haktan bulmuşum nusret
“*Ene’l-hak*” söylerim niçin ki ömrüm pây-dâr oldı

Hüve’l-evvel hüve’l-âhır gider senden ikilik kim
Nesîmî yâr ile çün kim ulaştı külli yâr oldu³⁶⁰

Faş eyledim cihana “*Ene’l-Hak*” rumuzunu
Doğru haberdir, onun için dara düşmüşüm³⁶¹

³⁵⁵ Ayan, *a.g.e.*, *Tuyûğlar* 306.

³⁵⁶ Kürkçüoğlu, *Nesîmî Divanından Seçmeler*, 160.

³⁵⁷ Kürkçüoğlu, *Nesîmî Divanından Seçmeler*, 276.

³⁵⁸ Kürkçüoğlu, *Nesîmî Divanından Seçmeler*, 155.

³⁵⁹ “*leyse fi-’d- dari gayruhu deyyar*” vahdet-i vücud felsefesinin önemli vecize ve argümanlarından biridir ki, “evde”-vücud evinde- ondan başka ev sahibi yoktur, demektir. A.K

³⁶⁰ Hüseyin Ayan, *a.g.e.*, *Gazeller*, 331.

“Ene’l-Hak”ın gizli işaretlerini herkese yaydım. Doğru haber olduğu içindir ki dara düşmüşüm. (Şair, “dar”: “asılma ağacı” kelimesiyle dar, “sıkıntı” arasında tevriye sanatını güzel bir şekilde kullanmaktadır. Hem sıkıntıya düştüğünü, hem de enel hak alakasıyla asılma ağacıyla karşı karşıya geldiğini bildirmektedir.)³⁶²

Nesîmî’nin Farsça divanında ise bu düşüncesiyle ilgili şu bilgiler verilmektedir:

“Ene’l-Hak” kadehiyle sarhoşum, benim yerim darağacı olsun. Mansur’un talihine sahibim, darağacında mutluyum.³⁶³ Bizim başımız onu aşkının sırrından dolayı darağacındadır.³⁶⁴ Eğer şeriata göre “Ene’l-Hak” diyen öldürülecekse, meydanda niçin sadece Mansur darağacındadır.³⁶⁵ “Ene’l-Hak”ta ebedi kalmak isteyen kişinin Mansur gibi darağacında olması gerekiyor.³⁶⁶ Ey Nesîmî! Allah’tan Mansur’un devletini talep et. Âşık öldürecekse eğer, hiç olmazsa darağacında öldürsün.³⁶⁷

Hallâc’ı Mansur’u teyid ve tasdik ile “*Varlığın tekliğine*” inanan Seyyid Nesîmî, Fazlullah’ın mensub olduğu Hurûflilik düşüncesinin derin tesiri altında kalmıştır.

Nesîmî’nin, Türkçe divanındaki 270. gazelinde hurûflilik ve Vahdet-i Vücûd hakkındaki düşünceleri ise şöyledir:³⁶⁸

Bende sığar iki cihân ben bu cihana sığmazam
Cevher-i lâmekân benim kevn ü mekâna sığmazam³⁶⁹

İki cihan bende sığar, ben bu cihana sığmam! Mekâna ihtiyaç duymayan cevher benim! Kâinâta ve bu mekâna sığmam!

Kevn ü mekândır âyetim zâta gider bidâyetim

³⁶¹ Kürkçüoğlu, *Nesîmî Divanından Seçmeler*, 150.

³⁶² Kürkçüoğlu, *Nesîmî Divanından Seçmeler*, 150.

³⁶³ Değirmençay, *a.g.e.*, 21.

³⁶⁴ Değirmençay, *a.g.e.*, 63.

³⁶⁵ Değirmençay, *a.g.e.*, 107.

³⁶⁶ Değirmençay, *a.g.e.*, 142.

³⁶⁷ Değirmençay, *a.g.e.*, 177.

³⁶⁸ Ayan, *a.g.e.*, *Tuyûğlar* 306.

³⁶⁹ Ayan, *a.g.e.*, 241.

Sen bu nişân ile beni bil ki nişâna sığmazam³⁷⁰

Benim delilim: Kâinat ile bu mekândır. Başlangıcım, Allah'ın zâtına gider!
Sen beni bu nişânla bil! Ama bu nişâna sığmam!

Kimse gümân ü zann ile olmadı Hakk ile biliş
Hakkı bilen bilir ki ben zann ü gümâna sığmazam³⁷¹

Kimse, şüpheyile, sanmayla, Hakk ile tanışamaz! Hakkı bilen bilir! Ben
şüpheyeye ve sanmaya sığmam!

Sûrete bak vü ma'nîyi sûret içinde tanı kim
Cism ile cân benim velî cism ile cânâ sığmazam³⁷²

Görünüşe bak, mânâyı o görünüş içinde tanı! Cisim de benim, lâkin cisimle
cânâ sığmam!

Hem sadefim hem inciğim haşır u sırât
Bunca kumâş ü raht ile ben bu dükâna sığmazam³⁷³

Hem sedefim, hem de inciğim. Mahşer ile sırat köprüsü sıkıntısındayım! Bu
kadar kumaş ve mal ile ben bu dükâna(dünyaya) sığmam!

Genc-i nihân benim ben uş 'ayn-ı 'ıyân benim ben uş
Gevher-i kân benim ben uş bahr ile kâna sığmazam³⁷⁴

İşte gizli hazine benim, işte apaçık benim! Ben! Ocağın cevheri benim, ne
denize ne de ocağa sığmam!

Arş ile ferş ü kâf ü nûn bende bulundu cümle çün

³⁷⁰ Ayan, *a.g.e.*, 241.

³⁷¹ Ayan, *a.g.e.*, 241.

³⁷² Ayan, *a.g.e.*, 241.

³⁷³ Ayan, *a.g.e.*, 241.

³⁷⁴ Ayan, *a.g.e.*, 241.

Kes sözünü uzatma kim bu şerh u beyâna sığmazam³⁷⁵

Arş ile ferş “gök ile yer”, Kâf ile nûn (Ol!) hepsi bendedir! Kes sözünü, uzatma! Ben açıklamaya ve anlatılmaya sığmam!

Cân ile hem cihân benim dehr ile hem zemân benim
Gör bu latîfeyi ki ben dehr ü zamâna sığmazam³⁷⁶

Cân da benim, cihân da! Zaman da benim şu hoş şeyi görün! Ben zamana da sığmam!

Encüm ile felek benim vahy ile melek benim
Çek dilini vü epsem ol ben bu lisâna sığmazam³⁷⁷

Yıldızlar da felek de benim! Vahiy de benim, vahyi getiren melek de benim!
Çek dilini, sus! Ben bu dile sığmam!

Zerre benim güneş benim çâr ile penc ü şeş benim
Sûreti gör beyân ile çünkü beyâna sığmazam³⁷⁸

Zerre de benim, güneş de! Dört (unsur), beş (vakit namaz), altı (yön) de benim! Görünüşü bu söylenenlerle gör! Çünkü beyâna sığmam!³⁷⁹

Zât ileyim sıfât ile Kadr ileyim Berât ile
Gül-şekerim nebât ile piste-dehâna sığmazam³⁸⁰

Zât'layım, sıfatlarlayım! Kadir (gecesi) ve Berât (gecesiyle)layım. Bitki benim, gül-şeker benim! Bu daracık ağza sığmam!

³⁷⁵ Ayan, *a.g.e.*, 241.

³⁷⁶ Ayan, *a.g.e.*, 241.

³⁷⁷ Ayan, *a.g.e.*, 241.

³⁷⁸ Ayan, *a.g.e.*, 241.

³⁷⁹ Ayan, “Seyyid Nesîmî ve Hurufilik”, *I.Uluslararası Nesîmî Sempozyumu, Tebliğ, 2.*

³⁸⁰ Ayan, *a.g.e.*, 242.

Şehd ileyim şeker benim şems benim kamer benim
Rûh-ı revân bağışlarım rûh-ı revâna sığmazam³⁸¹

Bal da benim, şeker de! Güneş de benim, ay da benim! Rûh-ı revân benim,
ben bağışlarım. Ama rûh-ı revâna sığmam!³⁸²

Tîr benim kemân benim pîr benim civân benim
Devlet-i câvidân benim îne vü âna sığmazam³⁸³

Ok da benim, yay da! Pîr (yaşlı) de benim genç de benim! Ebedî devlet,
saadet, benim! Şuna buna sığmam!

Yeri ü göğü düzen benim girü dönüp bozan benim
Cümle yazı yazan benim ben bu dîvâna sığmazam³⁸⁴

Yeri, göğü düzenleyen benim! Sonra yıkıp bozan benim! Bütün yazıları yazan
benim! Ben bu kitaba sığmam!

Nâra yanan şecer benim çarha çihar hacer benim
Gör bu odun zebânesin ben bu zebâna sığmazam³⁸⁵

Ateşe yanan odun benim! Göklere yükselen taş benim! Bu ateşin diline bak!
Bu ateşin diline de sığmam!

Gerçi bu gün Nesîmî'yim Hâşîmî'yim Kureyşî'yim
Bundan uludur âyetim âyet ü şâna sığmazam³⁸⁶

³⁸¹ Ayan, *a.g.e.*, 242.

³⁸² Ayan, "Seyyid Nesîmî ve Hurufilik", *1.Uluslararası Nesîmî Sempozyumu, Tebliğ, 6.*

³⁸³ Ayan, *a.g.e.*, 242.

³⁸⁴ Ayan, *a.g.e.*, 242.

³⁸⁵ Ayan, *a.g.e.*, 242.

³⁸⁶ Ayan, *a.g.e.*, 242.

Gerçi bugün Nesîmîyim, Hâşimî soyundanım, Kureyşlilerdenim! Ama benim delilim bundan uludur. Delile, şâna da sığmam!³⁸⁷

Seni zâhid beni beşer sanma
Âdemî sûretinde Rahmânım³⁸⁸

Nesîmî'nin, Hurufiliğin kurucusu Fazlullah ile tanışmasından sonraki beyit ve deyişlerinde yukarıda bir kısmına yer verdiğimiz düşünceleri içeren daha birçok beyti vardır. Farsça divanındaki bazı beyitlerde de, aynı düşünceyi şöyle işler; Ey güzel senin yüzün Allah'ın yüzüdür.³⁸⁹ Mustafa'nın sözüne göre, "mümin, müminin aynasıdır."³⁹⁰ Onun için gel, güzellerin yüzünde Hakk'ı gör ve bilen ol.³⁹¹ Nesîmî'nin vefatı, İslâm dünyasında, tasavvufî gruplar ve özellikle Alevi ve Bektaşî çevrelerinde Hallâc-ı Mansur gibi, derin izler bırakmıştır. Bu olay, Alevi ekol içerisinde Nesîmî'nin hayatını ve ölümünü menkıbeleştirmiştir. Alevi ve Bektaşî olduğunu iddia eden birçok kişi Nesîmî'yi evliyadan saymış, eli kalem tutanlar, şiir söylemesini bilenler ona nazireler yazmışlardır.³⁹² Böylece İslam mezhepleri tarihinin içerisinde inceleyebileceğimiz Alevi edebiyatında bir Nesîmî ekolu doğmuştur.

2.7. NESİMÎ'NİN KENDİSİNDEN SONRAKİ ŞAİRLERE ETKİSİ

Nesîmî'nin kendisinden sonraki şairlerdeki tesiri, daha çok türk Hurufî şairlerde olmuştur. Fars şiirlerinde etkisi açısından, Onun şöhreti, şanı ve etkisi mensup olduğu ekol olan Hurufilikten daha uzun soluklu ve derin olmuştur. Şiirlerinde ilahi aşkı işleyen ve Hurufiliği tanıtırıp propogandasını yapan şair, kendisinden sonraki Hurufî şairlerden Usûlî, Penâhî, Misâlî v.b. etkilemiştir. Ayrıca, Bağdatlı Ruhi 'yi hatta Fuzuli 'yi bile etkisinde bıraktığı kaynaklarda söz konusu edilir.

Nesîmî kendisinden sonra gelen şairleri lirizmi, inancındaki samimiyeti, Ene'l-Hak anlayışı bakımından tesiri altına almış; ölümü etrafında oluşan menkıbe

³⁸⁷ Ayan, "Seyyid Nesîmî Ve Hurufilik", *I.Uluslararası Nesîmî Sempozyumu, Tebliğ, 7.*

³⁸⁸ Ayan, *a.g.e.*, 369

³⁸⁹ Değirmençay, *a.g.e.*, 153.

³⁹⁰ Hadis-i şerif, bkz. Acluni, Keşfu'l hafa, II,406.

³⁹¹ Değirmençay, *a.g.e.*, 161.

³⁹² Ayan, "Seyyid Nesîmî Ve Hurufilik", *I.Uluslararası Nesîmî Sempozyumu, Tebliğ, 4.*

ve rivayetlerle de sanâtkarları ve geniş kitleleri ismi etrafında toplamış bir şahsiyettir. Nesîmî'nin, Fazlullah ile buluştuktan sonra yazdığı şiirlerinde Hurûfilik çok geniş bir yer tutmuştur. Büyük bir şevk ve heyecanla yazdığı şiirlerini –dolayısıyla da kelimelerin gücünü- inandığı bu dava uğrunda kullanmıştır.

Nesîmî'nin yaratıcılığı, birçok şaire ilham olmuş ondan etkilenerek kıymetli eserler ortaya çıkmıştır. O, ayrıca Türkçe şiir söyleyen ermeni âşıklerini, Türkmen şair Andelib, Tatar edebiyatının önemli isimlerinden olan şair Segiyt Remiev, Çağatay – Özbek şairi Esirî ve yine Çağatay şairleri Lütî ve Nevaî'yi de etkilemiştir.³⁹³ Ondan Azerbaycanlı şair Habîbî, Hatâyî, Emânî, Üsûlî, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet, Kaygusuz Abdal, Virânî ve Yemînî de etkilenmiştir. Bu şairler de Nesîmî gibi vehdeti-vücut felsefesine önem verirler, nereye bakarlarsa Allahı görür, insanda, kâinatta Allahın suretini ararlar.

Acem bölgesinin büyük şairi, devlet adamı, Şah İsmail Hatayi de, Nesîmî'den etkilenmiştir. Dünya görüşüne göre panteist olan şair Hallac-ı Mansur ve Nesîmî gibi “Ene'l-Hak” düşüncesine mensuptur. Kendisini “vahdet gülzarının bülbülü” olarak adlandırır. Hatayi'de başta panteistler gibi Allah'la insanı ve doğayı aynı tutar. İnsanı Allah'la özdeşleştirir, özünü “Hakk-ı Mutlak” olarak adlandırır. Hatâyî şiirlerinden Nesîmî'ye büyük hürmet beslemiş, Hallac-ı Mansur'u muhabbetle hatırlamıştır:

Gönlüne getirme şekk ile güman
Seyyid Nesîmî'ye de, ol oldu şan
Tanrı ile bin bir kelam söyleşem
Ali Medine'de Musa Tur'dadır³⁹⁴

Ben ol canbaz-ı serbazam felek fevkindedir darım
Nice Hallac-ı Mansur'u yürüttüm risimanımda³⁹⁵

³⁹³ Yavuz Akpınar, "Nesîmî" mad., *Türkiye Edebiyatçıları Ve Kültür Adamaları Ans.* Ankara, 2006, VI, 2622.

³⁹⁴ Akpınar, *Hatayi, Bin yılın Yüz Şairi*, İstanbul, 2002, 27.

³⁹⁵ Akpınar, "Hatâyî", *Bin Yılın Yüz Şairi*, 26.

Hatâyî'nin "Nasihatnâme" ve "Dehnâme" mesnevisi'nde Nesîmî'nin tesiri altında yazılmıştır. Hatâyî'ye göre insan gülşendeki gül gibi saf ıtır olmalıdır. Bunun için zulüm yükünü atmak, dünya gamını vahdetle değiştirmek lazımdır. İnsan her şeye gönül gözüyle bakmalı, kemal sahipleriyle muhatap olmalıdır. Hatâyî de, Nesîmî gibi temiz kalbi Allah evi olarak adlandırır. Gönül kırmak değil, onu sevindirmeyi tavsiye eder. Onun bazı şiirleri bize Nesîmî'yi düşünce ve üslubuyla hatırlatır:

Hatâyî Şiiri

Ey iki âlem penâhı şâh u server yâ Ali
Sâhib-i fazl-ı velâyet şîr-i Haydar yâ Ali

Ali şâh-ı velâyetdür Ali sırr-ı hidâyetdür
Ali şol mâ'niden peydâ ki sırr-ı evliyâ geldi³⁹⁶

Nesîmî Şiiri

Mâden-i cûd u sehâsın ey velâyet meskeni
Hel etâ şânına geldi yâ Aliyyü'l-Mürtazâ³⁹⁷

Nesîmî'den etkilenen bir diğer şair ise Alevilerin kendilerine nisbet ettikleri Fuzûlî'dir. Fuzûlî de, onun gibi insanı yaratılışın en güzel varlığı sayar. İnsanı, hayatı, dünya ve kâinatı bir bütün olarak görür. O, bu güzellikler karşısında hayrete düşer, vecde gelir. Nesîmî'ye göre insan kutsaldır, onu sevmek manevi kâmillik alametidir. İnsana, onun güzelliğine vurgunluk Fuzuli gazellerinin canıdır. Fuzuli de Nesîmî gibi insanı manevi kâmillik zirvesine çağırır.³⁹⁸

Fuzuli'ye göre, aşkın yolunda derisi yüzülüp, darağacında asılan, külü göğe savrulan Hallac Mansur, Fazlullah Nâimi, Nesîmî, Şemsi-i Tebrizi, davasına adanmış yiğitlerdir. Fuzûlî de, Nesîmî ve başka sûfi-hurûfî şairler gibi eserlerinde Ali'yi över.

Nesîmî'nin vahdet-i vücûd felsefesinden etkilenen bir diğer Hurûfî şair de, Pir Sultan Abdal'dır. O, bunu şiirlerinde şöyle gösterir:

³⁹⁶ Sarıkaya, *Şah İsmail Hatâyî'nin Şiirlerinde Hz. Ali*, 8.

³⁹⁷ Ayan, *a.g.e.*, 69.

³⁹⁸ Tamilla Abbashanlı, *İmadeddin Nesîmînin Özünden Sonra Gelen Şairlere Etkisi*, a.g.m., 5.

Göre idim sultanımı, hanımı
 Sever idim can içinde canımı
 Mehdi alır imamların kanını
 Koy desinler noldu Seyyid Nesîmî³⁹⁹

Nesîmî yüzüldü, Mansur asıldı,
 Ali'm Düldüle bindi, küftâr basıldı
 Nice ulu sular kardan kesildi
 Aktı kör pınarlar ne çağlar oldu⁴⁰⁰

Bazan Pir Sultan Abdal, Nesîmî'nin dilindeki sözleri aynı şekilde şiirlerinde işleyerek onunla hem fikir olduğunu söyler:

Ene'l-Hak deyiben dikildim dağa,
 Edeb erkân bize doğru yol oldu.
 Geldi zebaniler sual sormağa
 Hak Muhammed Ali yardımcı oldu.

Enelhak müminlerin kapısı,
 Dara durdu meleklerin hepsi
 İçinden açıldı cennet kapısı,
 Hakın emri ile bize gel oldu⁴⁰¹

Türk halk ozanları içinde Nesîmî'den etkilenen şairlerden biri de, Kul Himmetdir. O, Pir Sultanın talebesi ve sağ kolu hükmünde olan mürididir. "Daha yaşarken Alevi çevrelerinde büyük bir üne kavuşan Kul Himmet güçlü bir sanatçıdır. Nefesler, duvaz-imamlar, destanlar, ağıtlar söyleyen Kul Himmet, kuvvetli bir tekke öğrenimi görmüş, edebiyat bilgileri, İslam tarihi, evliya menkıbeleri, tarikat kuralları gibi çağının kültür ve bilgisini iyi bilmektedir. Kul Himmet'in Nesîmî'ye

³⁹⁹ Aslanoğlu, *Pir Sultan Abdal Hayatı, Şiirleri*, İstanbul,1984, 110.

⁴⁰⁰ Aslanoğlu, *Pir Sultan Abdal Hayatı, Şiirleri*, 355.

⁴⁰¹ Aslanoğlu, *Pir Sultan Abdal Hayatı, Şiirleri*, 150.

olan sevgisini, bağlılığını ve ondan etkilendiği alanları, yazdığı şiirlerden ve işlediği konulardan anlamak mümkündür.

Ünlü divan şairi Usuli'nin de Nesîmî'den etkilendiği muhakkaktır. Bu konu hakkında Doç. Dr.Mustafa İsen "Usuli Divanı" adlı bir kitab hazırlamış ve bu kitaba bir "Önsöz" yazmıştır. "Önsöz"den aktardığına göre; "Usuli, edebiyatımızın en güçlü şairi Seyyid Nesîmî'ye hayran olmuştur. Onun Nesîmî'ye hayranlığını tasavvufa ve hurufiliğe bağlamak mümkündür. Usuli, Nesîmî'ye olan hayranlığını divanında ona yazdığı tesdis ve tahmislerle de gösterir.⁴⁰² Ünlü tezkire sahibi Latifi'ye göre Usuli yaşadığı dönemde ikinci Fazlullah veya Nesîmî olarak anılırdı.⁴⁰³

Usûlî bu gazelini "Gazeli Seyyid" olarak adlandırır.

Ey Usuli sırrı daim Hakdan özge nesne yok,
Dillere zikri mülayim Hakdan özge nesne yok,
Zahir ile batinde kayım Hakdan özge nesne yok
Seyyid'in gönlünde daim Hakdan özge nesne yok
Ol fakirin hem dilinde her demeydür ya ehad⁴⁰⁴

Nesîmî'den etkilenen şairlerden biri de Kaygusuz Abdal'dır. K. Abdal Alevi-Bektaşî halk şiirinin kurucusu sayılır. Tasavvuf şiirinde kendine özgü, eşsiz bir yeri vardır. Eserleri: "Divan, Gülüstan, Mesnevi-i Baba Kaygusuz, Budalaname," Kitabi Miglate, Vüçüdname, Risale-i Kaygusuz Abdal"dır. K.Abdal'ın eserlerindeki fikirler Nâîmi, Nesîmî ve Hatâyî'nin fikirleri ile aynıdır.

Kaygusuz Abdal bütün eserlerinde vahdeti-vücut'tan bahsetmiştir. Şair vahdeti-vücudu üç kısımda inceler: "ezel, hal, ebed." Kaygusuz'a göre, ezelde Tanrının zatından başka hiç bir şey yoktur. Kâinat, on sekkiz bin âlem "zat"ın içinde gizli idi.⁴⁰⁵

⁴⁰² Usûlî Divanı, Ankara, 89.

⁴⁰³ Abbashanlı, İmadeddin Nesîmînin Özünden Sonra Gelen Şairlere Etkisi, 7.

⁴⁰⁴ Usûlî Divanı, 89.

⁴⁰⁵ Abbashanlı, İmadeddin Nesîmînin Özünden Sonra Gelen Şairlere Etkisi, 8.

Cihan başdan-başa külli nûr oldu
 Her eşyada hakikat menşûr oldu.
 Dahi her bir sada kıldı Ene'l-Hak
 Rüşen oldu bu mani sırr-ı muğlâk⁴⁰⁶

Kaygusuz Abdal'a göre, Tanrı insanda tecelli eder. Hurûfliğe göre de bu böyledir. Ve Nesîmî de bunu der. Tanrısını bilmek isteyen insan önce kendisini bilmelidir.

Olur, kim kendini bildi tahkîk
 Özünü bilene dediler muhakkik⁴⁰⁷

Nesîmîden etkilenen şairler içinde özellikle iki Halk ozanının ismi geçer, bunlar da Virânî ve Yemînî 'dir.

Virânî'nin eserlerindeki konular, kavramlar ve şiirlerindeki üslub, bize Nesîmî'yi hatırlatmaktadır:

Gel dilber aldatma beni
 Sücûdum sacidim insan olupdur
 Vücudum şehrine Şah-i muhakkak
 Bilin ki Fazl-ı Hak Yezdan olubdur⁴⁰⁸

Nesîmî'nin divanında bir benzerini gördüğümüz On iki imam ve bunların faziletlerine ilişkin uzunca bir gazeli Virani'nin dilinde de görüyoruz;

"Gel ey Mümin beri, farz-ı Hüda'dır
 Hakk'ı bilmek, çün kavlı-i Mustafa'dur;
 Hakk'ı bilmek dilersen, bil Ali'yi
 Oku ilmin kapısı Murtaza' dur;

⁴⁰⁶ A.Abdurrahman, *Kaygusuz Abdal*, Ankara,1981, 269.

⁴⁰⁷ A.Abdurrahman, *Kaygusuz Abdal*, 273.

⁴⁰⁸ Abbashanlı, *İmâdeddîn Nesîmî'nin Özünden Sonra Gelen Şairlere Etkisi*,18.

Hasan'ım, hem Hüseyin'im, Abidin'im
 Benim gözüm nuru, İmam Bakır-ı Bekadur;
 Beri gel, Ca'fer-i Kazım, Rıza'ya
 Taki'ye ver özün, lütfi sehadur;
 Naki, hem Askeri, Mehdi'yi Hadi
 Olubdur ey Virânî, ol Senadur"⁴⁰⁹

Ey Virânî kıl tevella daima
 Hanedana çün sana desturdur,
 Virani kıl tevelli handana
 Cemi'i âşıklar içinde mübin ol
 "Virânî kıl teberra kimde görsen
 Bu üç fiili odur ehl-i hıyanet."⁴¹⁰

Yemîni ise Aleviliği ve Hurufiliği yazan bir şairdir. İnsan-Tanrı birliğinin harflerle açıklanabileceğine inanır. Şiirlerinde insanın aşk ile Tanrıya ulaşacağına inanır. Onun ismi “Yedi Ulu” şairle birlikte anılır. O, Bektaşî azizlerinden olan Akyazılı Sultanın müridi olmuştur. 1519’da yazdığı “Faziletname”(Erdem kitabı) adındaki 7300 beytli bir eseri bulunmaktadır. Bu kitapta Hz. Muhammed ile Hz. Ali’nin kerametlerinden, cenklerinden methiye olarak bahseden Alevi bakış açısına göre yazılmış bir kitaptır. Burada hurufî konuları da işlemiştir. O Nesîmî gibi insan-Tanrı birliğinin harflerle açıklanabileceğine inanır. Şiirlerinde insanın aşk ile Tanrıya/Allah’a ulaşacağına inanır.

Lam elifden arşa pervâz eyledim
 Kaf ile nundan başıma tâc eyledim
 Nüh felek burcunda kurdum hameyi
 La mekân yurdunu tarâc eyledim.⁴¹¹

⁴⁰⁹ Virânî, *Fakrnâme*, Süleymaniye, 2a; Konya Yazmalar, 64a.(Mehmet Atalan, *Virânî'nin Fakrnâme'sinde Mezhebi Unsurlar*. Fırat Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi 15: 2 (2010), 63-77 Nakil.)

⁴¹⁰ Virânî, *Fakrnâme*, Süleymaniye, Virânî, *Fakrnâme*, 3b; Konya Yazmalar, 64b. (Mehmet Atalan, *Virani'nin Fakr-Name'sinde Mezhebi Unsurlar*. Fırat Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi 15: 2 (2010), 63-77 Nakil.)

⁴¹¹ Abbashanlı, *İmadeddin Nesîmînin Özünden Sonra Gelen Şairlere Etkisi*, 19.

Nesîmî, yukarıda kısmen de olsa isimlerini paylaştığımız şairleri etkilediği gibi Alevi-Bektaşî edebiyatı içerisinde önemli bir yere sahip olan Buyruklar içeriğine de tesir etmiştir. Ahmet Taşğın'ın verdiği bilgiye göre; Buyruklar, İmam Ca'fer Sadık Buyruğu, Şeyh Safi Buyruğu ve Şah İsmail Buyruğu şeklinde isimlendirilmektedir. Fakat asıl ismi Menâkıbu'l-Esrâr Behçetu'l-Ahrâr'dır. Buyruklar içerisinde Bilinen en eskisi Bisati isimli birinin kaleme aldığı buyruktur.⁴¹²

Üç bülümden oluşan eserin birinci bölümü, “Haza Risâle-i Şeyh Sâfi Rahmetüllâhi Aleyhi'l-Vâsia” ile başlamaktadır. Sonra şeriat, tarikat, marifet ve hakikat ile dört babı ele almaktadır. Bu dört kapıyı birer bölüm halinde vermektedir. Dört kapıyı da yedişer bölümde ele almaktadır. Bunun sebebi olarak da, bu sayılar toplanınca yirmi sekiz yaptığını ve Kur'an harflerinin yirmi sekiz olduğunu, hatta Allah'ın gökleri yedi kat yarattığını söylemektedir.

Eserin içeriği hakkında yukarıdaki bilgiler bize Hurufiliği hatırlatmaktadır. Bu felsefeyi Alevilik içerisine aktaran Nesîmî, sadece buyrukların içeriğine Hurufiliği taşımamış aynı zamanda Alevi ve Bektaşîliği bu düşünceyle tanıştırmıştır.

XIV. yüzyıl divan şairlerinden Seyyid Nesîmî'nin; gerek sanatı, gerek Hurufilik kaynaklı inancı ve düşünceleri, gerekse mücadelecî şahsiyetiyle kendi döneminde ve sonraki dönemlerde yaşayan birçok şair üzerinde etkisine örnek olanlardan biri de mahlasını dahi kendisinden etkilendiği için ondan alan halk şairi Kul Nesîmî'dir.

Kul Nesîmî XVII. yüzyıl halk şairlerindedir. Hakkında fazla bilgi olmadığı ve tanınmadığı için şiirleri uzun yıllar Seyyid Nesîmî'nin şiirleriyle karıştırılmıştır. Öyle ki Seyyid Nesîmî ne demişe, Kul Nesîmî de onu demiş, o neye inanmışsa o da ona inanmıştır. Seyyid Nesîmî, Hurufî ise o da Hurufî'dir. Her iki şairin şiirlerinde de Hurufiliğin etkisiyle yazılmış pek çok örnek vardır.

Nesîmî'lerin şiirlerinde sıkça geçen ve ayetten iktibas edilen “Ahsen-i Takvîm” ifadesi de Hurufîlerin insana verdiği önemin bir göstergesidir.

⁴¹² Bisâtî'nin Buyruğundan ilk defa bahseden Abdülbaki Gölpinarlı'dır. Konya Mevlana Müzesi Yazmaları Ferid Uğur Kitaplığında 1172 numarada bulunan eser, “Bisati, Menâkıbu'l-esrâr behçetu'l-ahrâr” şeklinde kayıtlıdır.

“Ahsen-i takvîm”e çün kılmadı şeytân sücûd
Uyma ana secde kıl la‘netini nâra at (Seyyid Nesîmî: G.25/15)

“Ahsen-i takvîm”e bakın nice “Ene’l-Hak” demiş
Bes niçün berdâr olupdur Mansûr’un divânesi (Kul Nesîmî: 47/6)

Alî vâhid ‘Alî ehad ‘Alî ferd ‘Alî samed
Alîdür cümleye rahmet ‘Alîdür şafi‘-i mahşer (Seyyid Nesîmî: 68/8)

Ali evvel Ali ahir
Ali bâtın Ali zâhir
Ali’dir nur ile Enver (Kul Nesîmî: 88/4)

Hurûfluk ve Alevilik-Bektaşilik, iç içe girmiş inanışlar olarak Kul Nesîmî’nin şiirlerinde açıkça kendini göstermektedir. Bunda şairin kendi inancının yanında Seyyid Nesîmî’nin de etkisi büyüktür. En azından bu konuyu ele alış biçimi Seyyid Nesîmî’yle benzerlik gösterir.⁴¹³

Fazluna bil bağladum yâ vâhid ü ferd ü ehad
Cümlenün ma‘bûdı sensen dâ’imâ hayy ü ebed (Seyyid Nesîmî: G.36/1-2-7)

Fazluna bel bağladum yâ vâhid-i ferd-i ahad
Cümlenün mâbûdu sensin dâima hayy-i ebed (Kul Nesîmî: 28/1-2-7)

Bir dahî görmek cemâlün gönlüm ey cân arzular
Hasta-i derd ü firâkun derde derman arzular
Ger seni arzûladım iy cân-ı cânânım nola
Teşne-i la‘lün nigârâ âb-ı hayvân arzular

⁴¹³Erol Gündüz, “Divan Şairi Seyyid Nesîmî’nin Halk Şairi Kul Nesîmî Üzerindeki Etkileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, III-12 Ordu, 2010, 212.

Ay yüzün cennet boyun Tûbâ lebün âb-ı hayât
Kulluğun itmek kapunda hûr u gilmân arzular (Seyyid Nesîmî: G.94/1-2-3)

Bir dahi görmek cemâlin gönlüm ey can arzular
Hasta-i derd-i firâkın derd-i derman arzular
Ben seni arzuladım ey cân-ı cânânım n'ola
Teşne-i valsın nigârâ âb-ı hayvan arzular
Vird-i tûtî gabgabı sîmin çevgân zülfün teli
Mürg-i rûhum neyleyem ol gûy ü çevgân arzular⁴¹⁴ (Kul Nesîmî: 80/1-2-3)

XIV. yüzyıl divan şairlerinden Seyyid Nesîmî; hayatı, düşünceleri, inancı, şahsiyeti ve sanatıyla XVII. yüzyıl halk şairlerinden olan Kul Nesîmî'yi önemli ölçüde etkilemiştir.

Kul Nesîmî, Hurûflik inancını benimseyen ve bu inançla şiirler yazan Seyyid Nesîmî'nin yolundan gitmiş, aynı inancı şiirlerine yansıtmıştır. Yazdığı benzer şiirlerle Seyyid Nesîmî'nin takipçisi olduğunu göstermiştir.⁴¹⁵

Bütün bu tespitlerimden çıkan netice şudur ki; Seyyid Nesîmî; hayatı, düşünceleri, inancı, şahsiyeti ve sanatıyla Şah İsmail Hatâyî, Muhammed Fuzûlî, Emânî, Nevâî, Habîbi, Kul Nesîmî, Usîli, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet, Kaygusuz Abdal, Virânî, Lütî, Esîrî, Yemînî ve Nâilî gibi şairler Seyyid İmâdeddin Nesîmî'den etkilenmiş, onun tesiri ve etkisi altında dünya edebiyatı hazinesine çok kıymetli eserler kazandırmışlardır.

3. ALEVİ-BEKTAŞİ DÜŞÜNCENİN KÜLTÜREL KAYNAKLARINDAN OLAN NESİMİ'NİN ESERLERİNDE HZ. ALİ ALGISI

⁴¹⁴ Yukarıdaki örneklerde gördüğümüz gibi Kul Nesîmî, Seyyid Nesîmî'nin birçok şiirine benzeyen şiirler yazmıştır. Bu şiirlere nazire demek pek doğru olmaz; çünkü şairin bu benzer şiirlerde bir beyti bazen aynen aldığını, bazen beytin bir iki kelimesini değiştirdiğini görmekteyiz. Sadece bu beyitler dikkate alınsa Seyyid Nesîmî'nin şiiri, Kul Nesîmî'nin zannedilerek onun kitabına alınmış düşüncesi oluşuyor; oysa şiirde biraz farklı beyitlerin de olduğunu görüyoruz. A.K

⁴¹⁵ Gündüz, "Divan şairi Seyyid Nesîmî'nin Halk Şairi Kul Nesîmî Üzerindeki Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 210.

3.1. NESİMÎ'DE ALİ ALGISI

Alevilikte Hz. Ali, yol'a ismini veren şahsiyettir. Her ne kadar geçmişte yolu isimlendirmek üzere muhtelif dönem ve coğrafyalarda birçok adlandırma söz konusu olmuşsa da bugün Ali'nin ismine nispetle "Alevi" terimi genel kabul görmüş, bu ad Bektaşilik dâhil, ilişkili bütün kesimleri kapsayan ortak bir terim özelliği kazanmıştır. Bu yapıya mensup kimseler, kendilerini en üst seviyede Ali ile ilişkilendirmiş, bazen ona tanrılık yahut tanrısallık atfetmiş, bazen de onu en büyük velayet sultanı görmüş, bazen acılar karşısında sığınma mercii bilmişlerdir. Alevi ozanları onun hakkında çok sayıda deyişler söylemiş, halk çocuklarına sıklıkla onun ismini vermiş, gülbanklar."Bism-i Şah!" diye onun adıyla başlamıştır. "Yol"da bu kadar merkezi konuma sahip olan Ali'nin nasıl bir şahsiyet olarak algılandığı, belirtmek gerekir ki, oldukça önemlidir. Zira Hz. Ali Peygamber'in damadı, Müslümanlığı çocuk yaşta benimsemiş bir kişi, İslam halifesi, adı ilk dönemdeki olaylarla ilgili olarak sıklıkla gündeme gelen bir şahsiyet olarak sadece Alevilik açısından değil başta genel İslami anlayış (Sünnilik) olmak üzere bütün kesimler tarafından önemsenen ve yer yer farklı biçimlerde tasavvur edilen bir kimsedir.⁴¹⁶

Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi sadece Alevî-Bektâşîlerin değil, İslâm'ı kabullerinden itibaren Türklerin, Kürtlerin ve Anadolu'da yaşayan diğer bütün unsurların müşterek bir hasleti olmuştur. Ancak Alevî-Bektâşî kültüründe onun tarikat pîri olarak kabul edilmesi, Tasavvufî gelenekte pek çok silsilenin başının Hz. Ali olması, Hz. Peygamber'den sonra sahip olduğu ahlakî hasletler ve İslâm'a olan hizmetindeki öncelikleriyle kâmil insan olarak onun kabul edilmesi bu sevginin daha belirgin hale gelmesine yol açmıştır. Hatta bu kabuller bazı efsanevî unsurlarla birleşip menkıbevî bir anlatımla bütünleşince zamanla Hz. Ali'yle ilgili insanüstü bir takım kabullerin kendisine nispet edildiği literal tavsiften farklı bir anlatım ve kabulleniş biçimi gelişmiştir.⁴¹⁷

Hz. Ali hakkında Alevî-Bektaşî gelenekte tarihi hakikatlere uymayan pek çok menkıbe anlatılmış, onun hayatı doğumundan itibaren pek çok kerametlerle birlikte nakledilmiştir. Bu anlatım tarzı yakın tarihlere kadar Anadolu'nun taşrasında Sünnî-

⁴¹⁶ Üzüm, "Alevilikte Hz. Ali Tasavvuru", *Hz. Ali Sempozyumu*, Bursa, 2004, 189.

⁴¹⁷ Sarıkaya, "Şah İsmail Hatayi'nin Şiirlerinde Hz. Ali", *Hz. Ali Sempozyumu*, İzmir, 2009, 3.

Alevî bütün çevrelerde anlatıla gelmiştir. Bu menkıbelere ait çağrışımlara çoğu kere Alevî-Bektaşî şiirlerinde ve deyişlerinde rastlanır.⁴¹⁸ Çeşitli kaynaklarda pek çok ayetin onun hakkında nazil olduğu, onun faziletine dair pek çok hadisin Hz. Peygamber tarafından dile getirildiği bildirilir.⁴¹⁹ Bunlara, Nesîmî'nin şiirlerindeki telmihlere istinaden yeri geldikçe işaret edilecektir.

Alevî toplumunu en çok etkileyen ve onların duygularını en iyi dile getiren şairlerden biri de Nesîmî'dir. Birçok şiirinde-deyişinde doğrudan veya dolaylı olarak Hz. Ali'den bahsetmiştir. Onun ve ona atfedilen şiirlerin bir araya getirildiği en hacimli derleme eser olan “Nesîmî divanı” adlı çalışmada yer alan deyişler incelendiğinde bu konuda zengin bir malzemenin bulunduğu hemen göze çarpmaktadır. Ayrıca Farsça divanı ve Mukaddimetü'l- Hakâyık adlı eseri de, Hz. Ali algısı hakkında bize fikir verecek nitelikte ve yeterliliktedir. Nesîmî'nin eserleri incelendiğinde Hz. Ali düşüncesi ve tasavvurunda;

Ali'nin ulûhiyeti, velâyeti, Hz. Muhammed'le aynîleşmesi, yiğitliği ve kahramanlığı yardım-meded istenilmesi, ilmin kapısı olması, Allah'ın özünden yaratılması ve Allah tarafından razı edilmesi ayrıca bir pir-mürşid olması gibi algıların olduğunu görebiliriz.

3.1.1 ULÛHIYYET SAHİBİ ALİ

Alevilikte Hz. Ali anlayışı ile ilgili olarak ortaya çıkan en önemli problem, ona ulûhiyet –ilahlık nispet eden düşüncedir. Sözlükte tapınmak ve kulluk etmek anlamına gelen ilah/ulûhiyet, hayret etmek, gönülden bağlanıp sığınmak anlamına gelmektedir. Buna göre ilah, yüceliği karşısında hayrete düşülen, gönülden bağlanılıp sığınılan, duyularla idrak edilemeyen varlık demektir. Âlimlerin çoğunluğu, ulûhiyet kavramından hareketle ilahın mutlak anlamda ibadet etmekle irtibatlı olduğunu, dolayısıyla onun tapınılan varlığa tekabül ettiğini belirtmiştir.⁴²⁰

Alevî itikadına göre, Ali'nin ötesinde yüce bir ilah- Allah inancı vardır. Bu inanç eski gök tanrı inancıyla bazı hususlarda örtüşen bir durum arz etmektedir. Özellikle Nesîmî'nin bazı deyişleri dikkatle okunduğunda bu hakikat ortaya

⁴¹⁸ Sarıkaya, Şah İsmail Hatayi'nin Şiirlerinde Hz. Ali, 3.

⁴¹⁹ Hz. Ali hakkında varid olduğu ileri sürülen ayetler ve hadisler hakkında bkz., Gölpınarlı, *Hz. Ali (as)*, 363-392; M. Yaşar Kandemir, “Hz. Ali” *DİA*, II, 375-378.

⁴²⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “İlah” *mad.*, *DİA*. XXII. 64.

çıkılmaktadır. Söz konusu toplumda aşkın bir Tanrı anlayışının bulunduğu göz önünde bulundurularak doğrudan ve dolaylı olarak Ali'ye tanrılık veya tanrısallık atfeden yaklaşımlar itibariyle aşağıdaki kayıtların mevcut olduğu görülmektedir. Nesîmî eserlerinde Ali'yi konu edinen çok sayıda şiir/deyiş kaleme almıştır.

Doğrudan Ali'yi konu edindiği şiirlerinden Ali'ye tanrılık atfettiği en meşhur deyişi on iki beyitlik şiiridir. “*Alî evvel Alî âhır Alî zâhir Alî bâtın*” diye başlayan ve devam eden mısralarda Ali'nin *rahman, rahim, vahid, ehad, ferd, samed*,⁴²¹ olduğunu belirten şair, Kuran'da Allah'ın isimleri olarak zikredilen bu kavramları Ali'ye nisbet etmektedir. Bu ifadeler Ali'ye ilahlık atfedildiği izlenimi vermekle birlikte Nesîmî'nin mensub olduğu vahdet-i vücud anlayışı çerçevesinde düşünüldüğünde farklı bir yere oturmakta, doğrudan Ali'nin ilahlık vasfı taşıdığı gibi bir anlama gelmemektedir. Nitekim aynı şiirin devam eden beytinde “*Alîdir ol veliyyu'llâh Alîdir mazhar-ı Allâh*” denilerek Ali'nin Allah'ın velisi mazharı olduğu açıkça beyan edilmektedir.⁴²²

Gözün aç gör kim ey tâlib Alîdir her kân-ı server
Muhammed aşk ile deryâ Alîdir kıymeti gevher

Ey bu dergâhın kapısında talepte bulunan (talib, mürid), gözünü aç ve bak. Ali, herşeyin kaynağı, ocağı, başı ve menbaıdır. Muhammed nasıl ki, aşkta derya ise Ali de değerli bir elmadır.

Muhammed ilme kân oldu Alî nutk-ı beyân oldu

Ana her sır ayân oldu Alîdir hâce-i Kanber

Muhammed nasıl ki, ilmin kaynağı, merkezi ise; Ali de bu ilmi açıklayandır. Her türlü gizli sırların açıklandığı Ali, aynı zamanda hocaların, ilim ehlinin hizmetkârıdır.

Alîdir cümlelerin cânı Muhammeddir Alî kânı

Hakîkattır Alî şâmı Alîdir yâr-ı peygamber

⁴²¹ Allah'ın bu isimleri Kuran'ın birçok ayetinde yer almaktadır.

⁴²² Üzüm, “Kültürel Alevi Kaynaklarına Göre Hz. Ali Tasavvuru”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 11. 2004, 82.

Ali herkesin canı ve hayatıdır. Onun kaynağı, ocağı beslendiği yer ise, Muhammed'in ta kendisidir. Onun şan ve şöhreti gerçek ve sahicedir. O, peygamberin sevgilisidir.

Hezârân türlü cünbüşler Alî emri ile işler
Varır yazlar gelir kışlar Alîdir cisme cân-perver

Kâinattaki birçok şey Ali'nin emriyle gerçekleşir. Yaz ve kışın gelmesi ve gitmesi de ve onun emri ve isteğiyle olur. O aynı zamanda varlığı büyüten, besleyen ve yetiştirendir.

Ne bilsin câhil ü nâdân Muhammed ya Alî kimdir
Muhammed server-i dîndir Alîdir cümleye rehber

Cahil ve kaba saba olan Muhammed ve Ali'yi nereden bilir. Muhammed dinin önderi, Ali ise herkesin öğretmeni ve rehberidir.

Alî evvel Alî âhır Alî zâhir Alî bâtın
Alî şems-i münevverdir Alîdir nûr ilen enver

Ali hem ilk, hem de sondur; görünen ve görünmeyendir. O, güneşin aydınlığı ve nurudur.

Alîdir her şey için cân Alîdir yâr ile mihmân
Alî rahîm Alî rahmân Alîdir cümleye server

Ali, her şeye hayattır, sevgiliye misafir ve konuk olandır. O, esirgeyen ve bağışlayandır, herkese öncüdür.

Alî vâhid Alî ehad Alî ferd ü Alî samed

Alîdir cümleye rahmet Alîdir şâfi'-i mahşer⁴²³

Ali tek ve bir olan, hiçbir şeye muhtaç olmayandır. O herkese nimet ve büyük bir değerdir. Mahşerde herkesin şefahtçisidir.

Alî sultân Alî sübhân Alî cennet Alî Rıdvân

Alî dîndir Alî îmân Alîdir sâkı-i Kevser

Ali idare eden ve her çeşit hata ve insani sıfatların üstünde olandır. O, hem cennet hem de onun bekçisidir. Ali, hem dinin kendisi hem de tasdik edilecek olandır. O aynı zamanda kevseri sunandır.

Alîdir ol veliyyu'llâh Alîdir mazhar-ı Allâh

Alî nûrundan ey va'llâh münevverdir yedi kişver

Ali, Allah'ın dostu ve yakınudur, Ali Allah'ın zuhur'udur. Onun nurundan yedi (çokluk anlamında) ülke ve memleket aydınlanmıştır.

Alîdir Haydar-ı Kerrâr ol aldı kal'a-i Hayber

Alîdir kâtil-i küffâr Alîdir mîr-i her leşker

Ali, döne döne savaşıp Hayber kalesini fethedendir-alandır. Ali, kâfirleri katleden ve bütün askerlerin başkumandanıdır.

Nesîmînin dil ü cânı münevverdir Alî nûru

Alî vâlâ Alî a'lâ Alîdir server-i safder⁴²⁴

Nesimi'nin gönlü, kalbi ve hayatı Ali'nin nuruyla aydınlanmıştır. O, yücelerin yücesidir ve düşman saflarını yaran yığittir.

⁴²³ Ayan, *a.g.e.*, 116-117.

⁴²⁴ Ayan, *a.g.e.*, 116-117.

Kâinattaki tüm işler Ali'nin emri ve izniyle gerçekleşir, zira evvel odur, âhir odur, zâhir odur, bâtın odur; ilahlık mazhariyetinin sahibidir, tektir, kimseye muhtaç olmayandır.

Tasavvuf felsefesinin temel prensiplerini tam olarak içselleştirememiş, Hz. Ali'ye aşırı derecede sevgi besleyen, Hurufilik ekolünün tesiri altında bulunan ve Tanrı'nın en belirgin özellikleriyle Hz. Ali'de tecelli ettiğine inanan Nesîmî, Allah'ın Hz. Ali suretinde yeryüzüne indiğini ve insan başta olmak üzere doğadaki tüm güzelliğin Tanrının yansıması olduğunu savunmuştur.

Bu anlayış içerisinde Hz. Ali, tanrısal bir varlık olarak değil de, Tanrının tüm insanlarda görmek istediği “iyilik, doğruluk, mertlik, alçakgönüllülük, yardımseverlik, adalet duygusu, hoşgörü sahibi olmak ve çalışkanlık olarak özetlenen niteliklerin tümünü eksiksiz bir şekilde varlığında barındırmış, seçkin bir insan kişiliği olarak düşünülür. Bu nitelikleriyle sevilip kendisine saygı duyulur. Yani burada Ali'nin tanrı olarak kabul edilmesi inancı değil, onun örnek bir inanç önderi olarak simgeleştirilmesi vardır.

Alevilik içinde Allah'ın Hz. Ali'nin kişiliğinde somutlaştığı, bu sebepten dolayı Hz. Ali'nin ilahi bir varlık olduğu, Tanrıyla özdeşleşip onunla bir olduğu şeklindeki inanışlar; bilgisizlikten, tarihsel gerçeklerin farkında olmamaktan, Hz. Ali'ye karşı aşırı derecede bağlılık duyup sevgi beslemekten⁴²⁵ ve Nesîmî gibi bazı ozanların düşüncelerinden kaynaklanır.

Nesîmî üzerine detaylı bir araştırma yapan Kürkcüoğlu ise, “Nesîmî Divanından Seçmeler” adlı eserinde aynı manayı taşıyan şu beyti aktarır:

Evvel Ali, vü evsat ü ahir Ali
Kâfir ola inanmaya üşbu rivayete⁴²⁶

Başta Ali'dir. Ortada Ali'dir. Sonda Ali'dir. Bu rivayete inanamayan kâfirdir.

⁴²⁵ Aziz Yalçın, *Hz. Ali ve Alevilik Gerçeği*, Der Yay., İstanbul, 2001, 45-49.

⁴²⁶ Kürkcüoğlu, *Seyyid Nesîmî Divanından Seçmeler*, 33-34.

Nesîmî Farsça divanında ise “Yezdan” kelimesiyle Ali’yi “şüphesiz Yezdan’ımız” olarak ifade etmiştir. Fars kültüründe “hüda” tabiriyle anlatılmak istenenin Ali olduğu, Ayrıca İsm-i Azam ile de, Ali’nin kastedildiği şöyle anlatılmıştır.

Ali’nin “ayn” harfinde ilahi sır vardır. Ali’nin “lam”ında *huve’l aliyyül a’la* (O, Allah yüceler yücesidir.) vardır. Ali’nin “ya”sında, *hayyul kayyum* (diri ve zatı ile kaim, ebedi olan) şekli vardır. Bak ve oku, çünkü ism-i azam oradadır.⁴²⁷

Nesîmî, burada Allah’ın bütün isimlerini içine alan en büyük ve en ulu ismin, İsm-i Azam olduğunu bu adın ise genel kabul gören “Allah ve Hu” değil “Ali” olduğunu ifade etmektedir.

Vücut yurdunda oturan Ali oldu. Çünkü kesin Cebbâr Ali’dir. Cennetin dört ırmağına kavuşmak istersen, can ve gönülden Ali’nin dört arkadaşından biri ol.⁴²⁸

Nesîmî’nin yukarıda ifade ettiğimiz eserlerindeki ilgili bölümlerde Ali ilah mı? Sorusunu akla getiren oldukça zengin sayılabilecek malzeme mevcuttur; ancak bu bakış açısının ve yüceltilmiş bir Ali tasavvurunun oluşmasındaki en büyük etken şairin mensub olduğu felsefi düşüncedir. Yoksa Ali’nin yaratıcı olduğu şeklindeki algı değildir. Bu deyişlerin onun dilinden dökülmesine sebebiyet veren bir diğer sebep te, gönlündeki sınırsız, yüceltilmiş Ali sevgisidir.

3.1.2 VELAYET SAHİBİ ALİ

Sözlükte yakınlık kurma, dostluk, yaklaşma, yücetme, hükmetme ve bağ kurma gibi anlamlara gelen velayet, kelam ve tasavvufta farklı anlamlarda kullanılır. Kelam ilminde velayet, hilafet ve imamet gibi kavramlarla ilişkili olarak islam toplumunu yönetme, “Veli” de yönetici, devlet başkanı anlamında kullanılır. Tasavvuf literatüründe ise, hakkın kulunu, kulunda mevlasını dost edinmesi, Allah ile kul arasında karşılıklı sevgi ve dostluk demektir. “Veli” de, dostluğu elde eden,

⁴²⁷ Değirmençay, *a.g.e.*, 234.

⁴²⁸ Değirmençay, *a.g.e.*, 246.

Allah ile böyle bir yakınlık kuran kimse anlamına gelmektedir. Velayet, ayrıca Türkçe’de bazen ermişlik, veli de eren diye anılır.⁴²⁹

Alevi felsefeye göre, yaratılıştaki konumu itibarıyla ilk taayyün mertebesinin bir parçası olarak bu âlemde tezahür eden Hz. Ali, sahip olduğu sıfatlar bakımından da diğer insanlardan farklı olmalıdır. Nitekim kâmil insan olarak Hz. Ali her türlü erdemi, ahlakî sıfatları şahsında toplar. Bu sıfatların başında hiç şüphesiz velâyet gelir. Hakkın kulunu, kulun da Mevlâsını dost edinmesi, Allah ile kul arasında karşılıklı sevgi ve dostluk,⁴³⁰ diye tarif edilen “velâyet”, Kur’an’da pek çok yerde geçer; “İyi bilin ki Allah’ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyeceklerdir de. Onlar iman edip takvâya ermiş olanlardır” Velîlik, Allah’ı bilmek, dünya nimetlerinden yüz çevirerek kul olarak Allah’a yaklaşımdır. Velâyetin en mükemmel tezahürü ise Hz. Ali’dir. Bundan dolayı o, Sâhibü’l-Velâyet, Şâh-ı Velâyet olarak adlandırılır.⁴³¹

Klasik Alevi kaynaklarından olan Nesîmî’nin eserlerinde Ali algısı ile ilgili olarak karşımıza çıkan hâkim anlayışlardan biri, ona velayet atfedilmesi ve “*velayet şahı*” olarak sunulmasıdır. Alevilik düşüncesindeki velayet motifi, bazı istisnalar dışında genellikle tasavvufi niteliklidir.

Nesîmî’de Ali’nin velayetine doğrudan ve dolaylı olarak göndermeler yapan ifadeler mevcuttur. Ona göre velayet devrinin meskeni, madeni ve kaynağı Ali’dir.

Mâden-i cûd u sehâsın ey velâyet meskeni

Hel etâ şânına geldi yâ Aliyyü’l-Mürtazâ⁴³²

Ey razı edilmiş olan Ali; sen cömertliğin menbaı ve kaynağısın. Allah’la dostluğun meskeni ve makamısın. “Hel eta” ayeti senin için inmiştir.

Şah-i merdâna kul olgıl gönülden

⁴²⁹ Üzüm, “Kültürel Alevi Kaynaklarına Göre Hz. Ali Tasavvuru”, 82-85-86.

⁴³⁰ Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1991, 517-518.

⁴³¹ Sarıkaya, *Şah İsmail Hatayi’nin Şiirlerinde Hz. Ali*, 8.

⁴³² Ayan, *a.g.e.*, 69.

Ki ol sultân imâmu pîşvâdır
 Aliyî bilmeyen nefsinı bilmez
 La'in ü müşrik ü katli revâdır⁴³³

Yiğitlerin şahına (Hz. Ali) gönülden bağlan, çünkü o, imamların öncüsüdür. Ali'yi bilmeyen, tanımayan kendini de bilmez ve tanımaz; bu lanetli inkârcıların öldürülmesi haklıdır.

Nesîmî, Ali'yi velayet sahibi olarak nitelediği başka bir deyişinde ise şöyle der;

Şâh-ı merdân şîr-i Yezdân pîşvâ-yı ehl-i dîn
 Kâşif-i sırr-ı velâyet Haydar-ı Kerrâr mest⁴³⁴

Ali, şahların, yiğitlerin şahı, velayet mülkünün sultanı, Allah'ın aslanı, velilik sırrını keşfedendir. O, kendinden geçerek döne döne savaşandır.

Veliyullahtır ol Kur'an'ı natık
 Anı hak bilmeyen işi hatadır⁴³⁵

O, konuşan Kur'an'dır. Allah'ın dostudur. Onu bilmeyenin ise, her işi boştur, yanlıştır.

Ali'dir ol veliyullah Ali'dir mazhar-ı Allah⁴³⁶

Allah'ın mazharı (zuhur'u) ve dostu olan Ali'dir. o aynı zamanda Allah'a yakın olan dosttur.

Yine şah-ı velayetten iki şehzade nur oldu⁴³⁷

⁴³³ Ayan, *a.g.e.*, 107.

⁴³⁴ Ayan, *a.g.e.*, 86.

⁴³⁵ Ayan, *a.g.e.*, 110.

⁴³⁶ Ayan, *a.g.e.*, 117.

⁴³⁷ Ayan, *a.g.e.*, 256.

Şair bazen Ali'yi veli, bazen şah-ı velayet bazen de, veliyullah olarak anar.

Kürkçüoğlu, “*medh-i cenabı Ali*” isimli Nesîmî'ye ait olduğunu belirttiği 5. gazelinde şu beyitleri aktarır:

Her kim sığındı sıdk ile şah-ı velayete
Ayn-el yakin erişdi tarik-i hidayete

Her kim öz doğruluğuyla velilik şahına sığındıysa hidayet yoluna kalbi yattı.(
her kim sadakat ve teslimiytle Ali'ye sığınırca hidayet yoluna kavuşmuştur.)

Onlar ki münkir oldular ol şaha, şöyle bil
Mahrumu cennet oldular uşbu kinayete

Şöyle bilesin ki, o şahın kadrini, şanını inkâr edenler, işte bundan dolayı
cennetten mahrumu oldular.

Kenz-i ulûm, bahri kerem, şâh-ı evliya
Her bir sözi ki söyledi benzer bir ayete

O, ilahi ilimler hazinesidir, kerem denizidir, veliler şahıdır; söylediği her söz
bir ayete benzer.

Nesîmî'nin eserlerine bakıldığında, Hz. Ali hakkındaki hâkim anlayış ve düşüncelerden birinin de ona velayet atfedilmesi, velilerin hem ilki hem sonu hem de şahı olarak algılanmasının olduğu görülmektedir. O'na göre velayet lütfunun sahibi, kaynağı ve bu mülkün sultanı Ali'den başkası değildir.

3.1.3 MUHAMMED'LE AYNİLEŞEN ALİ

Daha önce de belirtildiği gibi, Alevi inanç ve kültürünün en önemli sembollerinden biri, “Hak, Muhammed, Ali” üçlemesidir. Hak yaratıcıyı, Muhammed peygamberliği, Ali ise velayeti temsil eder.

Üçlemenin son ikisi “Muhammed-Ali”, nübüvvetin ve velayetin iç içe geçtiği bir öz'ün ifadesidir. Klasik kaynaklarda Muhammed ve Ali üzerine ayrı ayrı yaklaşımlar bulunduğu gibi, bu bakış açısının söz konusu olduğu yerlerde onlar tek bir kimlik olarak Muhammed – Ali kavramıyla da ifade edilir.⁴³⁸

Alevî ve Bektaşî düşüncesinde tasavvufî geleneğe uygun olarak “*levlâke lemâ halaktü'l-eflâk*”(*sen olmasaydın bu âlemi yaratmazdım*) sözünün gereği Tanrı'dan ilk tecelli eden şey, Muhammed'in nurudur; bir başka ifadeyle Muhammed-Ali'nin nurudur. Bu itibarla, ikisi birbirinden ayrılmaz ve birlikte zikredilir.⁴³⁹

Nesîmî, Hem dünya hem de ahirette Muhammed ve Ali birlikteliğini yoğun olarak işleyen uzun bir gazelinde bu aynılığı şöyle tasvir etmektedir;

Her dü âlem serverisiz yâ Muhammed yâ Alî

Cümlenin hem mihterisiz yâ Muhammed yâ Alî

Bütün âlemin başı ve reisi sizsiniz; ey Muhammed ey Ali. Bütün yartılmış olan her şeyin en büyüğü de sizsiniz.

Hâdî-i rahmân çü sizsiz her dü âlemde bu gün

Cümle nâzır manzarısız yâ Muhammed yâ Ali

Siz bugün bütün âlemde hidayet ve rahmet eden gibisiniz. Herkesin baktığı ve gördüğü sizsiniz ey Muhammed ey Ali.

Du cihânın âfitâb u mâh-tâb u şem'ısız

Zulmetin hem enverisiz yâ Muhammed yâ Alî

⁴³⁸ Üzüm, *Kültürel Alevi Kaynaklarına Göre Hz. Ali Tasavvuru*, 89.

⁴³⁹ Sarıkaya, *Alevi Telakkide Hz. Muhammed*, 8.

Siz herkesin baktığı ve gördüğü ışığa sahipsiniz. O, nur zulmü izale eden bir ay ışığıdır. Ey Muhammed ey Ali.

Şânınızda geldi hem Tâhâ ve Yâsîn hel etâ
Ve'd-Duhânun defterisiz yâ Muhammed yâ Alî

Emr-i ma'rûfun beyânı sizden oldu âşkâr
Nehy işlerden berîsiz yâ Muhammed yâ Alî

İyiliği emretmenin beyanı sizden görünür oldu, siz kötü işlerden uzaksınız.

Dürr-i şeh-vâr ile gevher nutkunuzdur bî-gümân
Lâ-mekânın cevherisiz yâ Muhammed yâ Alî

Sizin sözünüz şüphesiz hükümdarlara layık inci ve elmas değerindedir.
Mekâna ihtiyacı olmayanın (Allah) özü ve mayası sizsiniz ey Muhammed ey Ali

Ol zamân kim kıldınız cümcümeysi ihyâ eden
Pâdişâh-ı Berberîsiz yâ Muhammed yâ Alî

Hayberiler tek zeberdestî yine katl eyleyen
Öldüren hem Anterîsiz yâ Muhammed yâ Alî

Tanlagı günde şefâ'at hem yine sizden olur
Hem Resûl ü Haydarîsiz yâ Muhammed yâ Alî

Zor olan kıyamet gününde şefaata edecek sizlersiniz, ey Muhammed ey Ali.

Nesimi, beytin ilerleyen bölümlerinde Ehl-i Beyt ve On İki İmamın isimlerini ayrı ayrı zikrederek belirgin vasıflarını Muhammed Ali birlikteliğinde mecz ederek; Fatıma'nın Allah Resulünün göz bebeği olduğunu, Zeynelabidin'in yol gösteren, kılavuz ve rehber olduğunu, doğruluk ve huzurun, lütuf ve keremin kaynağının

Muhammed - Ali olduğunu vurgular, sonra ise bütün halkın kıyamet gününde şefaah beklediği kişilerin, mahşer gününün şahının Muhammed ve Ali olduğunu belirtir.

Fâtıma Zehrâ Betül-i Kurratü'l -Aynı Resul
Bâb-ı Şeberr ü Şebîrsiz yâ Muhammed yâ Alî

Şâh Zeynü'l-Âbidîndir ol imâm-ı reh-nümâ
Şâh Bâkır Ca'ferisiz yâ Muhammed yâ Alî

Musî-i Kâzım imâm ü hem Rızâ vü hem Taki
Hem Alî-i Askerîsiz yâ Muhammed yâ Alî

Mehdî-i sâhib-zamândır Hâdî-i Rahman bu gün
Evvel ü hem âhırsız yâ Muhammed yâ Alî

Tanlağı günde şefâ'at sizden umar hâs u âm
Şâh-ı yevmü'l-mahşerîsiz yâ Muhammed yâ Alî

Ma'den-i sıdk u safâ vü hem yine lutf u kerem
Hem sadefin cevherîsiz yâ Muhammed yâ Alî

Bu fakîr-i bî-nevâ sizden umar her dem devâ
Lutf ile ihsân verisiz yâ Muhammed yâ Alî

Bu Nesîmî pür-zebândır vasfınızda neylesin
Gece gündüz sözlerisiz yâ Muhammed yâ Alî⁴⁴⁰

Muhammed ve Ali birlikteliği, “Nûr-ı Muhammediyye” teorisinin Şii geleneği içinde ifade edilen ve Alevîliğe uyarlanan biçimidir. Kısaca Tanrı'nın ilk yarattığı şeyin neyliğiyle ilgili bu izahta Tanrı'dan ilk tecelli eden şey,

⁴⁴⁰ Ayan, *a.g.e.*, 340.

Muhammed'in nurudur veya bir başka ifadeyle Muhammed-Ali'nin nurudur. Çünkü Alevîler Kur'an'da⁴⁴¹ geçen "nur" ve "kandil" ifadelerinden hareketle nur-ı Muhammedî'nin bir elmanın iki yarısı gibi birbirinden ayrılmayan Muhammed-Ali'nin nurunun bileşimi olduğunu kabul ederler. Buna göre, nübüvvet vasfının tezahürü olarak "Hz. Muhammed'in her kemâlin başlangıcı, her güzel hasletin menşei"⁴⁴² olarak gören anlayış Hz. Ali'yi de kapsayacak şekilde genişletilmektedir. Yani, velâyet vasfının nübüvvetin devamı gibi anlaşıldığı tasavvufî-Şii düşüncenin yansımasıyla, velâyet sahibi Hz. Ali, Hz. Muhammed'e nispet edilen vasıfları (nübüvvet hariç) kendisinde taşıyan ve onun devamlılığını sağlayan parçadır. Bu itibarla, ikisi birbirinden ayrılmaz ve birlikte zikredilir.⁴⁴³

Nûr-ı Muhammedî olgusu sadece manevî bir olgu değildir; Hz. Adem'den itibaren bütün peygamberlerde tezahür ederek Hz. Muhammed'in şahsında tecessüd eder.⁴⁴⁴ Alevî gelenekte bu durum Hz. Peygamber'e nispet edilen "*Ali benden bir parçadır*", "*Ben ve Ali bir nûrdanız*", "*Etin etimdir, kanın kanımdır, cismin cismimdir*" gibi sözlerle⁴⁴⁵ Hz. Ali'yi de içine alan bir tezahür süreciyle benimsenir. Nitekim son ifadeye "*lahmike lahmî sırrı*" denilerek ilk yaratılıştaki Muhammed-Ali birlikteliğinin cismanî tezahürüne atıf yapılır ve Hz. Peygamber'in Gadîr Hum

⁴⁴¹Bkz., Kur'an, Yunus 10/5, İbrahim 14/33, Nuh 71/15-16. Sonuncu ayetin Türkçesi şöyledir: "Görmediniz mi Allah yedi kat göğü nasıl yarattı? Onların içinde ayı bir nur kılmış ve güneşi bir kandil (çerağ) yapmıştır". Konuyla ilgili açıklamalar için bkz., Mehmet Eröz, Türkiye'de Alevîlik ve Bektâşilik, Ankara (1990) 212-213. (Sarıkaya, *Şah İsmail Hatayi'nin Şiirlerinde Hz. Ali*, 4. Nakil)

⁴⁴² Mehmet Demirci, "Nûr-ı Muhammedî", *DEÜİF. Dergisi*, I, İzmir, 1983, 239-240.

⁴⁴³ Sarıkaya, *Şah İsmail Hatayi'nin Şiirlerinde Hz. Ali*, 5.

⁴⁴⁴ *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*'da ise bu nurun intikali Hz. Ali esas alınarak şöyle aktarılır. Hz. Ali; Âdem (as) ile mükerrem ve mescûd melek; Şit'te (as) fakr ile müselleme ve halife; İdris'de (as) rif'at bulup cennet mekan olmuştur. Nuh (as) ile duâları kabul edilip tufanda kurtulmuş; Hûd (as) ile mansûr ve muzaffer olup yel ve tufanla 'Âd kavmini helâk kılmıştır. İbrahim (as) ile Halil olup Nemrûd'un ateşi ona gülistan olmuş; İsmail (as) ile kurban olmaktan kurtulup Cenâb-ı Hak'dan koç kurban gelmiştir. Mûsa (as) elinde bir kuru ağaç ejderha olmuş ve sihirbazların hilelerini yutmuştur. Yûsuf (as) ile, kardeşlerinin öcünden ve zindan kuyularından kurtulup izzet bulmuştur. Dâvud (as) ile demiri mum gibi yumuşatıp zırh yapmış; Süleymân (as) dilinde insanlara cinlere, her türlü hayvanâta hatta havâyâ hükmetmiştir. Eyyüb (as) ile pek çok sıkıntıdan sonra sabırla sıhhat ve selamete kavuşmuş; Yûnus (as) ile balık karnına girip sonra kurtulmuştur. Circis (as) ile yetmiş kere katil olup yine hayat bulmuş, davetine devam etmiş; İsa (as) ile ölümler diriltip, kör ve dilsizleri iyileştirmiştir. Yani Hz. Ali "bütün peygamberlere delil" olmuştur. Şeklinde dile getirilir. Bu kabulün devamında Abdulmuttalib'e intikal eden nur ikiye bölünerek iki oğluna Abdullah ve Ebû Tâlib'e intikal eder. Hz. Muhammed ve Hz. Ali nurları babalarından devralarak yaşatırlar. Onlar, manevî âlemde birbirlerini tamamladıkları gibi dünyevî hayatlarında da birbirlerinden ayrılmamışlardır. Bektaşî ve Alevî gelenekte bu durum Hz. Peygamber'e nispet edilen "*Ali benden bir parçadır*", "*Ben ve Ali bir nûrdanız*", gibi sözlerle Hz. Ali'yi de içine alan bir tezahür süreciyle benimsenir. (Sarıkaya, *Alevî Telakkide Hz. Muhammed*, 10.)

⁴⁴⁵ Bu sözler kaynakları ve benzerleri hakkında bkz. Gölpinarlı, *Hz. Ali*, 363-374.

günü⁴⁴⁶ Hz. Ali'yi hırkasının içine alarak cismanî bütünleşmeyi de göstermesine işaret edilir.⁴⁴⁷

Kim Muhammed'i Alî'den ayırır la'net ana
Lahmike lahmî değil mi yâ Alî senden meded⁴⁴⁸

Nesîmî bu beytinde birlikteliği kabul etmeyenleri tel'in ederek lanetlemiş, ikisinin aynı ten aynı beden olduğunu ifade etmiş ve Ali'den yardım ve destek istemiştir. Şair, aşağıdaki beyitlerde de aynı düşüncesini tekrar eder;

Ayet-i lev-lâk ilen hem lâ-fetânın ma'nîsi
Lahmike lahmî yerisiz yâ Muhammed yâ Alî⁴⁴⁹

Allah velisinin mazharı Ebu Talip oğlu Ali,
 Gerçekten Muhammed'den ayrı değildi Ali.⁴⁵⁰

Ey melek suretli dilber, can fedadır yoluna
 "lahmuke lahmi" dedün çün, kanı kanum merhaba⁴⁵¹

⁴⁴⁶ Hemen hemen bütün Şîf gruplara göre Hz. Peygamber Veda Haccı dönüşü, aslında dinlenmeye elverişli bir yer olmadığı halde önemli bir hususu bildirmek maksadıyla burada konaklamış, bu sırada, kendisine indirilen her vahyi tebliğ etmesini emreden, bunu yapmadığı takdirde elçilik görevini yerine getirmiş sayılmayacağını belirten âyet nazil olmuştur. Resûl-i Ekrem, kafilenin önde giden ve geride kalan bütün fertlerinin toplanmasını istemiş, herkes geldikten sonra öğle namazını kıldırması ve arkasından yeni gelen âyeti tebliğ ederek bir konuşma yapmıştır. Hz. Peygamber bu konuşmasında dünyaya veda etme zamanının yaklaştığına işaret ederek risâlet görevini yerine getirip getirmediği hakkındaki kanaatlerini ashabına sormuş, olumlu cevap aldıktan sonra ashabının Allah'a ve âhiret gününe olan İmanını yeniden ikrar ettirmiş ve ardından "sekaleyn hadisi" diye meşhur olan sözlerini söylemiştir: "Size paha biçilmez iki şey bırakıyorum: Allah'ın kitabını ve Ehl-i beytimi... Benden sonra bunlara sarılırsanız asla sapıklığa düşmezsiniz". Resûl-i Ekrem konuşmasını bitirdikten sonra Hz. Ali'yi sağ tarafına almış, elini tutup kaldırmış ve şöyle demiş: "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır. Allahım, onu seveni sev, ona düşman olana düşman ol!" Hz. Peygamber'in bu açıklamalarından sonra orada bulunanlar sırasıyla gelip Hz. Ali'yi tebrik etmişler...

⁴⁴⁷ Sarıkaya, *Şah İsmail Hatayi'nin şiirlerinde Hz. Ali*, 5-6.

⁴⁴⁸ Ayan, *a.g.e.*, 99.

⁴⁴⁹ Ayan, *a.g.e.*, 340.

⁴⁵⁰ Değirmençay, *a.g.e.*, 193.

⁴⁵¹ Kürkçüoğlu, *Nesîmî Divanından Seçmeler*, Gazeller 9, 45-46.

Ey melek görünüşlü dilberim, senin yoluna, sensin uğruna can fedadır. Ey Allah'ın sevgilisi, değilmi ki sen Cenab-ı Ali'ye hitabla “etin benim etimdir” “Ali'nin kanı benim kanımdır” dedin merhaba sana.

Muhammed –Ali birlikteliğinin Nesfîmî 'nin eserlerinde geniş bir yer bulması bu anlayışın alevi kültür içerisinde baskın ve etkin bir yerinin olduğunu göstermektedir.

3.1.4 ALLAH'IN ASLANI ALİ

Tarihi kaynaklarda ortaya konulduğu üzere, Hz. Ali başka özellikler yanında yiğitliği, kahramanlığı, gözü pekliği ve cesareti ile tanınmış bir şahsiyettir.

Hz. Ali, Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber başta olmak üzere hemen hemen bütün savaşlara katılmış, bu savaşlarda büyük kahramanlıklar göstermiştir. Bedir savaşında gece vakti kuyulardan tek başına askere su taşımış, öldürülen 70 müşrikin 27'sini bizzat kendisi öldürmüştür.⁴⁵² Uhud'da Hz. Peygamberin yanında kalarak ona yönelen oklara göğsünü siper edip on altı yerinden yara almış,⁴⁵³ gösterdiği kahramanlıklardan dolayı Hz. Peygamber kendisine Zülfikâr adlı kılıcı hediye etmiştir. Yine rivayete göre hatiften “*Lâ fetâ illâ Ali lâ seyfe illâ Zülfikâr*” sözü bu savaşta duyulmuştur. Hayber'de kale kapısını kalkan olarak kullanması dillere destan olmuş, Hz. Peygamberin sancağını taşıyarak kalenin fethinde büyük çaba göstermiştir. Sadece Tebuk gazvesinde Peygamber'in vekili olarak Medine'de kalmıştır.⁴⁵⁴ Bu sebeple o “cesaret örneği” olarak yâd edilmiş, aslan anlamında Hayder (Haydar) ve Allah'ın aslanı “Esedullah” unvanıyla anılmıştır.

Hz. Ali'nin kahramanlığı, Allah için kanıyla, malıyla vs. her türlü fedakârlıkta bulunmasıdır. Bu bağlamda Hz. Ali'nin kahramanlık, şecaat ve cesaretini gösteren ve “*Ali'den başka fetâ/yiğit, Zülfikâr'dan başka keskin kılıç yoktur*”⁴⁵⁵ sözü Alevî-Bektâşî edebiyatında önemli bir yere sahiptir ve bu söz üzerine Zülfikâr-nâmeler kaleme alınmıştır.

⁴⁵² Üzüm, *Kültürel Alevi Kaynaklarına Göre Hz. Ali tasavvuru*, 94.

⁴⁵³ Üzüm, *Kültürel Alevi Kaynaklarına Göre Hz. Ali tasavvuru*, 94.

⁴⁵⁴ Sarıkaya, *Şah İsmail Hatayi'nin Şiirlerinde Hz. Ali*, 2.

⁴⁵⁵ *Lâ fetâ illâ Ali lâ seyfe illâ Zülfikâr*,

Ali'nin cesaret, yiğitlik ve kahramanlığı diğer İslam kültür çevrelerine olduğu gibi Aleviliğe de yansımış,⁴⁵⁶ klasik Alevi kaynaklarından olan Nesîmî'nin eserlerinde de yer almıştır. Hatta kimi zaman mitolojik çerçevede üretilerek bazı olaylarda Ali'nin kahramanlığı menkıbeleştirilmiş hatta efsaneleştirilmiştir.

Nesîmî, aşağıya aldığımız murâbbasında birçok hadiseyi “la feta...” terkbine bağlayarak şöyle yorumlar; ona göre, terbiye edici olan Allah'ın nazar kıldığı nurun kandiline yazılan ifadenin, feleklerin ve gök kubbenin yaratılışında dünyanın ve gece gündüzün yaratılmasında etken olan ifadenin, Âdem'in bedenine güç, kuvvet ve dayanıklılık verenin, hatta Âdem'e şeytan hariç secde edilmesindeki ana gayenin onun alnında beliren “*Ali'den başka fetâ/yiğit, Zülfikârdan başka keskin kılıç yoktur*” ifadesinin zuhur etmesidir.

Nesimi, Nemrud'un eliyle ateşe atılan Hz. İbrahim'in Celil olan Allah'ın kudretiyle gül bahçesine çevrilmesinin sebebi olarak da Cebrail'in bu ismi getirip ateşe vurmasına bağlamaktadır.

Ayrıca Eyyub Peygamber'in gam ve kederden kurtulmasının, Musa peygamberin asasının Firavun'un sihrini bertaraf etmesinin, Süleyman nebinin insan, cin ve kuşlara hükmetmesi ve söz geçirmesindeki ana gayenin onun hateminin kaşındaki “la fetâ...” isminin olduğunu ifade etmektedir.

Nûruna kıldı nazar ol hâlik-ı perverdigâr
 Âba döndü derdim ol hayretten oldu târumâr
 Ol nûrun kandiline yazmıştı der-rûz-ı şumâr
 Lâ-fetâ illâ Ali lâ-seyfe illâ Zü'l-fikâr⁴⁵⁷

Tütününden nüh felek oldu mu'allak ser-nigün
 Köpüğünden yedi kat yerler döşendi dâr
 Ol felekler girdişinden söyledi ay ile gün
 Lâ-fetâ illâ Ali lâ-seyfe illâ Zü'l-fikâr⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ Üzüm, *Kültürel Alevi Kaynaklarına Göre Hz. Ali Tasavvuru*, 94.

⁴⁵⁷ Ayan, *a.g.e., Murabbalar 1*, 366.

⁴⁵⁸ Ayan, *a.g.e., Murabbalar 2*, 366.

Kudretinden Hak yârattı kubbe-i zerrîn-nigâr
 Kubbenin hem girdişinden oldu bu leyl ü nehâr
 Çarh-ı gerdâni anun ismiyle döndürdü medâr
 Lâ-fetâ illâ Ali lâ-seyfe illâ Zü'l-fikâr⁴⁵⁹

Akl u aşk u nefs-i cân hazrette idi intizâr
 Bir avuç toprağa çün kıldı nazar perverdigâr
 Âdemin cismi anun ismiyle oldu üstüvâr
 Lâ-fetâ illâ Ali lâ-seyfe illâ Zü'l-fikâr⁴⁶⁰

Âdeme verdi kerâmet huld ü cennâtü'n-na'îm
 Cümle ana secde kıldı gayrû şeytânî'r-racîm
 Âdemin vechinde yedi hattı yazmıştı kadîm
 Lâ-fetâ illâ Ali lâ-seyfe illâ Zü'l-fikâr⁴⁶¹

Nemrûdun mancınığından nâra atıldı Halîl
 Nârî gülzâr eyledi ana çün ol Rabb-ı celîl
 Bu mübârek ismi geldi nâra urdu Cebra'il
 Lâ-fetâ illâ Ali lâ-seyfe illâ Zü'l-fikâr⁴⁶²

Eyyûba oldu havâle yedi yıl renc ü belâ
 Rabbenâ söylerdi dâ'im hazretinde Rabbenâ
 Uş bu ismi yâd kıldı buldu ol gamdan necâ
 Lâ-fetâ illâ Ali lâ-seyfe illâ Zü'l-fikâr⁴⁶³

Sâmîrî Fir'avn için sihr etti bâ-izn-i Hudâ
 Hem nidâ Mûsâya geldi saldı elinden asâ
 Lâ-tehâfu hakkına geldi bu ism ilen dü'â
 Lâ-fetâ illâ Ali lâ-seyfe illâ Zü'l-fikâr⁴⁶⁴

⁴⁵⁹ Ayan, *a.g.e.*, *Murabbalar* 3, 366.

⁴⁶⁰ Ayan, *a.g.e.*, *Murabbalar* 4, 366.

⁴⁶¹ Ayan, *a.g.e.*, *Murabbalar* 5, 366.

⁴⁶² Ayan, *a.g.e.*, *Murabbalar* 6, 366.

⁴⁶³ Ayan, *a.g.e.*, *Murabbalar* 7, 366.

Tâ Süleymân nebi oldu cihânda pâdişâh
 İns ile cinn ü tuyûr fermân idi bâ-hükm-i şâh
 Hateminin nakşına yazdı bu ismi şol ilâh
 Lâ-fetâ illâ Ali lâ-seyfe illâ Zü'l-fikâr⁴⁶⁵

Hakkın emriyle getirdi Cebra'il Âdem demi
 Hem meşâmından üfürdü kamil etti Meryemi
 İsa anun ismini yâd etti boldu hem-demi
 Lâ-fetâ illâ Ali lâ-seyfe illâ Zü'l-fikâr⁴⁶⁶

Ahmed ü Mahmûd u Kâsım çıktı ber-arş-ı mecîd
 Hem Esedu'llâhı gördü dergâha olmuş murîd
 Ber-mezîd olsun ana bu ism ü devlet ber-mezîd
 Lâ-fetâ illâ Ali lâ-seyfe illâ Zü'l-fikâr⁴⁶⁷

Gitti bu hicrân demi geldi çü eyyâm-ı bahâr
 Sad hezârân murg-zâr açıldı oldu murg zâr
 Bülbül ü kumrî mutabbak söyledi vasfın hezâr
 Lâ-fetâ illâ Ali lâ-seyfe illâ Zü'l-fikâr⁴⁶⁸

Dünyaya geldi Alî çün adı oldu şeh-suvâr
 Yerler anun ismi le çünkü tuttular karâr
 İslâm anun ism ile İslâma geldi iftihâr
 Lâ-fetâ illâ Ali lâ-seyfe illâ Zü'l-fikâr⁴⁶⁹

Tâ hayâlinle gönül mülkünde seyrân eylerim
 Ben beni ol şâhımın medhinde hayrân eylerim

⁴⁶⁴ Ayan, *a.g.e.*, *Murabbalar* 8, 367.

⁴⁶⁵ Ayan, *a.g.e.*, *Murabbalar* 9, 367.

⁴⁶⁶ Ayan, *a.g.e.*, *Murabbalar* 10, 367.

⁴⁶⁷ Ayan, *a.g.e.*, *Murabbalar* 11, 367.

⁴⁶⁸ Ayan, *a.g.e.*, *Murabbalar* 12, 367.

⁴⁶⁹ Ayan, *a.g.e.*, *Murabbalar* 13, 367.

Ben Nesîmîyim şehin vafını destân eylerim
Lâ-fetâ illâ Ali lâ-seyfe illâ Zü'l-fikâr⁴⁷⁰

Nesîmî şiirinde “*Fetalık*” sadece gaza meydanındaki yiğitlik anlamında değildir. Bilakis fetalık, yiğitlikle beraber kişiyi toplumda diğerlerinden farklılaştıran, cömertlik, konukseverlik, merhametli ve şefkatli olmak gibi pek çok hasleti de içerir.⁴⁷¹ Alevî literatüründe bunu ifade eden bir terim vardır Hz. Ali'nin “Hel etâ” ile beyan kılınması. Bu terim özellikle onun cömertliğinin Kur'an tarafından tasdik edildiğini ifade içindir.⁴⁷²

Mâden-i cûd u sehâsın ey velâyet meskeni
Hel etâ şânına geldi yâ Aliyyü'l-Mürtazâ⁴⁷³

Buradaki “Hel etâ” lafzı İnsan suresinin ilk ayetlerinden/kelimelerinden iktibastır. Rivayete göre Hasan ve Hüseyin hastalanmışlardı. Hastalıktan kurtulmaları için Hz. Ali'ye bir şeyler adasanız iyi olur diyenler olmuştu. Onlar da üç gün oruç tutmayı adanmışlar ve ev halkı da kendilerine iştirak etmişlerdi. Birinci gün yiyeceklerini iftar vakti kapıya gelen bir dilenciye, ikinci gün bir yetime ve üçüncü gün bir esire vermişler kendileri sadece su ile iftar ve imsak (sahur kastediliyor) etmişlerdi. Bunun üzerine sûrenin 7-22. âyetleri nâzil oldu. “*Onlar, şiddeti her yere yayılmış bir günden korkarak verdikleri sözü yerine getirirler. Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler. “Sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz.”*⁴⁷⁴

Nesîmî'nin bazı şiirlerinde ise, Hayber'in fethine atıflar yapılarak Ali'nin kahramanlığı hatırlatılmak istenmiştir.

Bunda imânâ gelmeyen bulmadı sırr-ı Ahmedi

⁴⁷⁰ Ayan, a.g.e., *Murabbalar* 14, 367.

⁴⁷¹ Feta hakkında bkz., M. Saffet Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, Ankara, 2002, 49-53, 62-64.

⁴⁷² Sarıkaya, *Şah İsmail Hatayi'nin Şiirlerinde Hz. Ali*, 3.

⁴⁷³ Ayan, a.g.e., 69.

⁴⁷⁴ Kur'an-ı Kerim, İnsan, 76/7-10. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Gölpinarlı, *Mü'minlerin Emiri Hz. Ali*, 389-390. Ayetler Hz. Ali'nin fetâliğinin delili olarak da kabul edilir. Bkz. Sarıkaya, *Fütüvvetnâmelere Göre* 93-94.

Şâh Âli gerek velî tâ ki yıka bu *Hayberi*⁴⁷⁵

Alîdir Haydar-ı Kerrâr ol aldı Kal'a-i *Hayber*

Alîdir kâtil-i küffâr Alîdir mîr-i her leşker⁴⁷⁶

Döne döne savaşarak hayber kalesini alan Ali'dir. Kâfirleri temizleyen de odur.

Şâh-ı medân şîr-i Yezdân pîşvâ-yı ehl-i dîn

Kâşif-i sırr-ı velâyet *Haydar-ı Kerrâr* mest⁴⁷⁷

Diğer şairlerin eserlerinde görünen Ali'nin yiğitliğinin efsaneleştirilerek mitolojik bir üslupla anlatılmasına Nesîmî'nin eserlerinin hiç birinde rastlamıyoruz.

3.1.5 MEDET UMULAN ALİ

Nesîmî'nin eserlerinde tesbit edebildiğimiz bir diğer algı da, -tasavvuf literatüründe şeyhten medet umulduğu gibi- Hz. Ali'den yardım ve medet istenmesi düşüncesidir. Alevilikte imdat, yardım, nusret, aman isteneceklerden biri de, Allah ve Muhammed'le beraber Ali'dir. Bu motif onun şiirlerine şöyle yansımıştır.

Aşk ile yandı vücûdum yâ Alî senden meded

Bir fakîr-i derd-mendim yâ Alî senden meded

Sen bana lutf u keremden derdime bir çâre kıl

Şâh sensin ben gedayım yâ Alî senden meded

Kim Muhammedi Alîden ayırır la'net ana

Lahmike lahmî değil mi yâ Alî senden meded

⁴⁷⁵ Ayan, *a.g.e.*, 434.

⁴⁷⁶ Ayan, *a.g.e.*, 117.

⁴⁷⁷ Ayan, *a.g.e.*, 86.

Hak te'âlâ öz nûrundan hoş yaratmış şâhımı
Kudret ü sırr-ı Hudâ'sın yâ Alî senden meded

Nesîmî, burada Ali'nin Hak Teâlâ'nın öz nurundan yaratıldığını ve Allah'ın sırrı olduğunu ifade etmiş, dert ve gam sahibi olduğunu belirterek lütuf ve kerem ile derdine çare kılmasını şâhından talep etmiş, Muhammed ve Ali'yi ayırana lanet okumuş, peygamberin soyunun ondan neşvü nema bulduğunu belirtmiş ve bu vasıfları taşıyandan yardım ve meded istemiştir.

Çün Hadîce Fâtıma hayru'n-nisâ bintü'n-Nebî
Ma'den-i dürr-i hakîkat yâ Alî senden meded

Bende-i hulk-ı Hasen oldum ezelden tâ-ebed
Nûr-ı ayn-ı Mustafâsın yâ Alî senden meded

Her Receb ayında her yıl neçe mu'ciz gösterir
Şâh Hüseyin sandığından yâ Alî senden meded

Cümle evlâd-ı nebî senden zuhûr oldu imâm
Adı Zeyne'labidîn'dir yâ Alî senden meded

Bâkır u Sâdık yolunda cânımı ben oynarım
Musî-i Kâzım inâyet yâ Alî senden meded

Bir tavâf-ı ka'be-i Şâh-ı Horasan eyle bil
Hacc-ı Ekber hac yazıldı yâ Alî senden meded

Oİ Takî vü bâ-Nâkî ân vâris-i dîn-i nebî
Âdem ü nesl-i Abâsın yâ Alî senden meded

Oİ Hasandır Akserî İbnü Alî şâhım imâm
Gönlüm andan şâd oluptur yâ Alî senden meded

Ey Muhammed Mehdî-i sâhib-zamân etgil zuhûr
Âlemi küffâr tuttu yâ Alî senden meded

Ey Nesîmî sen şikeste Haktan istersen murâd
Cür'a-i tevhîdi içgil yâ Alî senden meded⁴⁷⁸

3.1.6 MURTAZA OLAN ALİ

Alevi ve Bektaşî kültürünün klasik eserlerinde görülen bir başka isimlendirme de, Ali'nin "Murtaza" lakabıyla anılması ve onun Allah tarafından razı edildiği hoş tutulduğu vurgusudur. Nesimi aşağıda paylaştığımız bir gazelinde razı edilmiş, hoş tutulmuş olan Ali'nin kevseri sunan olduğunu ifade etmiş, onun yiğitliğine atıflar yapmıştır.

Nesimi alevi kültür içerisinde yoğun olarak işlenen dört kapı (Hakikat, Marifet, Tarikat, Şeriat) kavramına işeret ederek kendisinin hakikat denizine daldığını, tarikat gemisini sorduğunu ve o geminin kaptanını Allah'ın kendisinden memnun kaldığı, razı olduğu bir kulu olan Ali'yi bulduğunu edebi bir şekilde anlatmıştır.

Ayrıca beşer ilminin son sınırı olan sidre makamında perdeler kalktığında şeksiz ve şüphesiz olarak görülen kişinin Ali olduğunu ve onun toplum içerisinde reis, önder olduğunu da belirtmiştir.

Sâkıyâ bir cür'a sun ehl-i Safâ'nın aşkına
Sâkî-i Kevser Aliyyü'l-Mürtezâ'nın aşkına

Lâ fetâ illâ Alî nin ma'nîsin fehm eyleyen
Çağrışır ol kim Aliyyü'l-Mürtezânın aşkına⁴⁷⁹

Hakikat bahrına daldım tarîkat keştisin sordum
Ben ol keşfiye mellâh Aliyyü'l-Mürtazâ gördüm

⁴⁷⁸ Ayan, *a.g.e.*, 99.

⁴⁷⁹ Ayan, *a.g.e.*, 315.

Yüzünden perde ref' oldu ki şeksiz zât imiş mutlak
Ben ol Sidre makâmında Alî-i Mürtezâ gördüm⁴⁸⁰

Sensin emîr ü pîşüvâ sensin Aliyy-i Mürtezâ
Ahmed Muhammed Mustafâ ey Türk-i mâ-zâga'l-basar⁴⁸¹

Cevrine sabr u tahammül eylegil müşriklerin
Neçe kim gördü resûl ile Aliyyü'l-Mürtezâ⁴⁸²

Murtaza'nın gözünün nuru için bizi bağışla⁴⁸³

3.1.7 BİR PİR-MÜRŞİD OLAN ALİ

Mürşid, şeyh, pîr kavramı tasavvuf edebiyatında olduğu kadar Alevi – Bektaşî müktesebatında da önemsenen bir kavramdır. Sözlükte irşad eden, doğru yolu gösteren, rehber, bir “yol”un tarikatin başında bulunan kişi demektir. Türkçe’de er, eren ve ermiş kelimeleri de, pîr, şeyh ve mürşid anlamına gelmektedir. Kendisine bağlananlara rehberlik yapan, onları irşad eden ve önder olan anlamında kullanılan bu kavram Nesîmî de, bazen şâh, bazen de imam ve önder olarak kullanılır.

Nesîmî’nin Hz. Muhammed’den sonraki imamı mürşidi Ali’dir. Ali, Kur’an’ı ve gizli sırrın keşfini bilmektedir. Hz. Ali’yi böylesine benimseyen kendilerine örnek edinen kimselerin, onu pîr kabul etmelerinden ve tâliplerini ona râm olmaya yöneltmelerinden daha tabîî bir şey olamaz.

Onun Farsça divanında bu düşünce ve bakış açısı şu şekilde işlenmektedir;

Seçkin Ahmed’den sonra imamım Ali’dir. Çünkü o Kur’an-ı ve gizli sırrın keşfini bilir.⁴⁸⁴

Ali’ye inancım tamdır. Kevser havuzundan su vermelerini istersen, git Şah’ın mezhebine gir; o doğru dindir.⁴⁸⁵

⁴⁸⁰ Ayan, *a.g.e.*, 256.

⁴⁸¹ Ayan, *a.g.e.*, 170.

⁴⁸² Ayan, *a.g.e.*, 73.

⁴⁸³ Değirmençay, *a.g.e.*, 202.

⁴⁸⁴ Değirmençay, *a.g.e.*, 195.

Hız. Ali'nin önder kabul ediliŖi bazı kereler ona inanmayanların dinsiz, imansız Yezid, kâfir hatta Mecusilikle suçlanmasına kadar varmaktadır.⁴⁸⁶

Aliyî bilmeyen nefsini bilmez
La'in ü müşrik ü katli revâdır⁴⁸⁷

Nesîmî divanın 434. sahifesinde Tuyûğlar bölümünde -302- kâinatın yegâne tek nuru olarak gördüğü o nurun, Ehl-i Beyt'e on iki imama geçerek Muhammed el- Mehdi'ye ulaştığını hatta o nur vesilesiyle birçok peygamberin bela ve musibetten kurtulduğunu şöyle ifade eder:

Nâr-ı Mûsâ vü asâdır Ŗâh Alî
Afitâb-ı kibriyâdır Ŗâh Alî
Ayet-i Hak nümâdır Ŗâh Alî
İbtidâ cü intihâdır Ŗâh Alî

Sultan Ali, Hız. Musa'nın ateŖi ve bastonu, büyüklerin güneŖi, Hakkı gösteren bir delil, her Ŗeyin baŖlangıcı ve sonudur.

Gülsitân-ı melekûttur Alî
Ŗîr-i kûh-ı ceberûttur Ŗâh Alî
Yûnus u deryâ vü hûttur Ŗâh Alî
Hem 'asâ Mûsî dûddur Ŗâh Alî⁴⁸⁸

Ŗah Ali, melekût âleminin(melekler âlemi) gül bahçesi, ceberut (ilahi âlem)dağının aslanı, Yunus Peygamber, derya ve onu yutan balıktır. Hem Musa'dır hem de onun bastonudur. Burada balığın Yunus Peygamberi yutma mucizesine ve Firavun huzurunda Hız. Musa'nın asasının gösterdiği mucizeye iŖaret edilerek Hız Ali övölmektedir.

Enbiyânın savm ü ıydı ey fülân
Ŗâh Alîdir bil hakikat bî-gümân
Neçe rûz u sitte eyyâm u kamu

⁴⁸⁵ Değirmençay, *a.g.e.*, 234.

⁴⁸⁶ Sarıkaya, *Ŗah İsmail Hatayi'nin Ŗiirlerinde Hız. Ali*, 11.

⁴⁸⁷ Ayan, *a.g.e.*, 107.

⁴⁸⁸ Ayan, *a.g.e.*, 434.

Şâh Alîdir şâh Alî tahkîk inan⁴⁸⁹

Nesîmî aşağıdaki beytinde Ali'ye kul olmayı ifade ederken aslında mürşid olarak konumlandığı imamına teslim olmayı, hizmet etmeyi, bağlılığı ve itaati kastetmektedir.

Ben can ile gönülden ona kul yazılmışam
Var asitanesinde⁴⁹⁰ ümidim inayete
Seyyid Nesîmî şaha kul ol ki, tak eydeler
Ahsente, barek-Allah” o akli kifayete⁴⁹¹

Nesimi, Farsça divanında kaleme aldığı bir deyişinde “ey Necef şahı hazretleri” nidasıyla Hz. Ali'ye şöyle seslenir:

İsyân bağında esirim; büyük günahlarım var
Ey eş ve benzeri olmayan! Gerçekten sensin şah ve emir
Düşmüşlerin elinden tut, “*ey Necef şahı hazretleri*”

Ey şah velisin ve hâkimsin, dünya yiğitlerinin önderisin
Hem yol göstericisin, hem rehber; Kevser havuzunun sakisisin
Hem yaversin hem öndersin, “*ey Necef şahı hazretleri*”

Kamil sultan ve şahsın senin sevginle mutluyum
İmanım sabah gibi aydınlandı, bana kutlu yolu anlat.
Ey yiğitlerin şahı, ey Ali, “*ey Necef şahı hazretleri*”

Âdemin zatının maksadısın, büyük okyanusun incisisin
Hem daha büyük, hem daha bilgilisin; (beyaz) elli Musa, nefes sahibi İsa'sın
Her iki dünyanın sultanısın, “*ey Necef şahı hazretleri*”⁴⁹²

⁴⁸⁹ Ayan, *a.g.e.*, 428.

⁴⁹⁰ Asitan: eşik, başlangıç, dergâh, tekke; Asitane: yönetim-saltanat merkezi, büyük merkezi tekke.

⁴⁹¹ Kürkçüoğlu, *Seyyid Nesîmî Divanından Seçmeler*, 33-34.

⁴⁹² Değirmençay, *a.g.e.*, 232.

3.1.8 İLMİN KAPISI OLAN ALİ

Hız. Ali, çocukluğundan itibaren Hız. Muhammed'in yanında bulunmuş ve onun sohbetinden yararlanmış Ondandır büyük ilim öğrenmiş ve Hız. Muhammed onun için "Ali benim ilmimin haznedârıdır" hadisini söyleyerek onun ne kadar bilgili ve âlim olduğunu vurgulamıştır.

Nesîmî'ye göre Hız. Ali çok büyük makama sahiptir; hatta bu makam, Hız. Muhammed, ilmin kaynağıyken, Ali o ilmin âleme yansıtılmasını, anlatılmasını ve beyan edilmesini üstlenmiş, başka bir deyişle nutk-ı beyân olmuştur:

Muhammed ilme kân oldu Alî nutk-ı beyân oldu

Ana her sır ayân oldu Alîdir hâce-i Kanber⁴⁹³

Şair, Ali'nin "ilmin kapısı" olduğunu bir başka deyişinde ise şu şekilde dile getirir;

Ahmed'e şol kim dedin ben şehri ilmin kapısı

Ol Aliyyu'l Mürtaza'dır ol imam-ı etkiya⁴⁹⁴

La feta'nın usta binicisi, Ali dünyanın direği, ilim şehrinin kapısıdır.⁴⁹⁵

Ey rabbim iki dünyanın efendisi ve onun ailesinin hakkı için, ey rabbim, Murteza'nın ilmi, hilmi ve olgunlukları için bu kulun dua ve isteklerini kabul eyle.⁴⁹⁶

Nesîmî'nin eserlerinde Hız. Ali, ayrıca yukarıda bahsedilen algılar dışında abartılı olarak farklı değerlendirme ve isimlendirmelere de konu olmuştur; O, bazen adil tanrının övücü, kıyamet gününün sakisi, dünyanın direği, cennet ve cehennemin taksim edicisi, arşın minberinin direklerinden biri, kıyamet gününde Kevser havuzu,⁴⁹⁷ bazen de "men arefe" tahtının şahı, lütuf denizinin beka incisi, dünya yiğitlerinin önderi, Necef şahı ve ay yüzlü güzel⁴⁹⁸ olarak anılmıştır.

⁴⁹³ Ayan, *a.g.e.*, 116.

⁴⁹⁴ Ayan, *a.g.e.*, 75.

⁴⁹⁵ Değirmençay, *a.g.e.*, 207. Ben ilmin şehriyim, Ali ise onun kapısıdır. *Hadis-i şerif*.

⁴⁹⁶ Değirmençay, *a.g.e.*, 199.

⁴⁹⁷ Değirmençay, *a.g.e.*, 207.

⁴⁹⁸ Değirmençay, *a.g.e.*, 232.

Şiirlerinde, Arap harflerinin alfabetik sırayla ve yukarıdan aşağıya mısra başlarında dizilmesiyle oluşan “Elifnameleriyle” tanınan Nesîmî, Azerbaycan’da âşiklar tarafından sürdürülen bu geleneğin temsilcisi oldu.⁴⁹⁹ Son olarak bu çalışmayı onun Farsça divanında paylaştığı kuşatıcı, kapsayıcı bir Hz. Ali tasavvuru çizen ve yukarıda bahsettiğimiz bütün bakış açılarını yansıtan “Elifnamesi”yle neticelendireceğiz.⁵⁰⁰

A, elif ilk emir, en bilen ve en yüce Ali’dir. Allah’ın velilerinin övücü efendimiz Ali’dir.

Be, yüce tanrının huzuruna çıkışta Mustafa ile şimşek gibi hızlı Burak’ın üzerinde en yükseğe çıkan Ali’dir.

Te, güçlü ve kuvvetli, taç veren ve taç alan, başları bedenden ayıran o tek kişi Ali’dir.

Se, Allah (katındaki) övgüsü kuran’ın açık hükmüyle sabittir. “*urvetü’l vüska*”⁵⁰¹ nın sabit olması ve sebatın aslı Ali’dir.

Cim, cennet, can için güzellikten (armağan) ebedi yerdir. Bizim camimiz, cemiyetimiz ve ebedimiz orada Ali’dir.

Ha, onun kılıcı, onun dininin ve hakkının kalesi ve muhafızıdır; uhud savaşında savaşan hille’den halla’ya kadar Ali’dir.

Hi, Allah ona kendi aslanı ve akıl güneşi olarak hitap etti; kamber’in efendisi, akza⁵⁰² hutbesinin hatibi Ali’dir.

Dal, senin devletin, din ve adaletten oluşan iki kutu inci gösterir. Bu dünyanın devleti ve öbür dünyanın tanrısı Ali’dir.

Zal, onun temiz zatının eteği ululuk ve Yücelik sahibinindir; şeref sahibi, sancak sahibi, fazl sahibi...⁵⁰³ Sahibi Ali’dir.

⁴⁹⁹ Akpınar, *Türk Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansk.*, VI. 2622.

⁵⁰⁰ Değirmençay, *a.g.e.*, 209.

⁵⁰¹ Sağlam kulp, Bakara, 2/256.

⁵⁰² Hz. Ali’nin sıfatı, benim ümmetimde hüküm verenlerin en iyisi, Ali b. Ebi Talip’tir. Hadis-i şerif.

⁵⁰³ Bu mısradaki yazma nüsha tamir edilirken bir kelime düşmüştür.

Ra, rahman ve rahim olan hakkın rızası onun rızasıdır. Rahmanın rahimi, mevlamızın görüşünün hoşnutluğu Ali'dir.

Ze, yeryüzü, düldülünün nalının altında alt üst olmuştur. Güçlülerin en güçlüsü ve kuvvetlisi tamamen Ali'dir.

Sin, dinin önderi, savaşçısı, komutanı ve başkomutanı, "*subhane'l-lezi esra*"⁵⁰⁴ sırlarını işiten Ali'dir.

Şın, şeriatın ve dinin yiğidi, geceyi aydınlatan iman ışığı, şehadet şehrinin ünlüsü, şehri süsleyen şah Ali'dir.

Sad, doğruluk ve safa sofasının başkanı Mustafa gibi, safi sıfatlı sufi, "*saffet'ül-asfa*"⁵⁰⁵ Ali'dir.

Zad, onun kılıcının darbesi, fetih ve zaferin kefilisi oldu. Savaş zamanında dahhak ve aslan vuruşlu Ali'dir.

Tı, onun yoludur Tayyipilerin ve temizlerin davranışı. Tuba'ya konmuş kuş ve tatlı dilli papağan Ali'dir.

Zı, Allah ona zafer verdi; o yüzden düşmana karşı muzaffer oldu. Aydınlığı ortaya çıkaran, karanlığı yok eden Ali'dir.

'Ayn, âlemin aslı, iyiliğin kaynağı onun kendisidir. "*Ledünni ilmin*"⁵⁰⁶ âlimi, en bilgili ve en yüce Ali'dir.

Ğayn, dinin maksat halısı, iman nurunun odası, galip olan ve her denizdeki inci için suya dalan dalgıç Ali'dir.

Fe, "*fethun garib*"⁵⁰⁷ in fatihasının üstünde ferahlatıcı, övünenin övüncü, fetvanın mübarek yüzlü övüneni Ali'dir.

Kaf, anka'nın yakınındaki kaf dağı; kaderin değerli likası, kaza levhasının kadısı, zuhr-ı ilkanın mükemmel hâkimi Ali'dir.

⁵⁰⁴ Muhammed'i ...götüren Allah'ın şanı yücedir. İsrâ suresi 1.

⁵⁰⁵ En temizinin temizisi.

⁵⁰⁶ Ledünni ilim: Allah'ın peygamberlerine öğrettiği özel sırlarını ve işlerin iç yüzünü bilme ilmidir.

Ledünni ilim ancak Allah'tan ilham alan mürşidin feyzi ile bilinebilir.

⁵⁰⁷ Fetih yakındır. Saff suresi 13.

Kef, Kevser meşrepli, cömertlik madeni ve insanların sığınağı, “*küntü kenzen*”⁵⁰⁸ hazinesinin köşesi, *kerremna*⁵⁰⁹ tacı Ali’dir.

Lam, “*lem tecid*”⁵¹⁰ sözü, peygamberden sonra mürşid odur demektir. Latif “*le ‘ala*”⁵¹¹ lafzına ve ışığına layık Ali’dir.

Mim, meleğin memduhu, gökyüzünün kandilliği ve kandili, güzellik mülkünün sahibi, sevgi ve muhabbeti artıran ay Ali’dir.

Nun, nefs-i natık ne nefsi nihayet peygamberlerdir. Peygamberin zatının vekili bugün de yarın da Ali’dir.

Vav, velayet valisi, soylu ve asil, tek, vahiy vasıflarına ve takva kelimesine vakıf Ali’dir.

He, himmet huma’sı gökyüzüne ve güneşe gölge salar. Bu fitneyle dolu vadide yol gösteren hüdhüd Ali’dir.

Ye, bereket uğur ve bolluk; yasin’in cömertlik kaynağı, yusuf’un, yakup’un ve de yahya’nın hatırası Ali’dir.

Lam elif, “*la Seyfe illa Zülfikar*”⁵¹² ona layıktır. Kuşkusuz onlar hakkındadır. “*La feta illa Ali.*”⁵¹³

Dinde ve dünyada nasıl rezil rüsva olur o kimse ki, Nesîmî gibi, onun canını koruyan ya Muhammed ya Ali’dir.

⁵⁰⁸ Gizli bir hazine idim. Bilinmeyi istedim; mahlûkatı yarattım; kendimi onlara tanıttım, onlar da beni tanıdılar.(hadis-i kutsi olduğu rivayet edilir.) Acluni, *Keşfu’l Hafa*, II.,191.

⁵⁰⁹Üstün Kıldık; andolsun ki biz, ademoğullarını şerefli kıldık.... isra suresi, 70.

⁵¹⁰ Lem tecid; bulamadın. Hadis mi veya Hz. Ali’nin sözü mü tespit edemedik.

⁵¹¹ Ve gerçekten sen büyük bir ahlak üzeresin.,kalem suresi 4.

⁵¹² Zülfikardan başka kılıç yoktur.

⁵¹³ Ali’den başka genç yoktur.

IV. SONUÇ

Alevilik, Konar – göçer bir yaşam süren Türklerin İslam'a girmeye başladığı X. Yüzyıldan itibaren çeşitli inanış ve kültürlerden etkilenmiş ve bugünkü şeklini almıştır. Bu süreç içerisinde Hz. Ali'yi merkezi bir konuma oturtmuş ve Ali motifi Alevi kültürünün en önemli değerlerinden biri olmuştur. Bu değer, ifade edilen kültürel kaynakların içeriğinde geniş yer bulmuştur. Özellikle bu düşüncede yedi meşhur ozandan biri olarak isimlendirilen Nesîmî'nin deyiş ve nefeslerinde geniş bir biçimde ifadesini bulmuştur.

Hurûflük düşüncesi ve vahdet-i vücûd telakkisi ile birlikte mistik bir karektere bürünen Nesîmî, bu yapısına uygun olarak bazen esnek bazen aşırı yüceltmeci, bazen de birbirinden oldukça farklı Hz. Ali tasavvuruna sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu algılar Aleviliğin sözü edilen diğer kültürel kaynaklarına da esneklik ve farklılık içerisinde yansımış ve derin izler bırakmıştır.

Nesîmî'nin incelediğimiz üç eserine de yansıyan Hz. Ali algılarından/telakkilerinden/tasavvurlarından ilki, ona İlahlık nisbet eden yaklaşımdır. Bu düşünce, şairin özellikle vahdet-i vücûd çizgisine bağlı ve Hurûfî düşünceye mensup olmasıyla ilişkilendirilebilir. Zira yüce bir tanrı anlayışının vurgulanması, Hz. Ali'ye ilahlık atfedilmesinin akla ilk geldiği formatıyla veya biçimiyle olmayıp, genel kabüle göre vahdet-i vücûd düşüncesinin (doğal) bir sonucu olduğu değerlendirilmelidir.

Nesîmî'nin adı geçen eserlerinde gözlemlenen diğer bir algılama ise, Hz. Ali'ye velayet nisbet edilmesidir. Bu düşüncenin en yaygın ve en güçlü algılama olduğu ifade edilebilir. Tamamen tasavvufî nitelik taşıyan bu algılamada Hz. Ali sadece velayet sahibi bir zat, bir veli, bir eren olmayıp; velayetin sultanı, bu mülkün şahı evliyaların başı olarak değerlendirilmiştir.

Üzerinde çalışılan kaynaklarda üçüncü olarak Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'le aynîleştiği aynı özden olduğu biçimindeki algı, yine çok iyi işlenmiş, yeterince benimsenmiş izlenimi vermemektedir. Bu telakki, büyük ölçüde vahdet-i vücûd felsefesindeki nübüvvet/velayet kavramlarıyla ilgili olup, nübüvveti ve dinin zahiri yönünü temsil eden Hz. Muhammed'le, velayeti ve dinin bâtni yönünü temsil eden

Hız. Ali'nin, ulûhiyetin tazahurü olarak özde müşterek bir hal arzetmesinin yansıması gibi düşünölmelidir.

Dördüncü olarak Nesimi'nin Eserlerinde Hız. Ali'nin yiğitliğı, kahramanlığı işlenmiş Hız. Ali hakkında klasik Alevi bakışından farklı bir algı Nesimi'de tespit edilememiştir. Ancak bununla birlikte birçok Alevi düşünürün eserlerinde gözlemlenen efsaneleştirilmiş Hız. Ali algısına Nesîmî'de rastlanılmamaktadır; Ondaki kahraman Hız. Ali algısının, Ehl-i Sünnetin bakış açısıyla örtüşen bir yapı arzettiğı bile söylenebilir.

Beşinci olarak kendisinden yardım istenen Hız. Ali telakkisinde Nesîmî'nin meded umduğı ve nusretini beklediğı düşünce, her ne kadar şefaat motifini çağrıştırsa da, Nesîmî'ye göre hakikatte şefaat sahibi olan Allah ve Hız. Muhammed'dir. Buradaki meded kavramı özellikle tasavvuf edebiyatında gördüğümüz müridin mürşidinden bekleyip umduğı bir sahiplenmeden öte bir şey değildir.

Altıncı olarak ise; Nesimi'nin düşünce dünyasında yer bulan "Murtaza" unvanıyla isimlendirilen ve Allah tarafından razı edilen, hoşnut tutulan Ali'den bahsedilmiş, bir diğere bölümde ise sırasıyla insanları ıslah eden, yöneten ve rehberlik yapan yönüne; mürşid olarak algılanan Hız. Ali tasavvuruna, son olarak sekizinci alt başlıkta işlediğimiz ilim sahibi olması hasebiyle Nesîmî'de yer bulan ve ilmin kapısı olarak taltif edilen telakkiye değinilmiş ve bu şekilde Nesîmî'deki Hız. Ali algısının bir fotoğrafı çekilmiştir.

Sonuç olarak denilebilir ki, kültürel Alevi kaynaklarından olan Nesîmî'nin eserlerinde Ali algısı, Hız. Ali'yi tarihsel şahsiyetiyle değerlendirmekten ziyade, Alevi kitlenin kendi tarihi arka planı ve geçirdiğı süreçlerle bağlantılı olarak esnek, birbirinden farklı, ağırlıklı olarak da onu velayet merkezine oturtan, bağlılarına liderlik yapan ve yolun sahiplerine imamlık yapan bir mahiyet arz etmektedir. Aleviliğın içinden geçtiğı süreçleri çok iyi tahlil etmeden Aleviliğın ne klasik kültürel kaynaklarını sağlıklı bir biçimde anlamak ne de bu yapıda merkezi bir konumda bulunan Hız. Ali'yi doğru bir şekilde algılamak mümkün değildir

V. KAYNAKLAR

- ABBASHANLI, Tamilla, “Nesîmî'nin Özünden Sonra Gelenlere Tesiri”, *Uluslararası Seyyid Nesîmî Sempozyumu*, İstanbul, 2005.
- AKPINAR, Yavuz, *Türk Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansk.*, VI. İstanbul, 1979.
- AKSU, Hüsametdin, *Emir Gıyaseddin Muhammed el-Estarabâdi ve İstivanamesi* Marmara üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1981.
- AKTAŞ, Hasan, *Yeni Türk Şiirinde Seyyid Nesîmî Okulu ve Misyonu*, Yort Savul Yay., Edirne, 2004.
- ALPARSLAN, Ali, *Cavidannâme'nin Nesîmî'ye Tesiri*, (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi), Ankara, 1967.
- ATALAN, Mehmet, *Cenknâmelerde Hz. Ali'nin Yeri, E-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, V-2, 2012, 7-29.
- AYAN, Hüseyin, *Nesîmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*, Ankara, 2002.
- AYAN, Gönül, “Seyyid Nesîmî ve Tuyuğları” *Uluslararası Seyyid Nesîmî Sempozyumu*, (Haz. Hüseyin Gazi Kültür ve Sanat Vakfı), Ankara, 2005, 121-156.
- ATAY, Hüseyin, *Ehl-i Sünnet ve Şia*, Ankara, 1983.
- BAL, Hüseyin, *Alevî İnanç ve Kültürünün Yazılı Kaynakları, Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, 2009, 298-325.
- , *Cumhuriyet, Mustafa Kemal ve Alevi-Bektaşiler, Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 2010, sayı: 3, 55-83.
- BALLI, Hasan Hüseyin, “Hurûfilik Nedir”?, *E-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, IV-2 2011, 31-48.
- , “Fazlullah'ı Hurûfî'nin Hz. Ali Hakkındaki Görüşleri”, *Uluslararası Seyyid Nesîmî Sempozyumu*, İstanbul, 2005.
- BANARLI, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I, İstanbul 1997.
- BAYAT, Fuzûli, “Hurufilik Merkezleri ve Anadolu'da Hurufilik”, *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri*, Ankara, 2004,
- BENLİ, Yusuf, *Fütüvvetnâmelerde Hz. Ali Algısı, Hikmet Yurdu*, V-10, 2012, 33 – 60.
- BOLAY, Süleyman Hayri, “Alevilik Felsefi Bir Din Midir”?, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2009, VII-33, 161-204.

- BULUT, Halil İbrahim, “Günümüz Aleviliğinde Ali”, *Dem Dergi*, Yıl: 2, I, 6.
- BOZAN, Metin, “Şii Literatürde Hz. Ali”, *Uluslararası Hz. Ali Sempozyumu*, İzmir, 2009.
- BOZÇALI, Mahmut, *Alevi Bektaşî Nefeslerinde Dini Muhteva*, Horasan Yay., İstanbul, 2005.
- BUYRUK, (Der: Sefer Aytekin), Emek Basım-Yay., Ankara, 1958.
- , Buyruk, Komisyon, *İmam-ı Cafer Buyruğu*, Ayyıldız Yay., Ankara, 1994.
- , Buyruk, (Haz: Adil Ali Atalay), *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, Can Yay., 1998,
- ÇAMUROĞLU, Reha, *Sabah Rüzgârı “Ene’l-Hak” Demişti Nesîmî*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2000.
- ÇELİKCAN, Hüseyin, *Alevilik ve Sünniliğin Tarihçesi, Günümüzde Alevilik ve Bektaşîlik*, 1995, 37-50.
- ÇİFT, Salih, “Dönemsel Gelişimi Bağlamında Tasavvuf Kültüründe Hz. Ali” *Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu*, Bursa, 2004, 117-148.
- , Bektaşî Geleneğinde Vahdet-i Vücûd ve İbnü’l-Arabî, *Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, IX-23, 2009, 257-279.
- , “Tasavvuf ve Alevilik”, *Günümüz Aleviliğinde Eğitim Çalıştayı*, Isparta, 2009.
- ÇUBUKÇU, İbrahim Ağâh, “Bugünkü Alevilik”, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 5, 1982, 63-68.
- , “Yaşayan-Alevilik”, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi [Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi]*, 4, 1980, 67-78.
- DEĞİRMENÇAY, Veyis, *Îmâdiiddin Nesîmî ve Farsça Divanı*, Kurtuba Kitap, Ankara, 2013.
- DEMİRCİ, Mehmet, “Nûr-ı Muhammedî”, *DEÜİFD*, I, İzmir, 1983, 143-159.
- DEVELLİOĞLU Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, Ankara, 1970.
- DİA. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*,. Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1991.
- EBU ZEHRA, Muhammed, *İslamda Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, (çev: Ethem Ruhi Fıglalı- Osman Keskioglu), İstanbul, 1970.
- eİ-EŞ’ARİ, EBU’L-HASEN, , *İlk Dönem İslam Mezhepleri, Makalâtü’l-İslâmiyyîn*, (çev: Mehmet Dalkılıç), İstanbul, 2006.

- EĞRİ, Osman, *Alevî Kaynakların Neşri Problemi, Türkiye I. Dinî Yayınlar Kongresi*, Ankara, 2004, 97-124.
- EKİNCİ, Mustafa, Alevîliğin Temel Kaynaklarından Biri Olan Buyruk'un İman ve İslam Esasları Açısından Değerlendirilmesi, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13, Şanlıurfa, 2004, 7-40.
- , "Bektaşî-Alevî Kültüründe İnsan Sevgisi, Hz. Peygamber ve İnsan Sevgisi", *I. Kutlu Doğum Sempozyumu Bildirileri*, Şanlıurfa, 2007, 133-140.
- el-BAĞDÂDÎ, Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, (çev: Ethem Ruhi Fıglalı), İstanbul 1991.
- ERDEMİR, Aykan, İlahiyat Kökenli Araştırmacıların Alevilik ve Bektaşilik Üzerine Çalışmalarında Öz-düşünümsellik, *Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu* 2005, 195-202.
- ERÖZ, Mehmet, *Türkiyede Alevilik ve Bektaşilik*, Ankara, 1990,
- eş-ŞEHRİSTÂNÎ, Muhammed b. Abdulkerim, *Milel ve Nihal, Dinler Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi*, (çev: Mustafa Öz, haz: M.ehmet Dalkılıç, İstanbul, 2008.
- ERDOĞAN, Kutluay, *Alevî- Bektaşî gerçeği: İslamiyetin, Türkmen Tôreselliği İçinde Özümlenerek Anadolulaşması*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2000.
- ERGUN, Sadeddin Nüzhet, *Bektaşî Edebiyatı Antolojisi: On Dokuzuncu Asırdan Beri Bektaşî-Kızılbaş Alevî Şairleri ve Nefesleri*, Maarif Kitaphanesi, İstanbul, 1988.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, İslam Mezhepleri Tarihinde Karşılaşılan Bazı Problemler, *Uluslararası I. İslam Araştırmaları Sempozyumu*, İzmir, 1985.
- , "Ana Hatlarıyla Alevîlik", *Günümüzde Alevîlik ve Bektaşîlik*, 1995, 11-18.
- , *Alevî-Bektaşî Teolojisinin Temel Taşı: Alevî-Bektaşî İnançlarında Hz. Ali, Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, Ankara, 2009, 241-267.
- , "İmam Ali", Ankara, 1996.
- , Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler, *AÜİF İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, IV. Ankara, 1980, 64-73.
- , *Çağımızda İtikâdi İslam Mezhepleri*, Ankara, 1993.
- , *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*. Selçuk Yayınları, Ankara, 1990.
- , Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevilik - Bektaşilik. *Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı*, Ankara, 1994.

- GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Alevi-Bektaşî Nefesleri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1992.
- , Bektaşîlik-Hurîfilik ve Fazlullah'ın Öldürülmesine Düşürülen Üç Tarih, *Şarkiyat Mecmuası*, 1964, 5, 15-22.
- , "Kızılbaş" *İslam Ansiklopedisi*, VI, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1967, 789-795.
- , *Velayetnâme, Menakıb- ı Hacı Bektaşî Veli*, İstanbul, 1989.
- , *Ondört Masum Hz. Peygamber (s.a.v.)Hz.Fatıma ve Oniki İmam*, İstanbul, 1979.
- , *Hurufilik Metinleri Kataloğu*, TTK. Ankara, 1973.
- , *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîilik*, Der Yay., İstanbul, 1997.
- GÜNDÜZ, Erol, "Divan Şairi Seyyid Nesîmî'nin Halk Şairi Kul Nesîmî Üzerindeki Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, III-12, Ankara, 2010.
- KANDEMİR, M. Yaşar, "Hz. Ali", *DİA*, Ankara, 1987, II, 370.-380.
- KAPLAN, Doğan, "Aleviliğin Yazılı Kaynaklarından Buyruklar ve Muhtevaları Üzerine", *Uluslararası Bektaşîlik ve Alevilik Sempozyumu*, Ankara, 2005, 233-248.
- KAYA, Haydar, *Alevi Bektaşî Erkânı, Evrad'ı ve Edebiyatı*, Engin Yayıncılık, Ankara, 1996.
- KORKMAZ, Esat, *Alevilik ve Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 2005.
- KOMİSYON; *Alevilik, Bektaşîlik*, Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dede Baba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., İstanbul, 1997.
- KUTLU, Sönmez, "Alevilik-Bektaşîliğin Diyanet'te Temsil Sorunu", *İslamiyat*, IV-1, 2001, 21-41.
- , "Bektaşîliğin Dini Statüsü", *İslamiyat Dergisi*, Aleviliğin Teolojisi. Özel sayı, Ankara, 2004.
- , Din Anlayışında Farklılaşmalar ve Türkiye'de Alevilik-Bektaşîlik Üzerine Söyleşi, *Diyanet Aylık Dergisi*, 14, Ankara, 2003, 5-11.
- , *Din Anlayışında Farklılaşmalar Türkiye'de Alevilik-Bektaşîlik*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2003.
- , *Mezhepler Tarihine Giriş*, İstanbul, 2008.
- KÜRKCÜOĞLU, Edip, *Seyyid Nesîmî Divanından Seçmeler*, İstanbul, 1987.
- MÉLIKOFF, Irene, *Uyur İdik Uyardılar: Alevilik Bektaşîlik Araştırmaları*, İstanbul, 1993.

- , *Kırklar'ın Cemi'nde*, (Çev: Turan Alptekin), İstanbul, 2007.
- , *Hacı Bektaşın Tarihsel Kimliği*, İstanbul, 1997.
- NOYAN, Bedri, *Bektaşilik Alevilik nedir? Dede Baba Cemevi*, Can Yayınları, İstanbul, 1995.
- , *Bütün yönleriyle Alevilik ve Bektaşilik*. 1-6. Ardıç Yayınları, Ankara, 1999.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Geçmişten Günümüze Alevi-Bektaşî Kültürü*. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2009.
- , *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul, 1983.
- , *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim Yay. İstanbul, 1996.
- ONAT, Hasan, "Kimlik-Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevilik-Bektaşilikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine", *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 2009, 1, 18-34.
- , "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", *İslamiyat*, VI, 3, Ankara, 2003.
- ÖZ, Baki, *Bektaşilik Nedir?* İstanbul, 1997.
- ÖZ, Gülağ, *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları: Öz Kaynaklarından*, Can Yay. İstanbul, 1999.
- ÖZ, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, Ensar Yay. İstanbul, 2011.
- ÖZCAN, Hüseyin, *Alevi - Bektaşî Kültürüne Bakışlar: Canların Nefesinden*. Horasan Yay., İstanbul, 2003.
- ÖZTELLİ, Cahit, *Alevi Bektaşî Şiirleri Antolojisi: Bektaşî gülleri*. Milliyet Yay., İstanbul, 1973.
- ÖZTÜRK, Mustafa, *Aleviliğin/Alevilerin Kur'an Tasavvuru*, *Dem Dergi*, 16.
- SARIKAYA, M. Saffet, *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı (XI-XIII. asır)*, Ötüken Yay., İstanbul, 2003.
- , "Bektaşî ve Alevilerde Hz. Ali'nin Tanrılaştırılması İddialarına Dair Bir Değerlendirilme", *Hazret-i Ali -Sempozyum Bildirileri-*, İzmir, 2009, 55-73.
- , *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- , *Fütüvvetname-i Cafer Sadık (İnceleme-Metin)*, Horasan Yayınları, İstanbul, 2008.
- PENDERİ, *Zindegi ve Eş'ar-ı İmaduddin Nesîmî*, İran, 2011.

- SAY, Yağmur, *Alevi-Bektaşî Tarih Yazıcıları ve Anadolu Alevilerinin Tarihi* (Alevilik-Ali Kerbela) Su Yayınları, İstanbul, 2007.
- SOFUOĞLU, Cemal, *Alevilik Bektaşîlik Tartışmaları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.
- SOYYER, A. Yılmaz, Bektaşîlik Düşüncesinde Muhammed Ali Anlayışı, *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu*, 2002, 269.
- ŞAKİR, Ziya, *Mezhepler Tarihi: Şiiilik - Sünnilik, Bektaşîlik – Alevilik*, Maarif kütüphanesi, İstanbul, 1958.
- ŞİHIYEVA, Saadet, Nesîmî'nin Millî Mensubiyeti, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 2009, 457-468.
- TAMİLLA, Abbashanlı, "İmadeddin Nesîmînin Özünden Sonra Gelen Şairlere Etkisi", *Uluslar Arası Seyyid Nesîmî Sempozyumu*, İstanbul, 2005, 210-228.
- TAŞĞIN, Ahmet, "Bisâtî, Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr", *İslâmiyat*, VI, Sayı 3, Ankara, 2003, 183-185.
- , *Ayetten Nefese Alevi Bektaşî Edebiyatının Dönüşümü*, Yol: 18, Ankara, 2002.
- , *Bisâtî, (Şeyh Safî Buyruğu)*, Rheda-Wiedenbrück Çevresi Alevi Kültür Derneği Yay., Ankara, 2003.
- TUĞCU, Hüseyin, *Alevi-Bektaşî Kültüründe Şiirlerle Hazreti Muhammed*, Genç Erenler Yay., Ankara, 1996.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, *Alevi-Bektaşî Kimliği: Sosyo-antropolojik Araştırma*. Timaş Yay., İstanbul, 1995.
- TOGAYHAN, Abdurrahman, Ali Kültürünün Oluşumunda Etkili Olan Tarihî-Sosyal Fenomenlerin Nusayrî İdrakteki Tezahürlerine Sosyolojik Bir Yaklaşım: Mersin Arap Alevîliği Örneği, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, XI-15, 67-95.
- ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1991.
- USLUER, Fatih, *Seyyid Nesîmî ve Mukaddimetü'l Hakayık'ı*, Kabalcı Yay. İstanbul, 2009.
- , *İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren Hurûfilik*, Kabalcı Yay. İstanbul, 2009,
- , "Hurûfilikte On İki İmam", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, V-1, Ankara, 2010.

- , “Nesîmî Şiirlerinin Şerhlerinde Yapılan Yanlışlıklar”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, IV-I2, Ankara, 2009.
- ÜÇER Cenksu, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, Ankara, 2005.
- , Hakk-Muhammed-Ali (Üçler) Telakkileri Çerçevesinde Alevilikte Hz. Ali, *Hazreti Ali Sempozyum Bildirileri*, 2009, 117-143.
- , Alevî Telakkîde Hz. Muhammed, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV/1 - 2010, 321-343.
- ÜNVER Mustafa, *Hurufilik ve Kuran: Nesîmî Örneği*, Fecr Yayınevi, Ankara, 2003.
- , *İslâm'ın Solunda Bir Kur'an Şairi: Nesîmî ve Hac Motifleri*
- , *Nesîmî'nin Şiirlerinde Kur'an'a Referans Sorunu*,
- , *Nesîmî Örneğinde Hurûfilik ve Kur'an*,
- , Nesîmî'de Ehl-i Beyt Sevgisi, *I. Seyyid Nesîmî Sempozyumu*, 94-109.
- ÜZÜM İlyas, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik*, Horasan Yay., İstanbul, 2002.
- , Alevilikte Hz. Ali Telakkisi, *Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu* 2005, 189-202.
- , Kültürel Kaynaklarına göre Alevilikte Hz. Muhammed Tasavvuru, *Dini Araştırmalar*, 2009, XII, 33.
- , Şâh-ı Merdân Murtazâ Ali: Kültürel Alevî Kaynaklarına Göre Hz. Ali Tasavvuru, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2004, XI, 75-104.
- , *Pir Sultan Abdal'ın Tanrı Anlayışı*,
- , “Günümüz Alevi Örgütlenmeleri ve Geleneksel Alevilikle İlişkisi”, *Tarihi ve Kültürel boyutlarıyla Türkiye’de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler Sempozyumu* İstanbul, 1999.
- , *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, İstanbul, 2007.
- , “Temel Alevi Kaynağı Buyruk'ta Kur'an Anlayışı”, *Folklor-Edebiyat*, XXX, Ankara, 2002.
- , “Kendi Yazarlarına Göre Alevîlik-Bektaşîlik”, *Türkiye Günlüğü*, 42, Ankara, 2000, 54-77.
- , *Günümüz Aleviliği*, Ankara, 1997.
- VARLIK, Ali Ağa, *Alevi Bektaşîliğin Dayanakları*. Can Yay. İstanbul, 1997.

- VELÂYETNÂME, (haz: Hamiye Duran), *Alevi-Bektasi Klasikleri*, 4, TDV, Ankara, 2007.
- VİRANİ, (haz: Mehmet Atalan), Virani'nin Fakr-Name'sinde Mezhebi Unsurlar, *Fırat Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15, 2.
- YALÇIN, Aziz, *Hız. Ali ve Alevilik Gerçeği*, Der Yay. İstanbul, 2001.
- YAMAN, Ali, Alevilik-Bektaşilik Bibliyografyası, *Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü*, Ankara, 1998.
- YILDIRIM, Ali, *Başlangıçtan günümüze Alevi Bektaşî Değişleri*, 1-2, Ayyıldız Yay. Ankara, 1995.
- YILDIRIM, Ramazan, "Tasavvufi Bir Yorum Olarak Alevilik ve Bektaşilik", *Ekev Akademi Dergisi*, XIII-41, 2009.
- YİĞİTSÖZLÜ, Zeynep, *Nesîmî Divanının Gramer Yönüyle İncelenmesi*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde, 2007.
- YÖRÜKAN, Yusuf Ziya, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, Ankara, 1998.
- ZAMAN, Süleyman, *Alevi - Bektaşî Edebiyatında Yedi Ulu zan*. Can Yay., İstanbul, 2009.

VI-ÖZET

ALEVİ VE BEKTAŞİ DÜŞÜNCENİN KÜLTÜREL KAYNAKLARINDA HZ. ALİ ALGISI: “NESİMÎ ÖRNEĞİ”

Anahtar kavramlar:

Alevilik, Nesîmî, Hurufilik, Hz. Ali algısı, Ene'l-Hak, kültürel kaynaklar

Alevi- Bektaşî düşüncenin kültürel kaynaklarından olan Seyyid Nesîmî, mensub olduğu Hurufilik düşüncesini Alevi müktesabatına dâhil etmiş, İslam Mezhepleri Tarihi açısından önemli bir düşünce, fikir ve aksiyon adamıdır. O Kendinden sonraki birçok şairi etkilemiş ve fikirlerinden dolayı acı bir şekilde öldürülmüştür. Vefatı üzerinden asırlar geçmesine rağmen unutulmamış, felsefesiyle, kendine has üslubu ve deyişleriyle özellikle Alevi edebiyatında önemli bir değer olarak benimsenmiş, yedi ulu ozanların ilki ve öncüsü olarak anılmıştır.

Nesîmî eserlerinde, Ehl-i Beyt'e olan aşır sevgisi neticesinde mürşidi olarak gördüğü Fazlullah-ı Esterebadi'yi yüceltmış, onu Allah'ın insanlara bir fazlı olarak görmüştür. Ayrıca Hz. Ali hakkında velayet, imamet, yiğitlik, seçilmiş ve Allah'ın özünden yaratılmış olduğu algısından ilahlığa varıncaya kadar, farklı bir o kadar da karmaşık Ali telakkileri oluşturacak deyişler ve beyitler kaleme almıştır. Onun dilinden yazıya aksetmiş bu fikirleri, Hurufilik ve Vahdet-i vücud felsefesinden ayrı düşünülemez; çünkü Nesîmî'ye bu tasavvuru veren ve onu ölüme götüren unsurun, mensub olduğu felsefe olduğunu unutmamak gerekir.

VI-ABSTRACT

IN THE CULTURAL ORIGINS ALİ THOUGHT OF ALEVİ BEKTAŞI PHISOLOPHY: “THE NESİMÎ EXAMPLE”

Key expressions:

Alevilik[in islam people who loves ali vey much]Nesimi, Hurufilik, Hz.Ali perception, Ene'l-Hak, cultural resources

Seyyid Nesimi, Who is one of the cultural resources of Alevi Bektaşî philosophy, put inside hurufilik thought to the Alevi concept. He is the one of the important thought, opinion, and action man in the İslam Sects History. He had effected some poets after him and killed in a painful way. In spite of his died centries ago he wasn't forgotten, appropriated especially in Alevi literature with his philosophy, self original style, and expressions. And he was remembered as a first vanguard of seven great ozones

In his works Nesimi exalted his inspiration source Fazlullah Esterabadi as conclusion of his great love to Ehl-i Beyt(İn İslam members of Prophet's family) . Nesimi saw Fazlullah as a Allah's gift to human. Futhermore he wrote phrases and couplets which may be resulted not only different but also confused opinions about Ali, he claimed that Ali was created from Allah's self moreover Ali was a hero, Allah's friend and a choiced man. These thoughts that reflected to writings from his talks can't be think diffrent from Hurufilik and Vahdet-i vûcut phisology becouse we shouldn't forget that his phisology is the reason that gave Nesimi this imagine and took him to die